

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
STUDIA TERRITORIALIA
XIV
2014
Číslo 3-4

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

STUDIA

TERRITORIALIA

XIV
2014
3-4

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2015

Redakční rada

Předseda: PhDr. Jan Šír, Ph.D.

Výkonná redakce: PhDr. Lucie Filipová, Ph.D.

Interní členové/redakční kruh: PhDr. Jan Bečka, Ph.D., doc. PhDr. Miloš Calda, doc. PhDr. Ota Konrád, Ph.D., PhDr. Ondřej Matějka, Ph.D., PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D., prof. PhDr. Lenka Rovná, CSc., doc. PhDr. Luboš Švec, CSc., doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.

Externí členové: Prof. Marek Bankowicz (Uniwersytet Jagielloński), Prof. Dr. Christoph Boyer (Universität Salzburg), Prof. Crister Garrett (Universität Leipzig), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), prof. PhDr. Jan Křen, DrSc. (emeritní profesor moderních dějin), doc. PhDr. Ilja Lemeškin, Ph.D. (FF UK), Prof. Iain McLean (Nuffield College, Oxford University), Prof. Dr. Marek Nekula (Universität Regensburg), Prof. Dietmar Neutatz (Albert-Ludwigs-Universität Freiburg), Prof. Alan Butt Phillip (Bath University), Prof. James F. Pontuso (Hampden-Sydney College), Prof. Jacques Rupnik (Science Po, Paris), doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D. (Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy), PhDr. Oldřich Tůma, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), Prof. Dr. Wolfgang Wessels (Universität zu Köln)

Elektronická verze: <http://stuter.fsv.cuni.cz>

© Univerzita Karlova v Praze, 2015

ISSN 1213-4449 (Print)

ISSN 2336-3231 (Online)

OBSAH

Editorial	7
Studie	9
Uvolnění napětí nebo sílí konfrontace? Dva německé státy, zahraníční kulturní politika a nová východní politika	11
PETRA BAŠTOVÁ	
Co zbylo z „napadených“ tradic? Spolek bývalých horských myslivců a jeho péče o tradiční vojenské hodnoty v SRN po zhroutilí mýtu o „čistém wehrmachtu“ ...	47
SOŇA MIKULOVÁ	
Alexandr Čubarjan a sovětské dědictví současné ruské historiografie	85
DANIELA KOLENOVSKÁ	
Recenze	109
O autorech	123
Pokyny pro autory	125

EDITORIAL

Vážení čtenáři,
držíte v rukou druhé dvojčíslo čtvrtletníku Acta Universitatis Carolinae – Studia Territorialia za rok 2014.

Předložený svazek přináší, vedle jiného, tři originální příspěvky ke studiu soudobých dějin německého a ruského areálu.

Jakkoli nebyl svazek od počátku koncipován jako monotematický, všechny tři příspěvky lze převést na jeden společný jmenovatel. Ač vzaty z různých národních okruhů a oblastí společenského života, všechny zastřešuje problematika kulturní a historické politiky, proměny vztahu k stále živým a žitým tradicím a slavnému či oslavovanému odkazu předků a v neposlední řadě také utváření, přetváření, v některých případech ba přímo pokrívování historické paměti národa.

Svazek otevírá fundovaná stať Petry Baštové pojednávající o zrodu západoněmecké kulturní diplomacie vůči východnímu Německu v kontextu nové východní politiky Willyho Brandta. Opírajíc se o vytěžení rozsáhlé datové základny včetně archivního výzkumu na místě, studie poodhaluje vzájemné propojení mezi těmito dvěma klíčovými politickými reformami ve Spolkové republice Německo přelomu 60. a 70. let. Rozebírá, jakým způsobem nastoupenou reformu západoněmecké kulturní diplomacie směrem na východ ovlivňovala rostoucí rivalita mezi oběma pozvolna se etablujícími německými státy na mezinárodní scéně. Zaměřuje se přitom na otázku, jak se tato reforma promítla do jejich vzájemných vztahů, potažmo jaký měla dopad na politiku a poměry v samotné Německé demokratické republice.

Přesuňme se nyní do prostředí bavorských Alp počátku první dekády nového tisíciletí. Právě zde se odehrává děj naší druhé narativní studie. Zhroutení mýtu o „čistém wehrmachtu“, akcelerované od poloviny 90. let putovní naučnou výstavou o vyhlazovací válce a válečných zločinech wehrmachtu, nejenom poznamenalo celoněmecký historický diskurs, nýbrž i výrazně zasáhlo do jinak poklidného

života malebné hornobavorské obce Mittenwald. Každoroční setkání válečných veteránů, konané v upomínku padlých kamarádů a jimi ztělesňovaných vojenských ctností a hodnot, zde počínajíc rokem 2002 střetlo masové protesty radikálně levicových iniciativ, hnutí a nátlakových skupin z domova i ze zahraničí. Mikrosonda do historie spolku horských myslivců z pera Soni Mikulové vrhá světlo na místy bolestivý a stále nezavršený proces vyrovnávání německé společnosti s nacistickou minulostí. Sledujíc proměny postoje tohoto veteránského sdružení k zločinům německé armády na východní frontě a na Balkáně pod tlakem probíhající diskreditační kampaně přibližuje hlavní diskursivní strategie, k nimž se jednotlivé strany v proklamované péči o tradice resp. útoku na ně uchýlovaly.

Neméně komplikované rysy nese překonávání dědictví sovětského totalitarismu v dnešní Ruské federaci. Na rozdíl od Spolkové republiky Německo si však neotřesitelné postavení při stanovení jednotného, doporučeného výkladu nejvíce kontroverzních kapitol národních dějin zde udržuje i nadále stát v osobě čelních představitelů vládnoucího režimu. Problémovým aspektům ruské historické politiky za vlády Vladimira Putina jsme se již blíže věnovali v předchozích číslech časopisu.¹ Na tento dřívější materiál dnes volně navazuje Daniela Kolenovská v polemické stati podávající kritické zhodnocení státem řízené redefinice místa a role sovětského období ruských dějin v oblasti politiky, vědy a vzdělávání. Aktivní vklad části profesionální obce historiků v tento proces zprostředkovává pomocí biografické sondy do života, působení a díla prominentního historika vládnoucího režimu a teoretika sovětské zahraniční politiky, akademika Alexandra Čubarjana.

Věříme, že četba předloženého svazku naplní Vaše vysoká očekávání. Vážíme si toho, že nám zachováte svou přízeň.

Za redakční radu
Jan Šír

¹ Viz zejména Karel Svoboda, „Šedí Putinovy historické politiky“, *Acta Universitatis Carolinae – Studia Territorialia* XIV, č. 1–2 (2014): 49–68.

STUDIE

UVOLNĚNÍ NAPĚTÍ NEBO SÍLÍCÍ KONFRONTACE? DVA NĚMECKÉ STÁTY, ZAHRA NIČNÍ KULTURNÍ POLITIKA A NOVÁ VÝCHODNÍ POLITIKA*

PETRA BAŠTOVÁ

Abstract

Safety Valve or Buildup to Confrontation? The Two Germanies, Cultural Diplomacy, and the New Ostpolitik

The period of the 1960s and 1970s saw profound changes in the Federal Republic of Germany's Ostpolitik and the cultural diplomacy. Using the methods of political history, this paper analyzes the interconnections between these two significant policy reforms. It answers the following research questions: How did the rivalry between the FRG and the GDR influence the reforms in West German cultural diplomacy? How did this reform change the basis of cultural relations of the FRG towards the GDR? Finally, how did the GDR react to these changes? This study aims to conceptualize the intra-German cultural relations in the period of the Cold War as a dynamic process. It offers not only a historical comparison, but also an analysis of the multiple interrelations and mutual influence linking West and East Germany.

Keywords: Federal Republic of Germany; German Democratic Republic; Cold War; foreign cultural policy; cultural diplomacy

DOI: 10.14712/23363231.2015.75

Úvod

Mezi často zkoumaná témata dějin německých kulturních vztahů se zahraničím patří reforma západoněmecké kulturní politiky, jež proběhla v 60. a 70. letech 20. století, a souperení mezi Spolkovou republikou Německo a Německou

* Tato studie vznikla v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu č. 2014-260114 s názvem „Vybrané problémy a výzvy politicko-společenských problémů v Evropě a Severní Americe a jejich reflexe“, zpracovávaného na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.

demokratickou republikou na poli kultury, především pak komplikované „trojúhelníky“ vztahů obou německých států a třetí země (v první řadě Švédska, Finska, Rumunska, Francie a Itálie). Dosud se však nikdo nezaměřil na vzájemnou provázanost těchto dvou pozoruhodných témat. Položme si proto následující tři otázky: Za prvé, do jaké míry a jakým způsobem reformu západoněmecké zahraniční kulturní politiky v 60. a 70. letech ovlivnil konkurenční vztah k NDR? Za druhé, jak se v rámci této reformy, jež probíhala současně s reformou východní politiky, změnil vztah Spolkové republiky k NDR na poli kultury? A za třetí, jak na změny západoněmecké zahraniční kulturní politiky reagoval východoněmecký stát?

Toto pojetí se od převažujícího stylu dosavadních odborných studií odlišuje ve dvou podstatných aspektech. Nejedná se o statické srovnání zahraniční kulturní politiky obou německých států, obecně platné pro celých 40 let trvání rozdělení Německa, nýbrž o zachycení změn a dynamiky vývoje. A dále nejde jen o prostou komparaci, sledující pouze podobnosti a rozdíly v zahraniční kulturní politice obou německých států. Sledovány jsou rovněž vzájemné vztahy a jejich provázanost, neustálé ohlížení po „druhé straně“ a vzájemné ovlivňování.¹

Sledované období bylo zároveň dobou tzv. nové východní politiky, jež bývá spojována především se jménem spolkového ministra zahraničí a později spolkového kancléře Willyho Brandta. Bude proto zajímavé podívat se, zda se celkové změny ve vzájemných vztazích mezi Západem a Východem projeví na poli kulturních vztahů uvolňováním napětí anebo naopak zvýšenou měrou vzájemné konkurence či přímo konfrontace. Tato studie se primárně zaměřuje na západoněmecké reformy ve východní i zahraniční kulturní politice, proto se při primárním výzkumu opírá v první řadě o materiály z archivů Spolkové republiky Německo.² Postoje NDR jsou reflektovány převážně na základě tištěných pramenů a odborné literatury.³

¹ V němčině je pro takové vztahy často používán výraz *Verflechtung*. Viz Bénédicte Zimmermann a Michael Werner, „Vergleich, Transfer, Verflechtung: Der Ansatz der Histoire croisée und die Herausforderungen des Transnationalen“, *Geschichte und Gesellschaft: Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft* 28, č. 4 (2002): 607–36.

² Využity byly prameny z Politického archivu Ministerstva zahraničí v Berlíně (*Das politische Archiv des Auswärtigen Amtes*, PA AA), z Parlamentního archivu Spolkového sněmu v Berlíně (*Parlamentsarchiv des Deutschen Bundestages*, PA DBT), ze Spolkového archivu v Koblenzi (*Das Bundesarchiv Koblenz*, BAK), z Archivu pro křesťansko-demokratickou politiku v Sankt Augustinu (*Archiv für Christlich-Demokratische Politik*, ACDP), z Archivu Willyho Brandta v Bonnu (*Willy-Brandt-Archiv*, WBA) a z Archivu liberalismu v Gummersbachu (*Archiv des Liberalismus*, AdL).

³ Příkladem odborných monografií využitých v této studii, které se opírají o četné poznatky z archivních materiálů SAPMO (*Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv*), jsou mimo jiné Peter Ulrich Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel: Die kulturellen Auslandsbeziehungen im Dreiecksverhältnis der beiden deutschen Staaten und Rumäniens von*

Pod pojmem „zahraniční kulturní politika“ budeme rozumět tu část mezinárodních státních i společenských vztahů v oblasti kultury, vzdělávání, vědy a v sociální oblasti, která je podporována státem jakožto záměrně užívaný nástroj zahraniční politiky.⁴ Pojem „zahraniční kulturní politika“ je užší než jemu nadřazený pojem „zahraniční kulturní vztahy“, který zahrnuje i spontánní, komerčně orientované a další vztahy států, nejruznějších institucí a společenských organizací či svazů i jednotlivců.⁵ Záměrně nebude používán pojem „kulturní diplomacie“ – přestože bývá často užíván i jako synonymum pro „zahraniční kulturní politiku“ –, neboť tento pojem bývá někdy chápán jako užší, zahrnující pouze kulturněpolitické aktivity spadající pod veřejnou diplomacii.⁶

Rozdílné přístupy německých států k zahraniční kulturní politice

Nejprve se budeme zabývat otázkou, jak zahraniční kulturní politiku pojímaly oba německé státy. Svoboda umění a vědy ve Spolkové republice Německo byla a je garantována ústavou.⁷ Obsah kultury ovšem stát nedefinoval. Na rozdíl od NDR sázela Spolková republika na otevřený přístup ke kulturním otázkám. Často býval citován známý výrok Theodora Heusse již z meziválečného období, že s politikou nelze dělat kulturu, ale že snad kulturou můžeme dělat politiku.⁸ Němci tradičně chápali kulturu jako sféru oddělenou od politiky a společenského vývoje. Proto byla zahraniční kulturní politika ve Spolkové republice prezentována jako dlouhodobá složka politiky, vzdálená od každodenního politického dění

1950 bis 1972 (München: Oldenbourg, 2010); Martin Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR: Die deutsche Sprache als Mittel sozialistischer auswärtiger Kulturpolitik* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002).

⁴ K pojmosloví viz např. Hansgert Peisert a Johannes Kuppe, „Kulturpolitik, auswärtige“, in *Handbuch der deutsch-deutschen Wirklichkeit: Bundesrepublik Deutschland: Deutsche Demokratische Republik im Kulturvergleich*, ed. Wolfgang R. Langenbacher, Ralf Rytlewski a Bernd Weyergraf (Stuttgart: Metzler, 1988), 372–79, 372; Victoria Znined-Brand, *Deutsche und französische auswärtige Kulturpolitik: Eine vergleichende Analyse: Das Beispiel der Goethe-Institute in Frankreich sowie der Instituts und Centres Culturels Français in Deutschland seit 1945* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1999), 21.

⁵ Vice viz Joerg Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation: Die Auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik Deutschland und der DDR am Beispiel ihrer Kulturinstitute 1989/90* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2011), 49.

⁶ Eliška Tomalová, *Kulturní diplomacie: Francouzská zkušenost* (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2008), 9–12.

⁷ „Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland“, čl. 5, Deutscher Bundestag, <https://www.bundestag.de/bundestag/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg/245216>.

⁸ „Mit Politik kann man keine Kultur machen, vielleicht kann man mit Kultur Politik machen.“ Cit. dle Dieter Sattler, „Die Stunde der Kulturpolitik“, *Der Bürger im Staat* 10, č. 4 (1960): 82–83 a 86. Přetištěno in Ulrike Stoll, *Kulturpolitik als Beruf: Dieter Sattler (1906–1968) in München, Bonn und Rom* (Paderborn et al.: Schöningh, 2005), 522–29, 522.

a krátkodobých zájmů. Hodnoty, k nimž se západoněmecká kultura hlásila, byly humanismus (antika, západní civilizace), křesťanství (zbožnost, mravnost, věčné hodnoty) a demokracie (svoboda, sociální smýšlení, samostatnost).⁹

Zahraniční kulturní politika bývá ve Spolkové republice nejčastěji označována výrazem *auswärtige Kulturpolitik*. Před druhou světovou válkou bylo v Německu pojmem „kultura“ označováno v prvé řadě umění, a to jako tzv. vysoká kultura pro elitní vrstvy společnosti. Zahraniční kulturní politika ovšem již od 19. století zahrnovala i šíření německého jazyka a vzdělanosti (vzpomeňme alespoň na německé školy a na slavné archeologické a historické ústavy Německa provozované v zahraničí).¹⁰ Během 60. let 20. století se pak toto pojetí rozšířilo o další, převážně společenské aspekty. Už nešlo pouze o vysokou kulturu. Začala být zahrnována témata jako technika, média (včetně rozhlasového a televizního vysílání do zahraničí), pomoc rozvojovým zemím na poli kultury a vzdělávání, spolupráce společenských organizací (např. odborů či církví), výměnné programy pro mládež i v oblasti sportu, a v 70. letech dokonce i problematika ochrany životního prostředí či plánování výstavby měst a další podobné otázky.

V 50. letech byl zahraniční kulturní politice v západním Německu přisuzován poměrně malý význam pro celkovou zahraniční politiku státu. Měla ovšem napomáhat zlepšení obrazu Spolkové republiky na mezinárodní scéně, jenž byl značně poškozen hrůzami druhé světové války a holocaustu. Během 60. a 70. let význam zahraniční kulturní politiky vzrostl. Ministerstvem zahraničí bylo stanoveno, že se má zahraniční kulturní politika řídit všeobecnými zahraničněpolitickými cíli, které tehdy byly spatřovány za prvé v podpoře sjednocování Evropy a rozvoje transatlantického partnerství, za druhé v zajištění míru a v uvolňování napětí mezi Západem a Východem a za třetí ve „vyrovnávání zájmů mezi průmyslovými a rozvojovými zeměmi“.¹¹ Zahraniční kulturní politika pro velkou část západoněmeckých politiků nebyla cílem sama o sobě, nýbrž měla především vytvářet příznivé prostředí pro prosazování jiných zahraničněpolitických zájmů.

V kulturní politice vůči NDR vycházela Spolková republika z teze o jednotě německé národní kultury navzdory rozdělení německého národa do dvou

⁹ Hermann Glaser, *Die Kulturgeschichte der Bundesrepublik Deutschland*, sv. 1 (Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch, 1990), 156.

¹⁰ Více viz Jiří Pešek, Lucie Filipová et al., *Věda a politika: Německé společenskovední ústavy v zahraničí (1880–2010)* (Praha: Karolinum, 2013).

¹¹ Auswärtiges Amt, ed., *Auswärtige Kulturpolitik: Stellungnahme der Bundesregierung zum Bericht der Enquête-Kommission Auswärtige Kulturpolitik des Deutschen Bundestages: Dokumentation* (dále jen *Stellungnahme 1977*) (Bonn: Auswärtiges Amt, 1977), 14 (bod 7.3) a 33 (bod 65). Dostupné též on-line: Deutscher Bundestag, parlamentní tisk č. 8/927, 23. 9. 1977, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/08/009/0800927.pdf>.

států.¹² Kategoricky odmítala myšlenku existence specifické národní kultury NDR, a i když byla v pozdějších letech východoněmecké kultuře ochotna přiznat určitá specifika, chápala je jen jako dílčí část celoněmecké kultury.¹³ Tento postoj byl v souladu s všeobecným neuznáváním NDR jakožto samostatného státu a se vznášením nároku na výhradní zastupování německého národa. I po roce 1972, kdy spolu oba německé státy podepsaly tzv. Smlouvu o základech vztahů, v níž mimo jiné navzájem uznaly svou existenci,¹⁴ trvala Spolková republika na tom, že si německé státy nejsou zahraničím, a tak mohla i nadále zastávat myšlenku jediné celoněmecké kultury.

Uznávaný německý historik Johannes Paulmann jmenoval tři klíčové determinanty západoněmecké zahraniční kulturní politiky: vztah ke společné německé minulosti, odmítání bezprostředně předcházející epochy nacionálního socialismu a odvrát od NDR.¹⁵ NDR představovala i v kulturních vztazích pro Spolkovou republiku konkurenci, s níž se srovnávala, vůči níž se vymezovala a kterou nespouštěla z očí. Přílišné veřejné zaobírání se politikou NDR ovšem bylo chápáno jako cosi v rozporu s jejím oficiálním neuznáváním, proto v oficiálních dokumentech k zahraniční kulturní politice obvykle najdeme jen strohé zmínky v souladu s tezí o jednotné německé kultuře.¹⁶ Oficiální dokumenty tak rozhodně neukazují, jak významným referenčním bodem byla NDR pro západní Německo.

Německá demokratická republika se naopak snažila i pomocí kultury legitimovat svou existenci a od 70. let se profilovala jako samostatný socialistický národ se svébytnou národní socialistickou kulturou. Od 50. let byl v NDR závazným

¹² Ukázkově viz *Verhandlungen des Deutschen Bundestages*, 7. Wahlperiode, „Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik gemäß Beschluß des Deutschen Bundestages vom 23. Februar 1973“, parlamentní tisk č. VII/4121, 7. října 1975, Anlagen zu den stenographischen Berichten sv. 210, 15 (čl. 58); Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*, 4 a 14 (bod 7.2).

¹³ Viz např. Auswärtiges Amt, „Auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Gesamtplan I, Planung 1973–1976“ (dále jen „Gesamtplan I“), 12, Bonn, 7. května 1973, PA AA, fond B 90 (Kulturabteilung, Ref. Grundsatzangelegenheiten), sv. 1122.

¹⁴ „Vertrag über die Grundlagen der Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik von 21. Dezember 1972“, in *Dokumente des geteilten Deutschland: Quellentexte zur Rechtslage des Deutschen Reiches, der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik*, sv. 2, ed. Ingo von Münch a Ondolf Rojahn (Stuttgart: Alfred Kröner, 1976), 301–303, 302.

¹⁵ V němčině charakterizováno slovy „Abwehr“ a „Abkehr“. Viz Johannes Paulmann, „Deutschland in der Welt: Auswärtige Repräsentationen und reflexive Selbstwahrnehmung nach dem Zweiten Weltkrieg: Eine Skizze“, in *Auswärtige Repräsentationen: Deutsche Kulturdiplomatie nach 1945*, ed. týž (Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2005), 63–78, 76.

¹⁶ Auswärtiges Amt, ed., *Leitsätze 1970*, 7 (oddíl I.6: Zwei deutsche Staaten); „Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik“, 15–16 (čl. 57–59); Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*, 4 a 14 (bod 7.2).

uměleckým dogmatem socialistický realismus,¹⁷ vyžadující stranickost, sepětí s lidem a optimismus, tedy líčení budoucnosti socialismu v růžových barvách.¹⁸ Kultuře byl ve východním Německu přisuzován významný výchovný potenciál, měla přinášet pokrok a přispívat k vítězství socialismu.¹⁹ Dělení kultury na „vyšší“ a „nižší“ formy bylo odmítáno se zdůvodněním, že si tím buržoazní svět rezervuje umění jen pro vládnoucí třídu, a navíc tak zotročuje neindustrializované společnosti.²⁰ „Pravá“ kultura údajně mohla vzkvétat jen v socialistickém společenském uspořádání, zatímco Západ produkoval jen jakousi „pseudokulturu“.²¹

V 70. letech pak byly v NDR závazně stanoveny cíle a obsah kultury a kulturní politiky, na jejichž formulování se podílel především člen politbyra Jednotné socialistické strany Německa (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*, SED) a tajemník ústředního výboru SED pro vědu a kulturu, Kurt Hager. K širokému pojetí kultury se NDR hlásila už od 50. let spolu s kladením důrazu na třídní rovnost a zpřístupnění kultury pracujícímu lidu.²² Široké pojetí ovšem souviselo i se snahou východoněmeckého státu zasahovat do takřka všech oblastí života svých obyvatel.²³ Ve srovnání se západním Německem bylo východoněmecké pojetí kultury širší i užší zároveň. Širší bylo co do rozsahu zahrnovaných činností, neboť pod kulturu běžně zahrnovalo i zdravotnictví, tělesnou kulturu, sport a turistiku (shodně se Spolkovou republikou zahrnovalo a za podstatné považovalo také školství, bydlení, plánování výstavby měst, sociální otázky a ochranu životního prostředí).²⁴ Užší bylo toto pojetí ovšem v tom smyslu, že za kulturu bylo uznáváno jen to, co odpovídalo požadavkům a měřítkům socialismu.²⁵ Cíle kultury byly

¹⁷ Budování socialismu bylo zahájeno už na počátku 50. let. V souvislosti s kulturou se hovoří především o pozdější tzv. Bitterfeldské cestě k „socialistické národní kultuře“ (*Bitterfelder Weg*), nazvané podle konferencí konaných v Bitterfeldu v letech 1959 a 1964.

¹⁸ Více viz např. Christian Saehrendt, *Kunst als Botschafter einer künstlichen Nation: Studien zur Rolle der bildenden Kunst in der Auswärtigen Kulturpolitik der DDR* (Stuttgart: Franz Steiner, 2009), 60.

¹⁹ Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 37 a 40; Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR*, 30.

²⁰ Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 38.

²¹ Saehrendt, *Kunst als Botschafter*, 59.

²² Na 6. zasedání ústředního výboru SED v roce 1972 pak Kurt Hager oficiálně definoval kulturu jako „souhrn životních podmínek, materiálních i duchovních hodnot, myšlenek a poznatků“. Viz Kurt Hager, *Beiträge zur Kulturpolitik: Reden und Aufsätze 1972 bis 1981*, sv. 1 (Berlin: Dietz, 1981), 11.

²³ Podobný poznatek formuloval Jean-François Fayet ve své práci o Sovětském svazu. Viz Jean-François Fayet, „VOKS: The Third Dimension of Soviet Foreign Policy“, in *Searching for a cultural diplomacy*, ed. Jessica C. E. Gienow-Hecht a Mark C. Donfried (New York, Oxford: Berghahn Books, 2010), 33–49, 34.

²⁴ Viz např. Manfred Berger et al., eds., *Kulturpolitisches Wörterbuch* (Berlin: Dietz, 1978), 380.

²⁵ Více viz Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 37–38, 50 a 52; Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR*, 36.

definovány přímo v ústavě: měla sloužit míru, humanismu a rozvoji socialistické společnosti a pomáhat porazit „imperialistickou nekulturu“.²⁶ Hodnoty, k nimž se hlásila kulturní politika NDR, byly antifašismus, antiimperialismus a boj za mír, socialismus, svoboda (chápaná ovšem specificky jako osvobození od útisku vykořisťovateli) a humanismus (včetně selektivně vybraného kulturního dědictví západní civilizace).

Zahraniční politika NDR byla do značné míry určována postoji Moskvy (její existence byla na zárukách Sovětského svazu přímo závislá), ale zároveň se nedokázala vymanit zpod vlivu Bonnu (a obecně Západu), vůči němuž se sice velmi kriticky vymezovala, ale jímž zároveň byla i přitahována.²⁷ Dalším charakteristickým rysem východoněmecké zahraniční politiky byla její značná závislost na politice vnitřní (především na sporné otázce legitimacy existence NDR a na hospodářské situaci).²⁸ Zahraniční kulturní politika byla v NDR označována nejdříve jako „kulturní výměna“ (*Kulturaustausch*) a později od 70. let jako „kulturní vztahy se zahraničím“ (*kulturelle Auslandsbeziehungen*).²⁹ Není náhodou, že tyto výrazy daleko více než západoněmecké označení evokují rovnocenné vztahy – NDR tím vyjadřovala svůj antiimperialistický postoj a už v oblasti pojmosloví se tak jasně vymezovala vůči Západu. Šíře záběru zahraniční kulturní politiky odpovídala výše zmiňované definici „kultury“ užívané v NDR.³⁰

Jakožto nově vzniklý stát si NDR musela zejména v počátcích své existence vytvořit vztah k tradici. Svě kulturní dědictví stanovila osobitým selektivním výběrem výtvorů a počínů, které zapadaly do socialistického ideologického

²⁶ „Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 6. April 1968 in der Fassung des Gesetzes zur Ergänzung und Änderung der Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 7. Oktober 1974“, čl. 18, Institut für Slavistik der Universität Potsdam, <https://www.uni-potsdam.de/u/slavistik/vc/r/imp/richt/schule/archiv/ddr/ddrverfassung.html>.

²⁷ Více viz např. Michael Lemke, „Die Deutschlandpolitik der DDR zwischen Moskauer Otkroi und Bonner Sogwirkung“, in *Die DDR als Geschichte: Fragen – Hypothesen – Perspektiven*, ed. Jürgen Kocka a Martin Sabrow (Berlin: Akademie 1994), 181–85; Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen: Die DDR im internationalen System 1949–1989* (München: Oldenbourg, 2007), 3 a 556; Volker Zimmermann, „Proměnlivá spojení: NDR a její vztahy k Československu a Polsku v padesátých a šedesátých letech 20. století“, in *Československo a dva německé státy*, ed. Christoph Buchheim et al. (Ústí nad Labem: Albis International, 2011), 83–98, 84–85.

²⁸ Viz Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen*, 475.

²⁹ Paradoxem je, že i v současnosti někteří historici jako Michael Lemke upřednostňují pro zahraniční politiku NDR do roku 1972 označení „zahraniční vztahy“, ovšem ze zcela jiného důvodu: aby zdůraznili nesamostatnost NDR v politickém rozhodování danou její závislostí na Sovětském svazu. Viz Michael Lemke: „Die Außenbeziehungen der DDR (1949–1966): Prinzipien, Grundlagen, Zäsuren und Handlungsspielräume“, in *Die DDR und der Westen: Transnationale Beziehungen 1949–1989*, ed. Ulrich Pfeil (Berlin: Christoph Links, 2001), 63–80, 64.

³⁰ Viz Berger et al., eds., *Kulturpolitisches Wörterbuch*, 380.

konceptu, odkazujícího se na humanistické ideály v dějinách. Hlásila se ke klasikům, jako byli Goethe, Schiller, Dürer a Bach; budování socialismu prohlašovala za realizaci jejich pokrokových vizí. Východní Německo se tak považovalo za legitimního reprezentanta německého klasického kulturního dědictví. Bonnu naopak právo na toto dědictví upírali s odůvodněním, že Spolková republika vykořisťuje lidi, a proto nemá nárok odkazovat se na tyto humanisty a jejich umělecký odkaz.³¹

Zahraniční kulturní politika byla ve východním Německu podstatně více než v západním propojena s diplomatickými, bezpečnostněpolitickými a hospodářskými vztahy se zahraničím. Politici NDR nepochybovali o tom, že kulturní vztahy se zahraničím jsou legitimním prostředkem k prosazování diplomatických cílů, a nepopírali instrumentální charakter kulturních styků.³² Do první poloviny 70. let byly kulturní vazby pro NDR náhradou za chybějící diplomatické styky se zeměmi mimo socialistický tábor.³³ NDR se v zahraničí snažila prezentovat jako svěbytný státní útvar, který si zaslouží mezinárodněprávní uznání. Poté, co během první poloviny 70. let navázala s většinou států světa diplomatické styky, snažila se i na poli kultury především o formalizaci vztahů (kulturní dohody a další smlouvy, protokoly, plány aj.). Východoněmecká zahraniční kulturní politika proto také byla podstatně více než západoněmecká propojena s propagandou. Propaganda – či mírněji řečeno poskytování informací o NDR (*Auslandsinformation*) – byla ve východním Německu zahraniční kulturní politice nadřazena. Kultura a ideologie měly být současně „zpodobněním i nástrojem dělnické třídy“³⁴ a umění mělo sloužit jako „zbraň“ v boji proti imperialismu a jako prostředek k šíření vlastní ideologie.³⁵

Vymezování vůči Spolkové republice mělo pro NDR konstitutivní charakter, neboť zdůvodňovalo její úsilí o mezinárodněprávní uznání za nezávislý stát. NDR se stavěla do role nového, „lepšího“ Německa a prezentovala se jako antifašistický, mírumilovný stát, přičemž šikovně využívala počáteční obavy jiných států ze silné a hospodářsky úspěšné Spolkové republiky. V souladu s tím i svou kulturní politiku označovala za mírumilovnou a západoněmeckou za expanzivní.³⁶ Po uzavření Smlouvy o základech vztahů tato rétorika oslabila, ale nevytratila se zcela.

³¹ Více k tomuto Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel*, 57–58.

³² Více viz *ibid.*, 38.

³³ Zde je třeba poznamenat, že rovněž kulturní vztahy Spolkové republiky se zeměmi východního bloku v době před uzavřením tzv. východních smluv (a případně dočasně i s některými dalšími státy) do určité míry nahrazovaly chybějící diplomatické styky.

³⁴ Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel*, 46.

³⁵ Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 36 a 57.

³⁶ Více viz Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel*, 55.

Do roku 1961 se také NDR hlásila k jednotě německé kultury – za kulturní počiny ovšem považovala jen ty, které splňovaly socialistické nároky. Oficiálně bylo východní Německo ochotno spolupracovat „s mírumilovnými a humanistickými silami západního Německa“, ale zároveň bylo odhodláno bránit se západní dekadenci.³⁷ Toto pojetí vycházelo z Leninovy představy dvou kultur v každé národní kultuře. Podle ní měl každý buržoazní národ převažující reakční kulturu, ale vedle ní už i prvky demokratické a socialistické kultury, která vycházela ze životních podmínek pracujícího lidu. „Ovládaná třída“ tak byla považována za „přirozeného“ spojence socialistických států, a to v teoretické rovině umožňovalo i určité spojení se Západem a západním Německem na poli kultury.³⁸

V době stavby berlínské zdi došlo k utužení nejen fyzické, ale i duchovní rozluky německých států. V prosinci 1961 prohlásil Alexander Abusch, jeden z předních politiků NDR, který se dlouhodobě profiloval v oblasti kultury, že ve státech s protichůdným vývojem už nemůže existovat jednotná německá kultura.³⁹ Teprve ústava z roku 1974 však právně zakotvila existenci samostatného socialistického německého národa, o níž začali čelní představitelé východního Německa hovořit počátkem 70. let.⁴⁰ Spolu s tím začal být kladen velký důraz na socialistickou národní kulturu NDR, která představovala jedinou „pravou“ německou kulturu, protože západoněmeckou kulturu (údajně amerikanizovanou, imperialistickou, úpadkovou a nepřátelskou vůči lidu) představitelé NDR za německou kulturu neuznávali.⁴¹

Pozornost si zaslouží také rozdíly v organizačním uspořádání zahraniční kulturní politiky obou německých států. Uspořádání zahraniční kulturní politiky ve Spolkové republice Německo bylo ve zkoumaném období v hlavních rysech stejné jako dnes, proto o něm můžeme psát v přítomném čase. Ve Spolkové republice se o řízení a financování zahraniční kulturní politiky stará především kulturní oddělení ministerstva zahraničí, část kompetencí ovšem spadá i pod další spolková ministerstva (pod ministerstvo vnitra, ministerstvo hospodářské spolupráce, ministerstvo školství, ministerstvo výzkumu a technologií, ministerstvo rodiny

³⁷ Viz např. „Thesen der Kulturkonferenz der SED 23. und 24. Oktober 1957, Auszug“, *Neues Deutschland*, 7. prosince 1957.

³⁸ Více viz např. Frank Trommler, „Kulturpolitik der Deutschen Demokratischen Republik“, in *Handbuch der deutsch-deutschen Wirklichkeit*, 390–97, 391.

³⁹ *Sonntag*, č. 52, 1961. Parafrázováno dle Gisela Rüß, „Kulturbeziehungen, innerdeutsche“, in *ibid.*, 359–62, 360.

⁴⁰ Za „socialistický stát německého národa“ se NDR prohlásila už v ústavě z roku 1968, teprve při její novelizaci v roce 1974 však upustila od myšlenky jednoho německého národa. Více viz Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR*, 32–34.

⁴¹ *Ibid.*, 33; Hans Lindemann a Kurt Müller, *Auswärtige Kulturpolitik der DDR: Die kulturelle Abgrenzung der DDR von der Bundesrepublik Deutschland* (Bonn – Bad Godesberg: Neue Gesellschaft, 1974), 35.

a mládeže a další). Provozování zahraniční kulturní politiky je ovšem decentralizováno a její provádění je delegováno na tzv. zprostředkující organizace (*Mittlerorganisationen*), jakými jsou mimo jiné Goethe-Institut, Německá akademická výměnná služba (*Deutscher Akademischer Austauschdienst*, DAAD), Ústav pro zahraniční vztahy (*Institut für Auslandsbeziehungen*, IfA), Nadace Alexandra von Humboldta (*Alexander von Humboldt-Stiftung*, AvH), či jakou byla Inter Nationes.⁴² Tyto zprostředkující organizace mají poměrně velkou nezávislost. Spolková vláda si ponechává většinou jen celkové řízení, koordinaci a plánování, přestože rozhodující měrou financuje činnost těchto organizací. Už tak hodně pluralitní uspořádání je ještě umocněno skutečností, že zatímco zahraniční politika spadá do kompetence spolku, kultura je záležitostí spolkových zemí, a ty se proto k mnohým tématům v oblasti zahraniční kulturní politiky také vyjadřují, v prvé řadě prostřednictvím stálé konference zemských ministrů kultury.⁴³

Takovéto uspořádání vzešlo ze snahy distancovat se od kulturní propagandy Třetí říše i od centrálně řízené kulturní politiky NDR, z důrazu na svobodu kulturní tvorby a také z nedostatku personálu na ministerstvu zahraničí v poválečných letech.⁴⁴ Decentralizované řízení i provádění odpovídalo důrazu na demokratické ideály a svobodu kulturní tvorby. Mělo ovšem i své nevýhody: dosti často docházelo k překrývání činností a sporům o kompetence, což znesnadňovalo či zpomalovalo rozhodování a omezovalo flexibilitu.

V NDR bylo ministerstvo zahraničních věcí (*Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten*) založeno hned při vzniku státu v roce 1949. Diplomatické styky zpočátku navázalo jen se socialistickými státy. Jejich navazování s jinými státy komplikoval nárok Spolkové republiky na výhradní zastupování německého národa, od roku 1955 podpořený takzvanou Hallsteinovou doktrínou, podle níž měla

⁴² Základní přehled o nejvýznamnějších zprostředkujících organizacích poskytuje Kurt-Jürgen Maaß, „Das deutsche Modell: Die Mittlerorganisationen“, in *Kultur und Außenpolitik: Handbuch für Studium und Praxis*, ed. týž (Baden-Baden: Nomos, 2009), 269–80; Detailně např. Steffen R. Kathe, *Kulturpolitik um jeden Preis: Die Geschichte des Goethe-Instituts von 1951 bis 1990* (München: Meidenbauer, 2005); Bernard Wittek, *Und das in Goethes Namen: Das Goethe-Institut von 1951 bis 1976* (Berlin: Vistas, 2005); Christian Jansen, *Exzellenz weltweit: Die Alexander von Humboldt-Stiftung zwischen Wissenschaftsförderung und auswärtiger Kulturpolitik (1953–2003)* (Köln: DuMont-Literatur- und Kunst-Verlag, 2004).

⁴³ Oficiální název této instituce je *Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder der Bundesrepublik Deutschland* (KMK).

⁴⁴ Více k obnově (západo)německé kulturní politiky po druhé světové válce viz Kurt Düwell, „Zwischen Propaganda und Friedensarbeit: 100 Jahre Geschichte der deutschen Auswärtigen Kulturpolitik“, in *Kultur und Außenpolitik*, ed. Maaß, 61–111, 82–96; Eckard Michels, „Zwischen Zurückhaltung, Tradition und Reform: Anfänge westdeutscher auswärtiger Kulturpolitik in den 1950er Jahren am Beispiel der Kulturinstitute“, in *Auswärtige Repräsentationen*, ed. Paulmann, 241–58.

Spolková republika přerušit (resp. nenavazovat) diplomatické styky se státy, které uznají NDR.⁴⁵ Zahraniční politika byla v NDR řízena hierarchicky a „dvojkolejně“ – větší rozhodovací pravomoci než státní orgány měly orgány stranické. Ministerstvo zahraničí tak i v záležitostech zahraniční kulturní politiky bylo spíše prováděcím orgánem. Klíčová rozhodnutí padala v ústředním výboru SED, který měl svá vlastní oddělení zaměřená na zahraniční politiku. Ministerstvo zahraničí v případě zahraniční kulturní politiky koordinovalo činnost, do níž bylo i v NDR zapojeno vícero ministerstev (ministerstvo kultury, ministerstvo vysokého a odborného školství, ministerstvo osvěty,⁴⁶ ministerstvo zdravotnictví) a různé rady a komise pracující pod Radou ministrů (mimo jiné Úřad pro otázky mládeže a Státní sekretariát pro tělesnou kulturu a sport).⁴⁷ Hierarchické uspořádání zajišťovalo jednotnou linii a vysokou míru koordinace mezi nositeli rozhodování navzájem i mezi nimi a praktickými vykonavateli zahraniční kulturní politiky (to vynikalo právě ve srovnání se Spolkovou republikou).

O úroveň níže pak stály masové společenské organizace, jejichž práci v zahraničí kontrolovala velvyslanectví. Přímo na oblast zahraniční kulturní politiky se zaměřovala Liga přátelství národů (*Liga für Völkerfreundschaft*, LfV),⁴⁸ která zastřešovala bilaterální společnosti, jež byly od konce 50. let zakládány i ve spolupráci s nesocialistickými zeměmi. Největší bilaterální společností byla Společnost německo-sovětského přátelství (*Gesellschaft für Deutsch-Sowjetische Freundschaft*) s více než 6 miliony členů.⁴⁹ Právě tyto „společnosti přátelství“ byly v roce 1966 oficiálně prohlášeny za ústřední kulturněpolitický nástroj.⁵⁰ Liga byla také hlavním

⁴⁵ Podle Hallsteinovy doktríny měla Spolková republika přerušit (resp. nenavazovat) diplomatické styky se státy, které uznají NDR. Výjimkou byly diplomatické styky se Sovětským svazem, zdůvodněné tím, že Sovětský svaz má jakožto vítězná mocnost a signatář Postupimské dohody zvláštní odpovědnost za Německo jako celek. Na základě Hallsteinovy doktríny byly přerušeny diplomatické styky Spolkové republiky s Jugoslávií v roce 1957 a s Kubou v roce 1963. Postupem času se však postavení NDR na mezinárodní scéně vylepšilo natolik, že bylo pro Spolkovou republiku stále těžší bezvýhradně trvat na dodržování této doktríny. Sporná zůstávala především otázka, jak chápat styky pod úrovní oficiálních diplomatických styků, tedy například právě i uzavírání kulturních dohod s NDR.

⁴⁶ Německy *Ministerium für Volksbildung*.

⁴⁷ Německy *Amt für Jugendfragen a Staatssekretariat für Körperkultur und Sport*.

⁴⁸ *Liga für Völkerfreundschaft* byla založena v roce 1961. Její předchůdkyní byla od roku 1952 Společnost pro kulturní styky se zahraničím (*Gesellschaft für kulturelle Verbindungen mit dem Ausland*), zřízená dle sovětského vzoru. Tato organizace fungovala sice až do roku 1974, po vzniku LfV se ale stala takřka bezvýznamnou. Pod LfV fungovala také Pracovní skupina pro pěstování německého jazyka a kultury (*Arbeitskreis zur Pflege der deutschen Sprache und Kultur*).

⁴⁹ Joachim Scholtyseck, *Die Aussenpolitik der DDR* (München: Oldenbourg, 2003), 75.

⁵⁰ Frank Trommler, *Kulturmacht ohne Kompass: Deutsche auswärtige Kulturbeziehungen im 20. Jahrhundert* (Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2014), 668.

partnerem kulturních a informačních center v zahraničí, jejichž hlavním úkolem byla péče o obraz NDR v zahraničí,⁵¹ a organizovala a financovala přednáškové cesty, filmové, hudební a divadelní týdny NDR v zahraničí či účast NDR na mezinárodních uměleckých (obzvláště knižních) veletrzích.

Nejdůležitější a na mezinárodním poli nejznámější institucí podporující šíření německého jazyka byl Herderův ústav (*Herder-Institut*) na Univerzitě Karla Marxe v Lipsku, který nabízel nástavbové studijní programy pro cizince a letní kurzy pro učitele němčiny a podporoval výuku němčiny v zahraničí (především vysílal do zahraničí lektory).⁵² Vysílání východoněmeckých umělců do zahraničí zajišťovala od roku 1960 Německá umělecká agentura s.r.o. v Berlíně (*Deutsche Künstler-Agentur GmbH*, v roce 1968 v souladu s posílením důrazu na vlastní kulturu NDR přejmenovaná na *Künstler-Agentur der DDR*). Akademie věd a umělecké svazy měly přímé dohody se zahraničními partnerskými institucemi. Kontakty se zahraničím udržovaly také odbory a mládežnický svaz.

Centrální plánování zahraniční kulturní politiky v NDR sahalo daleko za koordinaci obdobné činnosti ve Spolkové republice. Liga přátelství národů nebyla ovšem formálně státní organizací a v zahraničí předstírala, že nedostává přímé pokyny od stranických a státních orgánů a není s nimi propojena, což byl ovšem klam. Právě tento model bilaterálních „společností přátelství“ zastřešených Ligou a spolupracujících s kulturními a informačními centry považovala NDR za svou konkurenční výhodu oproti Spolkové republice.⁵³ Jak paradoxní tato falešná stylizace byla, si uvědomíme, když vezmeme v potaz, že spoluúčast nezávislých společenských organizací, pracujících na vlastní zodpovědnost, byla v NDR vyloučena, zatímco ve Spolkové republice byla nedílnou součástí kulturního života na domácí i mezinárodní scéně.

Vliv soupeření s NDR na západoněmeckou reformu zahraniční kulturní politiky

Věnujme pozornost hlavnímu tématu studie: reformě zahraniční kulturní politiky Spolkové republiky Německo v 60. a 70. letech a jejímu sepětí se vztahy s NDR a s politikou vůči východnímu bloku. Zatímco v 50. letech byla zahraniční kulturní

⁵¹ Kulturní a informační centra byla zakládána už od poloviny 50. let – nejdříve v socialistických zemích (první bylo založeno v Praze roku 1956), později v neutrálních zemích a v zemích nepatřících ani k jednomu z bloků (první takové začalo pracovat v Helsinkách roku 1960) a nakonec v 70. a 80. letech i v zemích Západu. Jistou zajímavostí (a zároveň i odlišností od Spolkové republiky) byl prodej kulturních výrobků (kniha, gramofonových desek, uměleckých předmětů aj.) v kulturních a informačních centrech NDR, jenž byl pro východní Německo cenným zdrojem deviz.

⁵² Více viz Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR*, 175–91.

⁵³ Více viz Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 63.

politika Spolkové republiky Německo s ohledem na zátěž minulosti především obezřetná, relativně nenápadná a chyběla jí propracovanější koncepce, v 60. letech se začaly projevovat poměrně výrazné změny, které po formální stránce vyvrcholily v roce 1977 přijetím první vládní koncepce k zahraniční kulturní politice.⁵⁴ Zahraniční kulturní politika si během 60. a 70. let získala větší pozornost politiků, státních úředníků, intelektuálů i médií než kdy dříve, pravděpodobně vůbec největší pozornost v celé německé historii.⁵⁵ Začala být prohlašována za „třetí pilíř“ zahraniční politiky, vedle klasické diplomacie (a bezpečnostní politiky) a vedle zahraniční hospodářské politiky.⁵⁶ Chápání pojmu „kultura“ se značně rozšířilo. Zatímco ještě ve vládním prohlášení spolkového kancléře Ludwiga Erharda z roku 1965 byla kultura chápána stále poměrně úzce jako umění, věda a technika, počátkem 70. let už pracovníci ministerstva zahraničí i zprostředkujících organizací pod pojmem „kultura“ rozuměli výrazně širší okruh aktivit tak, jak byly jmenovány výše (připomeňme si alespoň mediální aktivity, výměny mládeže, pomoc rozvojovým zemím, oblast sportu, ochrany životního prostředí či plánování výstavby měst).⁵⁷ V reakci na toto rozšířené chápání prosazoval dokonce parlamentní státní tajemník Ralf Dahrendorf místo označení „zahraniční kulturní politika“ pojem „mezistátní společenská politika“.⁵⁸ Tento pojem se však neujal.⁵⁹

⁵⁴ Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*.

⁵⁵ Více viz Petra Bašťová, „Od nezištné kulturní výměny k prosazování národních zájmů: Koncepční proměny zahraniční kulturní politiky SRN a česko(slovensko)-německé vztahy, *Soudobé dějiny* 21, č. 1–2 (2014): 134–65.

⁵⁶ Toto označení se stalo často užívaným po jeho pronesení spolkovým ministrem zahraničí, Willym Brandtem, na tiskové konferenci v roce 1967. Viz „Ausführungen des Bundesministers des Auswärtigen Willy Brandt anlässlich der Veröffentlichung des Tätigkeitsberichts der Kulturabteilung 1966 am 27. Juni 1967“, WBA, fond A 3 (Publizistische Äußerungen Willy Brandts 1933–1992), sv. 255. Otištěno jako „Bedeutung und Aufgaben der Auswärtigen Kulturpolitik“, *Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung* (dále jen *Bulletin*), č. 71, 5. července 1967, 613–14.

⁵⁷ Více viz Petra Bašťová, „Proměny kulturní diplomacie Spolkové republiky Německo v epoše Willyho Brandta“, *Český časopis historický* 112, č. 2 (2014): 261–86, 272–75. Dále viz Walter Scheel, „Auswärtige Kulturpolitik auf neuen Wegen“, *Bulletin*, č. 180, 23. prosince 1970, 1961–1963; „Rede des Bundesministers des Auswärtigen vor dem kulturpolitischen Beirat am 22. Januar 1971“, AdL, fond N 82 (Nachlass Walter Scheel), sv. 378. Viz také Friederike Fraunberger a Anette Sommer, „Die Umsetzung des erweiterten Kulturbegriffs in der Programmarbeit des Goethe-Instituts“, *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 19 (1993): 402–15. Dále viz jednotlivé ročenky (*Jahrbücher*) vydávané Goethe-Institutem v Mnichově v letech 1966–1978.

⁵⁸ Viz např. Verhandlungen des Deutschen Bundestages, 6. Wahlperiode, 15. Sitzung vom 28. November 1969. Stenographische Berichte sv. 71, 538–48, 540.

⁵⁹ Tento pojem se neuchytil především proto, že byl až příliš široký – ani mnozí zasvěcení nechápali, co všechno pod něj ještě má spadat a co už ne. Viz Berthold Martin, „Die Rolle der Kulturpolitik in der Aussenpolitik der Bundesregierung“, *Loccumer Protokolle*, č. 8 (1970): 131–36, 133; Heinrich Pfeiffer, „Möglichkeiten der Entwicklung eines neuen Konzepts der auswärtigen Kulturpolitik“, *ibid.*, 30–41, 32.

Dále se prosadil princip vzájemné kulturní výměny a spolupráce. Vzájemná výměna mezi národy měla být upřednostňována před tradiční jednostrannou sebezprezentací země. Podporováno mělo být také prohloubení znalostí Němců o jiných kulturách a posílena měla být i výuka cizích jazyků na německých školách.⁶⁰ Vzájemnost kulturní výměny byla prohlašována za výzvu a obohacení pro Spolkovou republiku.⁶¹ Zahraniční kulturní politika začala také více reflektovat a prezentovat současné kulturní počiny, což souviselo se vzrůstajícím časovým odstupem od druhé světové války a zlepšujícím se postavením západního Německa na mezinárodní scéně. Bonn začal projevovat odvahu představit v zahraničí nejen klasická díla z minulých staletí, u kterých nehrozily kontroverze a negativní konotace či předsudky, ale i soudobé umění a vědu, včetně těch protagonistů, kteří se ve svých dílech vyrovnávali s minulostí či reagovali na soudobé západoněmecké politické a společenské problémy. Dle vládního stanoviska z roku 1977 měla zahraniční kulturní politika zprostředkovávat vyvážený pohled na Německo, který by odpovídal realitě a byl i sebekritický.⁶² Za vlády Brandtovy sociálně-liberální koalice se rovněž prosadilo typicky levicové pojetí, podle nějž měla zahraniční kulturní politika vždy cílit pokud možno na celou společnost. Jedna z klíčových vět vládního stanoviska z roku 1977 proto zněla: „Kultura už dnes není privilegiem elitních skupin, ale nabídkou pro všechny.“⁶³

Především během 60. let došlo k výraznému navýšení finančních prostředků vydávaných Spolkovou republikou na zahraniční kulturní politiku. Prostředky na zahraniční kulturní politiku vzrostly z méně než 3 milionů německých marek v roce 1952 na cca 22 milionů v roce 1955, na téměř 96 milionů v roce 1960, na zhruba 176 milionů v roce 1965 a na téměř 226 milionů v roce 1969.⁶⁴ Toto navýšení prostředků umožnilo výrazný nárůst kulturněpolitické práce v zahraničí co do četnosti, rozsahu i geografického dosahu. Ilustrujme si tyto změny na činnosti Goethe-Institutu, která na počátku 60. let začala vedle šíření německého jazyka zahrnovat i pořádání kulturních akcí: počet poboček Goethe-Institutu se během první poloviny 60. let více než ztrojnásobil.⁶⁵

⁶⁰ Viz např. Hans Georg Steltzer, „Überlegungen zur Auswärtigen Kulturpolitik“ (nedatováno, určeno pro konferenci konanou 20.–22. března 1970), PA AA, fond B 90, sv. 1016; Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*, 13 (bod 6), 15 (bod 7.4) a 40 (bod 92).

⁶¹ Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*, 39 (bod 85).

⁶² *Ibid.*, 15 (bod 7.5).

⁶³ *Ibid.*, 29 (bod 52).

⁶⁴ „Finanzielle Aufwendungen des Auswärtigen Amtes für die Kulturarbeit und Schulen im Ausland 1952–1971“ (tabulka č. 39), in *Die Auswärtige Politik der Bundesrepublik Deutschland*, ed. Auswärtiges Amt (Köln am Rhein: Wissenschaft und Politik, 1972), 961.

⁶⁵ Kathe, *Kulturpolitik um jeden Preis*, 149.

Jak a do jaké míry tyto změny souvisely se vzájemným soupeřením mezi SRN a NDR? NDR od druhé poloviny 50. let posilovala své kulturněpolitické aktivity v zahraničí, a to již i v nesocialistických zemích. To bylo beze sporu stimulem pro rozvoj kulturní činnosti Spolkové republiky především v těch zemích, kde byly mimořádně aktivní oba německé státy – v neutrálních skandinávských zemích (Finsko, Švédsko),⁶⁶ v západoevropských zemích se silnou levicí (Itálie, Francie)⁶⁷ či v Rumunsku, které bylo v 60. letech otevřeno Západu více než jiné východoevropské země.⁶⁸ K soupeření docházelo rovněž v mimo-evropských zemích – především ve vlivných zemích, jež nepatřily k žádnému z bloků (ukázkovým příkladem byl Egypt a dále například Indie), a v rozvojových zemích, kde Východ cítil šanci přiklonit tyto země na svou stranu (jednalo se například o Tanzanii, Ghanu či Etiopii). Obecně tak lze říci, že snaha Spolkové republiky pokrývat svými kulturními aktivitami co nejvíce zemí světa souvisela se vzájemným soupeřením s NDR.

Jako silný konkurent byla NDR ve Spolkové republice vnímána nejvíce na začátku sledovaného období (v druhé polovině 50. a v první polovině 60. let); později už si západní Německo bylo vědomo své výrazné převahy v oblasti hospodářství, a tím i většího množství finančních prostředků, které byly k dispozici také pro zahraniční kulturní politiku a její poměrně rozsáhlou a pestrou působnost v celosvětovém měřítku. Argumentace posilující kulturněpolitickou činnost NDR byla ovšem angažovanými západoněmeckými politiky využívána po celé sledované období, a to především při žádostech o další navýšení finančních prostředků.⁶⁹ Zatímco v 60. letech šlo spíše o žádosti stoupenců rozvoje kulturní

⁶⁶ Viz Olivia Griese, *Auswärtige Kulturpolitik und Kalter Krieg: Die Konkurrenz von Bundesrepublik und DDR in Finnland 1949–1973* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2006); Alexander Muschik, *Die beiden deutschen Staaten und das neutrale Schweden: Eine Dreiecksbeziehung im Schatten der offenen Deutschlandfrage 1949–1972* (Münster: LIT, 2005), zvláště 200–208.

⁶⁷ Viz Andrea Hindrichs, *„Teutonen“ in Arkadien: Deutsche auswärtige Kulturpolitik und Kulturvermittlung in Italien von 1949–1970 zwischen Steuerungsversuch und dem Wunsch nach Anerkennung* (München: Meidenbauer, 2010); Ulrich Pfeil, „Dreiecksbeziehungen sind immer schwer: Frankreich und die deutsch-deutsche Kultur-Konkurrenz im Kalten Krieg“, in *Lexikon der deutsch-französischen Kulturbeziehungen nach 1945*, ed. Nicole Colin et al. (Tübingen: Narr Francke Attempto, 2013), 60–68.

⁶⁸ Viz Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel*.

⁶⁹ Viz např. „Protokoll über die Sitzung Arbeitskreises vom 2. Juni 1959“, protokol č. 35, 2. června 1959, 2, ACDP, fond 08-006 (CDU/CSU-Fraktion des Deutschen Bundestages, Arbeitskreis für auswärtige, gesamtdeutsche und Verteidigungsfragen), sv. 001/1; „Kurzprotokoll: 15. Sitzung des Ausschusses für Kulturpolitik und Publizistik am Donnerstag, dem 14. Januar 1960, 9,30 Uhr, Bonn, Bundeshaus“, protokol č. 15, PA DBT, dokumenty vázané ve svazku Deutscher Bundestag, 3. Wahlperiode 1957–61, (8.) Ausschuß für Kulturpolitik und Publizistik, Protokolle; „Kurzprotokoll der Sitzung der Fraktion am 13. März 1962: Deutscher Bundestag, FDP-Fraktion, Bonn, 16. 3. 1962“, 9 (projev poslance dr. Helligehe), AdL, fond A40 (Wolfgang Mischnick), sv. 750; Dopis prezidenta DAAD

politiky napříč politickými stranami, v 70. letech se jednalo převážně o kritiku vlády Brandtovy a později Schmidtovy sociálně-liberální koalice ze strany CDU a CSU. Zde je třeba podotknout, že opozice s probíhající reformou zahraniční kulturní politiky téměř ve všech obecných bodech souhlasila (odporovala pouze úvahám o možnostech větší centralizace zahraniční kulturní politiky a její koordinace státními orgány).⁷⁰ Souhlas s obecnými principy ale neznamenal, že CDU/CSU automaticky souhlasila i s jejich aplikací také na NDR. V některých případech tomu bylo právě naopak, jak uvidíme níže. Opozice požadovala více finančních prostředků ze státní pokladny na kulturněpolitické aktivity v zahraničí s odůvodněním nutností reagovat na posilující kulturní činnost NDR.⁷¹ To bylo v souladu s výhradami opozičních stran proti vládní politice vůči zemím Východu, jimž se budeme věnovat vzápětí. Vládní strany v 70. letech argumentovaly konkurencí NDR především při snahách o posílení kulturněpolitických aktivit v rozvojových zemích, což bylo jedním z velkých kulturněpolitických témat vládní politiky v druhé polovině 70. let.⁷²

Během reformních 60. a 70. let zůstal v západoněmecké zahraniční kulturní politice zachován důraz na decentralizaci a delegaci úkolů na zprostředkovatelské organizace, což bylo nadále viděno jako pozitivní vymezení jak vůči nacismu, tak vůči NDR. Naopak omezenou flexibilitu a určitou těžkopádnost v rozhodování viděla Spolková republika jako svou konkurenční nevýhodu ve srovnání

prof. dr. E. Lehnartze ministru zahraničí Gerhardu Schröderovi, 20. května 1965, PA AA, fond B 90, sv. 964; Dopis prof. dr. Carla Schmidta, člena správní rady Inter Nationes, ministru zahraničí Gerhardu Schröderovi, 26. května 1965, PA AA, fond B 90, sv. 964; Dopis ministra zahraničí Willyho Brandta ministru financí Franzi-Josefu Straussovi, Bonn, 30. května 1969, 4–6, PA AA, fond B 1 (Ministerbüro), sv. 388 a fond B 90, sv. 999. K 70. létům viz pozn. 71.

⁷⁰ Právě při odsuzování vládních snah o větší centralizaci západoněmecké zahraniční kulturní politiky byla pro opozici argumentace potřebou odlišovat se od autoritativní NDR výhodná. Viz např. „Fraktionsprotokoll der Fraktionssitzung vom 16. Okt. 1973, CDU/CSU-Fraktion im Deutschen Bundestag, Bonn, 16. 10. 1973“, ACDP, fond 08-001 (CDU/CSU-Fraktion), sv. 1034/1.

⁷¹ Viz mj. Anton Pfeifer, „Auswärtige Kulturpolitik vor unlösbaren Aufgaben?“, *Deutschland-Union-Dienst: Pressedienst der CDU und CSU (DUD)*, 12. května 1977; týž, „Auswärtige Kulturpolitik: Anspruch und Wirklichkeit“, *DUD*, 18. srpna 1977. Ohlasy těchto článků v denním tisku viz např.: „Bonn kürzte – DDR zahlt“, *Frankfurter Rundschau*, 18. srpna 1977; „CDU: Zu wenig Auslandslehrer: Auswärtige Kulturpolitik kritisiert – Bonn betont Sparsamkeit“, *Stuttgarter Zeitung*, 19. srpna 1977.

⁷² Viz např. „Koalitionsgespräch am Mittwoch, den 8. Dezember 1976, 10.00 bis 15.00 Uhr, Bungalow“, 8. prosince 1976, 23–24, PA AA, fond B 2 (Büro Staatssekretäre), sv. 220 [týž dokument v AdL, fond N 60 (Baum, Gerhart Rudolf), sv. 635]; „Protokoll der gemeinsamen Sitzung von Bundesvorstand und Bundestagsfraktion des VII. und VIII. Deutschen Bundestages am Montag, dem 13. Dezember 1976, 14.00 Uhr, Bonn, Bundeshaus, neues Hochhaus“, zvláště příloha č. 8, 2, AdL, fond A 1 (FDP Bundespartei), sv. 4068.

s hierarchicky řízenou NDR.⁷³ Organizační uspořádání své zahraniční kulturní politiky ovšem měnit nechtěla.

Rostoucí otevřenost světu a zájem o spolupráci a vzájemnou výměnu byly vládou a příznivci reformy vyzdvihovány jako chvályhodná odlišnost od NDR a dalších zemí východního bloku, které se bránily pronikání západních vlivů a navzdory častému užívání pojmu „výměna“ jednoznačně upřednostňovaly jednostrannou sebe prezentaci. Poslanec Karl-Hans Kern v této souvislosti řekl, že základem západoněmecké kulturní politiky je svoboda, rovnost, solidarita a demokracie, a proto by se měla zříci „jednostranné sebe prezentace, která je spíše kulturní propagandou autoritářských a totalitních států“.⁷⁴ To byla pochopitelně narážka na druhý německý stát. Stejně tak ochota připustit i sebekritický obraz Německa byla západoněmeckými politiky prezentována jako odraz svobody a demokracie Spolkové republiky, které kulturní politika NDR postrádá. Odpůrci kritického obrazu Německa v zahraničí (včetně kritického tematizování nacistické minulosti) ale naopak tvrdili, že takový přístup nahrává východnímu bloku, který beztak Spolkovou republiku neustále obviňuje z fašismu a revanšismu.⁷⁵ Snahy prezentovat moderní kulturu – méně majestátní a nacionální – konzervativní odpůrci kritizovali jako „prodávání hospodářsky silné Spolkové republiky pod cenou“ a zvláště vůči Sovětskému svazu a východnímu Německu chtěli naopak aplikovat kulturní politiku z pozice síly (*Kulturpolitik der Stärke*).⁷⁶

Rovněž rozšíření záběru západoněmecké zahraniční kulturní politiky na širší společenské vrstvy lze nahlížet v kontextu soupeření mezi německými státy, zvláště ve státech se silnou levicí – v Itálii a Francii. Kulturní činnost Spolkové republiky zde mířila až do poloviny 60. let v první řadě na poměrně malou, privilegovanou, vzdělanou vrstvu a byla natolik konzervativní, že oslovovala jen relativně malou část společnosti. Levicově orientovaná inteligence a širší společenské vrstvy nebyly v těchto státech dostatečně brány v potaz a tohoto vakua šikovně využívala NDR.⁷⁷ Rozšíření záběru však mělo více příčin. Především se zde projevovala celková demokratizace západoněmecké společnosti na přelomu 60. a 70. let a zlepšení

⁷³ Viz např. kulturní oddělení ministerstva zahraničí SRN (Kulturabteilung des Auswärtigen Amtes, dále jen KA AA), „Betr.: Erhöhung des Kulturhaushalts des Auswärtigen Amtes“, podklad vypracovaný VLR I Endersem, určený státnímu tajemníkovi při kancléřském úřadu k předání spolkovému kancléři, Bonn, 12. března 1971, 6, PA AA, fond B 90, sv. 1087.

⁷⁴ Verhandlungen des Deutschen Bundestages, 7. Wahlperiode, 239. Sitzung vom 7. Mai 1976, Stenographische Berichte sv. 98, 16721–16743, 16721.

⁷⁵ Trommler, *Kulturmacht ohne Kompass*, 652.

⁷⁶ *Ibid.*, 660 a 699.

⁷⁷ Viz Hindrichs, „*Teutonen*“ in *Arkadien*, 217–18; Pfeil, „Dreiecksbeziehungen sind immer schwer“, 64.

dostupnosti kultury pro širší vrstvy společnosti ve Spolkové republice samotné. V zahraniční kulturní politice by se tudíž tento trend s největší pravděpodobností projevil i bez soupeření s NDR. To ovšem nic nemění na skutečnosti, že existence konkurenta, zaměřeného na levicové a méně konzervativní vrstvy společnosti, tento proces posílila a urychlila.

V oficiálních koncepčních dokumentech byl ovšem vztah k NDR tematizován v relativně malém rozsahu,⁷⁸ jako by problematika existence východního Německa a jeho kulturní politiky byla záměrně zlehčována, či přímo ignorována, což odpovídalo západoněmecké tezi o jednotě německé kultury. Od roku 1964 pravidelně vydávané zprávy kulturního oddělení spolkového ministerstva zahraničí dokonce na soupeření s NDR neodkazovaly takřka vůbec a ani v dotaznících a posudcích vypracovávaných pro interní potřeby ministerstva většinou nebyla NDR věnována o nic větší pozornost než jiným státům.⁷⁹ Politické strany, Spolkový sněm a jeho výbory i vládní resorty navíc soupeření mezi německými státy na poli kultury věnovaly jen malou pozornost. Mnozí politici i státní úředníci nepřisuzovali kulturní politice navzdory vzletné metafoře „třetího pilíře“ zásadnější zahraničně-politický vliv.⁸⁰ Mimo to cítili také zábrany při užívání kultury jako politického nástroje, což vycházelo z tradičního německého pojetí kultury jako čehosi, co bylo povzneseno nad všední život.

Třebaže mezi cíli západoněmecké zahraniční kulturní politiky nebylo soupeření s NDR téměř zmiňováno, představovalo vymezování vůči NDR a odkazování na hrozbu úspěchů kulturní politiky NDR v zahraničí na úkor Spolkové republiky jednu z vlivných a trvalých determinant koncepčních úvah a politických debat o západoněmecké zahraniční kulturní politice. Spolková republika kulturní činnost NDR v zahraničí uznávala, respektovala a v určitých aspektech se jí cítila být ohrožena. Přiznávala jí atributy jako „kvantitativně rozsáhlá, kvalitativně z části dobrá a šikovná“ a považovala ji za konkurenta, jehož je nutno brát vážně.⁸¹

⁷⁸ Viz Auswärtiges Amt, ed., *Leitsätze 1970*; „Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik“; Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*.

⁷⁹ Viz ročenky KA AA (*Jahresberichte*) pro léta 1964, 1966, 1968, 1970, 1973, 1975, 1976/77, 1978–80 (Bonn: Auswärtiges Amt, 1965–1981). Dále viz např. KA AA, „Entwurf: Fragebogen zum kulturpolitischen Jahresbericht“, Bonn, 19. července 1971, PA AA, fond B 90, sv. 1118; Hansgert Peisert, *Die Auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Sozialwissenschaftliche Analysen und Planungsmodelle* (Stuttgart: Klett, 1978 – napsáno již v roce 1971); Auswärtiges Amt, „Gesamtplan I“.

⁸⁰ Podrobně viz Bašťová, „Proměny kulturní diplomacie“.

⁸¹ KA AA, „Kulturarbeit in Osteuropa, insbesondere in Hinblick auf die DDR“, podklad pro zasedání kulturněpolitické rady (*der Kulturpolitische Beirat*) dne 8. listopadu 1971, 14, PA AA, fond B 90, sv. 1073.

Západoněmecká zahraniční kulturní politika vůči NDR

Ve stejné době, kdy docházelo k výše zmíněným modifikacím západoněmecké zahraniční kulturní politiky, docházelo ve Spolkové republice také k výrazným změnám v jejím vztahu ke státům východního bloku, včetně NDR. V první polovině 60. let se oproti předchozímu desetiletí výrazně změnila mezinárodní situace. Světové velmoci si nejpozději při karibské krizi v roce 1962 plně uvědomily, jak zničující by byla vzájemná válka s nasazením jaderných zbraní, a začaly usilovat o uvolňování napětí ve vzájemných vztazích i v mezinárodní politice jako takové. Byly proto ochotny se smířit se stávajícím stavem rozdělení Německa a Berlína. Komunistické státy východního bloku se navíc oproti 50. létům už nejevily jako sociální experimenty, které by nemusely přetrvat déle než několik let. Tamní režimy se relativně úspěšně stabilizovaly – v NDR i díky stavbě berlínské zdi. Nové situaci bylo potřeba přizpůsobit i západoněmeckou politiku vůči Východu, a to jak tzv. východní politiku (*Ostpolitik*), tak přístup k řešení německé otázky (*Deutschlandpolitik*).

Za hlavní cíl západoněmecké politiky bylo nadále prohlašováno mírové sjednocení Německa na základě práva na sebeurčení, postupně se ale Spolková republika začala vzdávat nároku na výhradní zastupování německého národa. Počátkem 60. let ostatně sama přestala být důsledná v „nejednání“ s úřady NDR, když roku 1962 začala vykupovat východoněmecké politické vězně.⁸² Během 60. let pak došlo k výměně obchodních zastoupení mezi Spolkovou republikou a Polskem, Rumunskem, Maďarskem, Bulharskem a Československem. To byl další krok na cestě k oficalizaci vztahů se státy, které NDR uznávaly za suverénní stát. V roce 1967 dokonce Spolková republika navázala diplomatické styky s Rumunskem. NDR na toto dění reagovala odmítavě a s pomocí Sovětského svazu prosadila tzv. Ulbrichtovu doktrínu (usnesení, že státy východního bloku normalizují své vztahy se Spolkovou republikou teprve poté, co tak učiní NDR). V roce 1967 navíc NDR zavedla vlastní státní občanství. V dubnu 1968 pak vstoupila v platnost nová východoněmecká ústava, která již nemluvila o jednotném „německém národě“ a samotnou NDR označovala za „socialistický stát německého národa“.⁸³

⁸² Další jednání s úřady NDR vedli v letech 1963–1966 zástupci západoberlínského senátu o tzv. propustkách pro obyvatele západního Berlína do východního Berlína, díky nimž mohli obyvatelé západního Berlína navštívit své východoněmecké příbuzné.

⁸³ „Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik von 7. Oktober 1949“, in *Dokumente des geteilten Deutschland: Quellentexte zur Rechtslage des Deutschen Reiches, der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik*, sv. 1, ed. Ingo von Münch (Stuttgart: Alfred Kröner, 1976), 301–23, 301; „Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 9. April 1968“, in *ibid.*, 525–48, 525.

Zvrat ve vzájemných vztazích mezi německými státy umožnily západoněmecké volby do Spolkového sněmu v roce 1969, po nichž se vlády chopila sociálně-liberální koalice Willyho Brandta. Ta prosazovala uvolňování napětí ve vztazích s Východem i za cenu určitých ústupků a kompromisů. Kancléř Brandt navrhl NDR obnovení rozhovorů na vládní úrovni, vyloučil však mezinárodněprávní uznání NDR s tím, že sice v Německu existují dva státy, ale nejsou si navzájem zahraničím.⁸⁴ V roce 1970 podepsala Spolková republika se Sovětským svazem a s Polskem smlouvy založené na uznání statu quo v Evropě a na vzájemném zřeknutí se použití síly a hrozby silou.⁸⁵ V prosinci 1972 pak byla podepsána Smlouva o základech vztahů mezi Německou demokratickou republikou a Spolkovou republikou Německo. Obě země se zavázaly rozvíjet „normální vzájemné sousedské vztahy na základě rovnoprávnosti“, respektovat svoji rovnost, nezávislost, samostatnost a územní celistvost a také právo na sebeurčení a dodržovat lidská práva.⁸⁶ Ve smlouvě bylo rovněž stanoveno, že „žádný z obou států nemůže zastupovat druhý stát mezinárodně nebo jednat jeho jménem.“⁸⁷ Padl tak nárok Spolkové republiky na výhradní zastupování německého národa. Ovšem jejím cílem zůstalo opětovné sjednocení Německa.⁸⁸ Opoziční CDU/CSU s vládní „novou“ východní politikou nesouhlasila. Podle jejího názoru se v ní spolková vláda vzdala svých nezadatelných práv nebo je dostatečně nezajistila.⁸⁹ Žádala „tvrdší“ a více konfrontační přístup k NDR, což se promítlo i do názorů opozice na vzájemné vztahy v oblasti kultury.

Po ratifikaci smlouvy si oba státy vyměnily stálá zastoupení (ne velvyslanectví – tím byl podtržen zvláštní charakter vzájemných vztahů) a v roce 1973 se staly členy OSN. V následujících letech navázala většina států světa s NDR diplomatické styky a uzavřela s ní kulturní dohody, dohody o vědecko-technické spolupráci

⁸⁴ „Auszüge aus der Regierungserklärung von Willy Brandt zur Deutschland-, Außen- und Sicherheitspolitik, zur europäischen Zusammenarbeit und Verständigung und zu kurzfristig zu treffenden politischen Entscheidungen“, 28. října 1969, dok. č. 2114, in *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, sv. 5, ed. Archiv der Gegenwart, sestavil Heinrich von Sieglar (Bonn, Wien, Zürich: Sieglar, 1970), 713–17, 713.

⁸⁵ V roce 1973 byla taková smlouva uzavřena také s Československem. Spolková republika tyto smlouvy ovšem nechápala jako zřeknutí se nároku na sjednocení Německa (viz Dopis k německé jednotě); „Unterzeichnung des Vertrages zwischen der BRD und der UdSSR in Moskau; Communiqué, Reden, Wortlaut des Vertrages“, 11.–13. 8. 1970, dok. č. 2287, in *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, sv. 6, ed. Archiv der Gegenwart, sestavil Heinrich von Sieglar (Bonn, Wien, Zürich: Sieglar, 1972), 436–60, 445.

⁸⁶ „Vertrag über die Grundlagen der Beziehungen“, 302.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ „Hinweis betreffend Schreiben an die DDR zur Nationalen Frage“, in *Dokumente des geteilten Deutschland*, sv. 2, 316.

⁸⁹ Více ke stanovisku opozice viz Jaroslava Plíšková, *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974* (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1999), 89–90.

apod. Také Spolková republika po uzavření těchto takzvaných východních smluv výrazně posílila vzájemné kontakty se státy východní Evropy – rozvoj zaznamenal obchod, cestovní ruch i kulturní a sportovní výměna. Přesto ani poté nebyly vztahy Spolkové republiky se státy východního bloku bezproblémové a nemálo nadějí a očekávání vkládaných do smluv zůstalo nenaplněno, nebo bylo naplněno jen z části.⁹⁰ To se ve velké míře týkalo právě vztahů s NDR, a to i v kulturní oblasti, k níž nyní přesuneme svou pozornost.

Na poli kulturních vztahů došlo na straně Spolkové republiky během 60. let ke zřetelnému posunu od soupeření k větší toleranci a v 70. letech v určitých konkrétních případech až k zájmu o spolupráci. Už v první polovině 60. let začalo západní Německo v zahraničí představovat i významné levicové intelektuály a díla Bertolta Brechta. Kulturní diplomaté nechtěli taková díla, o která byl v zahraničí zájem, přenechávat pouze východnímu Německu.⁹¹ Ve druhé polovině 60. let, v době, kdy byl ministrem zahraničí Willy Brandt, se zástupci Spolkové republiky přestali vyhýbat kulturním a společenským akcím, jichž se účastnili i zástupci NDR (týkalo se to například rozhovorů pro televizi nebo sportovních utkání). Úsilí o zachování soudržnosti německého národa chtěli podpořit rozvíjením kontaktů mezi občany obou německých států a vzájemné kontakty ve společenské oblasti chápali jako příležitost ukazovat jednotu národa.⁹²

Zahraněční zastupitelství Spolkové republiky tak od konce 60. let začala nově poskytovat informace i o kulturním dění ve východním Německu.⁹³ V zájmu udržení myšlenky jednotného Německa na paměti zahraničních vlád a občanů jiných zemí měla západoněmecká zastupitelství informovat například o možnostech cest do NDR, o tamních muzeích a pamětihodnostech, událostech náboženského života, vědeckých programech a významných výsledcích výzkumu, o udělených cenách za vynikající výkony, významných kulturních událostech, o programech předních divadelních a operních scén, významných výstavách a literárních novinkách.⁹⁴ Zároveň ale neměly být poskytovány informace o záležitostech, které byly pro celoněmecké

⁹⁰ Viz např. Zuzana Lizcová, *Kulturní vztahy mezi ČSSR a SRN v 60. letech 20. století* (Praha: Dokořán, FSV UK, 2012), 93–94, 110–11 a 138; Hans Lemberg, „Bipolární svět a československo-německé vztahy 1949–1989: Konstanty a zvraty“, in *Československo a dva německé státy*, 11–27, 21.

⁹¹ KA AA, „Vermerk. Betr.: Treffen des Kulturpolitischen Beirats am 14./15. März 1963 in Maria Laach“, 8. května 1963, 2, PA AA, fond B90, sv. 832; KA AA, „Entwurf für einleitende Bemerkungen des Herrn Bundesministers bei der Sitzung des Kulturpolitischen Beirats am 21.5.1968“, nedatováno (příloha k „Aufzeichnung. Betr.: Sitzung des Kulturpolitischen Beirats am 21.5.1968, 10.00 Uhr im Restaurant Tulpenfeld“, 16. května 1968), 2, PA AA, fond B 1, sv. 387.

⁹² KA AA, „Entwurf für einleitende Bemerkungen des Herrn Bundesministers“, 16. května 1968, 1–2.

⁹³ KA AA, „Entwurf. Betr.: Auskunftserteilung über kulturelle Angelegenheiten in der ‚DDR‘“, podklad určený všem zahraničním zastupitelstvím SRN, Bonn, 22. října 1968, PA AA, fond B1, sv. 87.

⁹⁴ KA AA, „Entwurf für einleitende Bemerkungen des Herrn Bundesministers“, 16. května 1968, 4–5.

pojetí kultury nevýhodné. Západoněmecká zastupitelství například neměla nic sdělovat o kulturní výměně mezi NDR a třetími zeměmi, která sloužila snahám o mezinárodněprávní uznání NDR, nebo o východoněmeckém školství a vědě, založených na ideologickém základě, který Spolková republika odmítala.⁹⁵ Spolupráce s NDR tehdy ještě nadále nebyla viděna jako reálná možnost se zdůvodněním, že východní Německo své kulturní aktivity spojuje s politickou propagandou.⁹⁶

K dalšímu posunu došlo během první poloviny 70. let za vlády sociálně-liberální koalice, vedené spolkovým kancléřem Willym Brandtem, který byl jedním z klíčových představitelů „nové“ východní politiky a také přívržencem rozvoje zahraniční kulturní politiky.⁹⁷ V prvním uceleném západoněmeckém koncepčním dokumentu k zahraniční kulturní politice, nazvaném *Zásady zahraniční kulturní politiky*, už ministerstvo zahraničí otevřeně připouštělo, že rozdělení Německa je neoddiskutovatelné a že kulturní a společenské představy obou částí na sebe narážejí: „Dokud je spolupráce kvůli rozdílným vnitřním uspořádáním v mnoha oblastech ztížena, ne-li vyloučena, představuje proto soupeření adekvátní princip. Přitom zároveň musí zůstat živé společné rysy dějin a kultury. Zdůrazňování těchto společných rysů je cílem naší politiky.“⁹⁸

Zároveň ministerstvo zahraničí zastávalo názor, že tvrdá konkurence nedělá rozdělení snesitelnějším a nevede k jeho překonání, a proto už nechtělo bránit NDR v jejích zahraničních kontaktech v oblasti obchodní a kulturní výměny.⁹⁹ Ministerští úředníci to zdůvodňovali tím, že nechtějí lidu druhého německého státu upírat to, čeho sami rádi využívají a co považují za prospěšné.¹⁰⁰ Skutečnost ovšem nebyla tak idealistická – Spolková republika ve sledovaném období už ani nemohla trvat na přísném výkladu Hallsteinovy doktríny, protože jej nebyla schopna v zahraničí prosadit. Přístup z počátku 70. let charakterizoval státní tajemník při ministerstvu zahraničí Ralf Dahrendorf vyjádřením, že je třeba dospět ke „konkurování si bez nepřátelství“, ovšem ne ke spolupráci.¹⁰¹ Ministr zahraničí Scheel začátkem roku 1971 prohlásil, že na místo „konfrontace“ nastupuje „aktivní

⁹⁵ KA AA, „Entwurf: Betr.: Auskunftserteilung über kulturelle Angelegenheiten in der ‚DDR‘“, 2; KA AA, „Entwurf für einleitende Bemerkungen des Herrn Bundesministers“, 16. května 1968, 5.

⁹⁶ KA AA, „Entwurf für einleitende Bemerkungen des Herrn Bundesministers“, 16. května 1968, 3–4.

⁹⁷ Viz např. Brandtovo stěžejní vyjádření k zahraniční kulturní politice ještě z dob, kdy byl ministrem zahraničí: „Ausführungen des Bundesministers des Auswärtigen Willy Brandt“ (viz pozn. 56).

⁹⁸ Auswärtiges Amt, ed., *Leitsätze 1970*, 7 (oddíl I.6: Zwei deutsche Staaten).

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Auswärtiges Amt, „Betr.: Institutionalisierung der Handels- und Kulturbeziehungen der DDR mit dritten Ländern“, podklad určený všem zahraničním zastupitelstvím SRN i všem pracovištím ministerstva zahraničí, Bonn, 14. října 1969, 2, PA AA, fond B 96 (Kulturinstitute, Kulturgesellschaften, Buchwesen), sv. 475.

¹⁰¹ Dr. Johannes Vandernrath, „Aufzeichnung“, 17. března 1970, 2, PA AA, fond B 90, sv. 1016.

konkurence“.¹⁰² Nadále trval na tom, že existuje „jen jeden německý národ, jen jeden německý jazyk a jen jedna německá kultura“.¹⁰³ Naznačil dokonce i ochotu spolupracovat s NDR, ta ovšem podle jeho slov narážela na východoněmecký nezájem.¹⁰⁴

V souvislosti se zlepšením postavení NDR na mezinárodním poli v důsledku již zmiňovaných východních smluv se Spolková republika připravovala na to, že posílí soupeření mezi německými státy v nesocialistických zemích v prvé řadě právě na poli kultury, neboť v hospodářské oblasti NDR Spolkové republiky konkurovat nedokázala. I proto si v roce 1972 západoněmecké ministerstvo zahraničí vyžádalo, aby mu zahraniční zastupitelství začala dvakrát ročně zasílat zprávu o kulturněpolitické činnosti NDR v dané hostitelské zemi, aby mohlo lépe plánovat vlastní postup.¹⁰⁵ Spolková republika se chystala na působení „vedle sebe“ – nechtěla NDR tvrdou konfrontací držet stranou mezinárodní spolupráce.¹⁰⁶

V plánu zahraniční kulturní politiky na roky 1973 až 1976 pak už západoněmecké ministerstvo zahraničí přímo chtělo usilovat i o „přiměřenou spolupráci“ ve vybraných oblastech (tam, kde kulturní počiny německých států nestojí proti sobě a nejsou vykládány jako formy vyjádření odlišných společností).¹⁰⁷ Obavy Spolkové republiky z konkurence NDR měly své meze: předpokládalo se, že NDR nebude schopna rovnoměrně soupeřit ve všech zemích, a navíc Spolková republika věřila v nadřazenost svého svobodného, demokratického politického uspořádání a jemu odpovídající kulturní nabídky. Podle plánu proto Spolková republika neměla reagovat navyšováním vlastní nabídky (např. stipendií či jazykových kurzů a lektorů) na všechny nabídky NDR, nýbrž jen na ty, pomocí nichž NDR zdatně usilovala o konfrontaci či o zatlačování Spolkové republiky do pozadí.¹⁰⁸ V souladu s tímto postojem byly i pokyny, které obdržela zahraniční zastupitelství.¹⁰⁹

¹⁰² KA AA, „Ansprache des Herrn Ministers anlässlich der Sitzung des kulturpolitischen Beirats am 22. Januar 1971“, 3, PA AA, fond B 90, sv. 1023. Projev otištěn jako „Ziele und Aufgaben der Auswärtigen Kulturpolitik“, *Bulletin*, č. 10, 27. ledna 1971, 84–86.

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ Do té doby byly zprávy o konkurování NDR jen krátkou díleí součástí celkových každoročních zpráv o kulturní činnosti Spolkové republiky v dané zemi. Více k novým požadavkům viz KA AA, „Besonderheiten und Probleme der Kulturbeziehungen zu den sozialistischen Ländern in Osteuropa und Asien“, Bonn, 12. května 1972, 11–12, PA DBT, dokumenty vázané ve svazku Deutscher Bundestag, 7. Wahlperiode 1972–76, Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik, Ausschufdrucksachen, sv. 4.

¹⁰⁶ Auswärtiges Amt, „Gesamtplan I“, 12.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 11–13.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 13.

¹⁰⁹ Auswärtiges Amt, „Betr.: Richtlinien für die Tätigkeit der deutschen Auslandsvertretungen auf dem Gebiet der auswärtigen Kulturpolitik“, podklad určený všem zahraničním zastupitelstvím SRN, Bonn, 10. června 1976, 6, PA AA, fond B 90, sv. 1147.

Zpráva parlamentní komise z roku 1975 a stanovisko spolkové vlády z roku 1977 jasně ukazovaly posun v myšlení západoněmeckých politiků a státních úředníků, k němuž ve zkoumané době došlo. Západoněmecká zahraniční kulturní politika nadále vycházela z teze o jednotě německé kultury, neznamenalo to však pro ni už snahu neuznávat kulturu NDR, ale naopak ochotu zohledňovat, podporovat a v zahraničí prezentovat i soudobý kulturní život NDR, právě jako specifický aspekt celoněmecké kultury.¹¹⁰ Zároveň měla Spolková republika skutečný zájem o spolupráci, a to při prosazování používání německého jazyka v OSN a dalších mezinárodních organizacích a obecně při šíření německého jazyka a německého kulturního dědictví v zahraničí.¹¹¹ Odmítala automaticky přistupovat na konkurenční vztah mezi německými státy a vyjadřovala lítost nad tím, že NDR k ní zaujímá odměřený přístup a že se snaží brzdit její kulturní výměnu se socialistickými zeměmi, přestože Spolková republika jí neklade žádné překážky v kulturní činnosti v jiných zemích.¹¹²

Zástupci západoněmeckého ministerstva zahraničí i vládních stran nabyli přesvědčení, že pro Spolkovou republiku je výhodnější zdrženlivý přístup ke kulturněpolitické činnosti NDR v zahraničí, který navíc vzbuzoval sympatie u jiných zemí.¹¹³ Oproti tomu propaganda NDR působila spíše tíživě a i východoevropské země chápaly štvání NDR proti Spolkové republice jako nežádoucí vměšování do svých záležitostí.¹¹⁴ Politici vládních stran a jejich poradci považovali kulturní nabídku Spolkové republiky za „otevřenější, širší, současnosti bližší a diferencovaněji založenou, a tím i efektivnější“, z čehož vyvozovali závěr, že se nemusí bát konkurence NDR.¹¹⁵ Zástupci opozičních stran CDU a CSU s tímto přístupem nesouhlasili, ostatně podobně jako takřka s celou „novou“ východní politikou spolkové vlády. Byli přesvědčeni, že NDR je „bezskrupulózním konkurentem“,

¹¹⁰ „Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik“, 15 (čl. 57); Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*, 14 (bod 7.2).

¹¹¹ „Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik“, 15 (čl. 58); Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*, 35 (bod 75).

¹¹² „Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik“, 15–16 (čl. 59); Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*, 35–36 (bod 75).

¹¹³ KA AA, „Kulturarbeit in Osteuropa“, 14. Podrobné vyličení dobového postoje od vedoucího kulturního oddělení v letech 1972–1977 viz Hans Arnold, „Das kulturelle Nebeneinander der Bundesrepublik Deutschland und der DDR“ (přednáška před pracovní skupinou Wissenschaft und Politik Nadace Friedricha Eberta v Bonnu dne 18. září 1973), in *Kulturexport als Politik? Aspekte auswärtiger Kulturpolitik*, ed. týž (Tübingen, Basel: Horst Erdmann, 1976), 39–55.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Dr. Laub, „Aufzeichnung. Betr.: Kulturpolitische Aktivitäten der DDR in Drittländern 1978“, Bonn, 2. dubna 1979, 7–8, BAK, fond B 145 (Presse- und Informationsamt der Bundesregierung), sv. 09312.

jemuž je třeba se postavit.¹¹⁶ K možnostem spolupráce se stavěli skepticky a snahu o doplňování se místo konkurování si při šíření německého jazyka a kulturního dědictví chápali jako nežádoucí přenechávání volného pole východnímu Německu, které spolu s jazykem a uměleckými díly zprostředkovává i své politické a společenské představy.¹¹⁷

Veřejně a oficiálně tedy Spolková republika kulturněpolitickou činnost NDR v zahraničí spíše ignorovala a trvala na své tezi o jednotě německé kultury. Vskrytu ale prostřednictvím zahraničních zastupitelství (ve východní Evropě nejdříve jen obchodních zastoupení) východoněmecké aktivity bedlivě sledovala, nechávala si k nim vypracovat četná interní stanoviska, srovnávala své aktivity s aktivitami druhé strany a snažila se „mít navrch“.¹¹⁸

Reakce NDR na změny v západoněmecké zahraniční kulturní politice

Nyní přejdeme k otázce, jak se v 60. a 70. letech vyvíjel postoj NDR k německo-německému soupeření na poli kultury a do jaké míry reagoval či naopak nereagoval na změny v západoněmecké zahraniční kulturní politice. Zatímco Spolková republika v 60. a 70. letech hledala cestu ke sblížení s NDR a uvolňování napětí ve vzájemných vztazích, postoj NDR se vyvíjel spíše opačným směrem. Na konci 60. let vzrostl spolu s ustanovením vlastního státního občanství i důraz na vlastní socialistickou národní kulturu,¹¹⁹ což bylo spojeno s vyhraněným postojem vůči Spolkové republice a s vyzdvihováním rozdílů mezi kulturou v obou německých státech. Zájem o spolupráci a výměnu byl na straně ústředního výboru SED jen malý.

Přestože během první poloviny 70. let přestaly kulturní vztahy NDR se zahraničím plnit funkci náhrady za chybějící diplomatické styky, byly pro východní Německo ve vztahu k nesocialistickým zemím nadále typické snahy o formalizaci

¹¹⁶ Viz např. Anton Pfeifer, „Reformvorstellungen zur auswärtigen Kulturpolitik der Bundesrepublik“, Bonn, 24. dubna 1973, 1, ACDP, fond 08-007 (CDU/CSU-Fraktion, AK VI: Bildung und Wissenschaft, Forschung und Technologie), sv. 064/1.

¹¹⁷ Ibid., 2; „Kurzprotokoll: 14. Sitzung des Ausschusses für Bildung und Wissenschaft am Mittwoch, dem 7. November 1973, 9.00 Uhr, Bonn – Bundeshaus“, protokol č. 14, PA DBT, dokumenty vázané ve svazku Deutscher Bundestag, 7. Wahlperiode 1972–76, (18.) Ausschuss für Bildung und Wissenschaft, Protokolle; Verhandlungen des Deutschen Bundestages, 7. Wahlperiode, 239. Sitzung vom 7. Mai 1976, o zahraniční kulturní politice 16720–16743, 16734.

¹¹⁸ Četné materiály KA AA, PA AA, mj. fond B 90 (sv. 700, 870, 1021, 1073, 1137 a 1249) a fond B 96 (sv. 421, 422, 475 a 479).

¹¹⁹ Walter Ulbricht byl navíc také přívržencem tzv. národního komunismu (*Nationalkommunismus*).

vztahů (o uzavírání kulturních dohod a dalších smluv, přijímání protokolů a plánů apod.), o vývoz vlastní kulturní produkce do zahraničí a o získávání vědeckotechnických poznatků. Východoněmečtí politici měli ovšem zájem o akademické výměny a spolupráci se Západem pouze v oblasti přírodních věd a techniky. Výměna v oblasti společenských věd byla pro NDR nežádoucí, protože mohla zahrnovat kritiku socialistického společenského uspořádání. Zatímco Západ pro-sazoval volné šíření informací (novin a časopisů, knih a později hlavně rozhlasového a televizního vysílání), pro Východ to byla trvalá noční můra. Bráněno bylo také soukromým kontaktům mezi umělci a vědci, jež byly jedním ze základních prvků zahraniční kulturní politiky země Západu (včetně Spolkové republiky). Cesty umělců a vědců z NDR do nesocialistické ciziny bylo možné uskutečnit jedině za souhlasu státních či stranických orgánů.¹²⁰

Přední místo v kulturních vztazích NDR zaujímal s odstupem Sovětský svaz a spolu s ním obecně země východního bloku, kde si NDR chtěla udržet výsadní postavení při zastupování německé kultury. Kulturní vztahy východního Německa se západními zeměmi byly daleko méně četné a obsáhlé,¹²¹ byly však pro východní Německo otázkou prestiže. NDR se s jejich pomocí snažila přesvědčit svět o své svébytnosti, o světové úrovni své kultury (a nepřímou tak i o úspěšnosti, ba přímo nadřazenosti svého společenského uspořádání). Kulturní vztahy se Západem měly také nemalý význam pro východoněmecké hospodářství – byly zdrojem nedostávajících se deviz a zajišťovaly NDR alespoň v určité omezené míře přístup k nejnovějším vědeckým a technickým poznatkům západních států. V 70. a zvláště pak v 80. letech už byla potřeba deviz taková, že NDR kvalitní díla a představení posílala za účelem zisku přednostně na Západ. V tomto kontextu pak působí vysloveně úsměvně skutečnost, že i přes svou jednoznačnou orientaci na zisk neváhala NDR kulturní nabídku Spolkové republiky kritizovat jako komerční.

Už v roce 1958 byl mezi zásady a cíle SED přijat koncept takzvané mírové koexistence (*friedliche Koexistenz*), podle nějž si zahraničněpolitické a vojenské napětí na základě pokračujícího společenského antagonismu mezi Západem a Východem žádalo zostření ideologického boje.¹²² Tento koncept zůstal v platnosti i v 70. letech, kdy již NDR navázala diplomatické styky i s nesocialistickými zeměmi. Uvolnění napětí nemělo ani v nejmenším vést k oslabení soupeření

¹²⁰ Více viz Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, zvláště 53.

¹²¹ Procentuální údaje o podílech Západu a Východu na kulturní výměně NDR viz Saehrendt, *Kunst als Botschafter*, 72; Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR*, 134.

¹²² Více viz Barbara Lippert, *Auswärtige Kulturpolitik im Zeichen der Ostpolitik: Verhandlungen mit Moskau 1969–1990* (Münster: LIT, 1996), 77–83.

ideologií a kultur, ba právě naopak.¹²³ Navázání diplomatických styků mezi NDR a státy Západu sice principiálně vytvořilo příznivější podmínky pro rozvoj kulturních a vědeckých kontaktů a uzavírání příslušných dohod, ovšem ve skutečnosti k žádnému boomu kulturních styků nevedlo. Západ žádal reciproční výměnu, ale NDR neměla odvahu otevřít se západní kultuře a médiím – bála se, že by to mohlo podkopat stabilitu jejího politického a společenského systému. Nic na tom v praxi nezměnilo ani podepsání Závěrečného aktu na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, k němuž došlo v roce 1975 v Helsinkách. „Třetí koš“ tohoto dokumentu signatářské státy zavazoval k ulehčení setkávání lidí a k vytvoření podmínek pro svobodné šíření informací a rozvoj kulturní a vědecké výměny,¹²⁴ přesto zahraniční kulturní politika NDR zůstala záležitostí do značné míry omezenou na státě a stranou kontrolované delegace a reprezentaci. Kulturní dohody s Francií, Itálií, Velkou Británií i Spolkovou republikou tak byly po zdoluhavých, mnohaletých vyjednáváních uzavřeny teprve v 80. letech.¹²⁵ Paradoxně tak SED v 70. a méně pak i 80. letech kvůli obavám ze zpochybnění legitimacy své vlády bránila rozvoji kulturněpolitických vztahů, o něž v druhé polovině 50. let a v 60. letech mocně usilovala.

Vymezování vůči Spolkové republice bylo charakteristickým znakem také pro kulturněpolitické vztahy NDR s rozvojovými zeměmi, které si východoněmecký stát chtěl naklonit odkazováním na „protiimperialistickou solidaritu“ a spojenectví v boji za nezávislost. NDR se prezentovala jako „mladý národ“ bez koloniální minulosti a západní státy včetně Spolkové republiky odsuzovala za imperialismus a neokolonialismus, přestože v praxi provozovala stejnou politiku jako ony.¹²⁶ V obecné rovině do zemí třetího světa vyvážela své výrobky, dovážela odtud suroviny a dodávala těmto státům zbraně. V oblasti zahraniční kulturní politiky

¹²³ Více viz Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 131.

¹²⁴ „Schlußakte der Konferenz über Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa in Helsinki“, 1. srpna 1975, on-line portál 100(0) Schlüsseldokumente zur deutschen Geschichte im 20. Jahrhundert, Lehrstuhl für Osteuropäische Geschichte der Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg a Institut für Allgemeine Geschichte der Russischen Akademie der Wissenschaften (Moskau), http://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0024_ksz&object=translation&st=&l=de.

¹²⁵ K uzavírání kulturní dohody s Francií viz Pfeil, „Dreiecksbeziehungen sind immer schwer“, 66–67. Ke kulturní dohodě s Itálií viz Hindrichs, „*Teutonen*“ in *Arkadien*, 232.

¹²⁶ Viz např. Stephan Wilhelm, „Zum Wechselverhältnis von auswärtigen Kulturpolitik und Entwicklungspolitik am Beispiel des BRD-Imperialismus“, in *Reform der auswärtigen Kulturpolitik der BRD in den siebziger Jahren: Anspruch und Ergebnisse*, ed. Angelika Neumann a Erhard Hexelschneider (Leipzig: Karl-Marx-Universität Leipzig, Herder-Institut, 1982), 70–76; Horst Köhler, „Die ‚sozio-kulturelle Dimension‘ in der entwicklungspolitischen Strategie der BRD-Imperialismus“, in *ibid.*, 77–83.

považovala stejně jako mnohé jiné státy – a daleko více než Spolková republika – svou kulturu za nadřazenou. Vůči rozvojovým zemím zaujímal NDR dominantní pozici a své aktivity v oblasti kultury, vzdělávání a sportu chápala jako pomoc těmto státům. Na rozdíl od Spolkové republiky se NDR ani nesnažila přistupovat k rozvojovým zemím jako k rovnoprávným partnerům a o jejich kulturu nejevila výraznější zájem.¹²⁷ Pro nové státy Afriky a Asie bylo výhodné, že často mohly počítat s kulturní nabídkou obou německých států. Vyplácelo se jim, když se jim podařilo rozehrát západní a východní Německo proti sobě. I díky tomuto soupeření došlo ve sledované době k tak četnému rozšíření poboček Goethe-Institutu v zemích třetího světa.¹²⁸ Zahraniční kulturní politika NDR ovšem ve druhé polovině 70. let dosáhla stavu, kdy už za stávajícího rozpočtu nebyla schopna dále expandovat a dělalo jí potíže i jen udržet stávající vztahy.¹²⁹

O všestranně a obousměrně rozvinuté kulturní styky se Spolkovou republikou neměla NDR nikdy zájem. Západoněmeckou kulturu ostatně ani za kulturu nepovažovala.¹³⁰ Určitý rozvoj doznaly vzájemné kulturní styky v první polovině 60. let, kdy prověření prorežimní umělci mohli přece jen snáze vystupovat na Západě. Ve druhé polovině 60. let už byly tyto cesty zase více omezovány. V opačném směru byly výměny ještě vzácnější – v 70. letech v NDR téměř žádní umělci ze Spolkové republiky nevystupovali, což bylo v souladu s posílením kulturního vymezování NDR vůči druhému německému státu.¹³¹ Stoupla ovšem intenzita kontaktů na poli výtvarného umění a v omezené míře byla kupována či vyměňována televizní a filmová produkce.¹³² Zatímco v západním Německu se prodávaly knihy východoněmeckých autorů (byl-li dostatečný náklad apod.) – oceňováni byli například Christa Wolfová a Jurek Becker –, ve východním Německu byla ze západoněmeckých titulů k dostání v podstatě jen přírodovědná díla a vybrané překlady zahraničních děl.¹³³ V oblasti vědy měl každý z německých států zájem o kontakty v odlišných oborech: NDR měla zájem o přírodovědné a „inženýrské“ obory, aby zlepšila stav svého hospodářství, zatímco Spolková republika chtěla spolupracovat v oblasti společenských věd, aby tím oslabil ideologický obranný postoj NDR.

¹²⁷ Viz např. Hedda Angermann a Erhard Hexelschneider, *Die Entwicklung der kulturellen und wissenschaftlichen Auslandsbeziehungen der Deutschen Demokratischen Republik* ([Berlin]: Institut für Weiterbildung, Leipzig: Buchhaus Leipzig, Handelsbereich III, 1983), 5–6.

¹²⁸ Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 130.

¹²⁹ Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR*, 131.

¹³⁰ Viz např. Klaus Höpcke, „Abgrenzung der Kultur: Ein aktuelles Problem des ideologischen Klassenkampfes“, *Neues Deutschland*, 29. října 1970.

¹³¹ Lindemann a Müller, *Auswärtige Kulturpolitik der DDR*, 24–26.

¹³² Rüß, „Kulturbeziehungen, innerdeutsche“, 362.

¹³³ *Ibid.*

Výměněm se bránila v prvé řadě NDR, vinu ovšem shazovala na západní Německo, které podle jejího názoru oficiální státní kulturní výměně bránilo nejdříve tím, že NDR neuznávalo za nezávislý stát, a později svou neochotou vrátit kulturní statky z dřívějších pruských sbírek, které se za války dostaly z východní části Německa do západní, resp. do západního Berlína.¹³⁴ Spolková republika naopak chtěla s NDR rozvíjet kulturní vztahy i přesto, že tato přijímala její nabídky pouze velmi selektivně a odmítala reciprocitu. Byť na takové nevyvážené vztahy spolková vláda přistupovala jen nerada, zdály se jí být stále lepší než žádné, a tak volila relativně shovívavý přístup a doufala, že se jí to jednou vrátí, když se i díky udržení kontaktů mezi lidmi obou německých států v budoucnu podaří zemi sjednotit.

Smlouva o základech vztahů mezi německými státy sice představovala určitý zlom ve vzájemných vztazích, ale v oblasti kultury vedla jen k malému množství pozitivních změn, ba naopak u NDR podnítila snahu o větší vyhraňování vůči Spolkové republice.¹³⁵ Německý historik Frank Trommler tuto změnu vystihl konstatacím, že politiku usilující o uznání (*Anerkennungspolitik*) vystřídala politika vyhraňování (*Abgrenzungspolitik*), která měla v zahraničí bránit tomu, aby byly přehlíženy kulturní odlišnosti mezi oběma státy.¹³⁶ V článku 7 smlouvy se oba státy zavázaly k rozvoji a podpoře spolupráce na poli kultury¹³⁷ a v dodatkovém protokolu oznámily záměr dojednat mezivládní kulturní dohodu.¹³⁸ Tu se však podařilo uzavřít teprve v roce 1986. Jednání po dvou letech uvázla na východoněmeckém požadavku vydání dřívějších pruských sbírek, o čemž Spolková republika odmítla jednat s odůvodněním, že řešení přesunů majetku za války spadá do kompetence spojenců.¹³⁹ NDR pak v následujících letech odmítla nemálo iniciativ Spolkové republiky v oblasti kultury s poukazem na neexistenci vzájemné kulturní dohody.¹⁴⁰

¹³⁴ Berger et al., eds., *Kulturpolitisches Wörterbuch*, 295; Saehrendt, *Kunst als Botschafter*, 66.

¹³⁵ Tento postoj byl zakotven v dokumentu nazvaném „Zásady pro další vývoj kulturních vztahů se zahraničím“ (Grundsätze für die weitere Entwicklung der kulturellen Auslandsbeziehungen), který byl přijat v tomtéž týdnu, kdy se německé státy staly členy OSN. Viz Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR*, 129.

¹³⁶ Trommler, *Kulturmacht ohne Kompass*, 673.

¹³⁷ „Vertrag über die Grundlagen der Beziehungen“, 303 (čl. 7).

¹³⁸ „Zusatzprotokoll zum Vertrag über die Grundlagen der Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik vom 21. Dezember 1972“, in *Dokumente des geteilten Deutschland*, sv. 2, 304–306, 305 (čl. II, část 7).

¹³⁹ „Kurzprotokoll der 77. Sitzung des Ausschusses für Bildung und Wissenschaft am Mittwoch, dem 18. Februar 1976, 9.00 Uhr, Bonn – Bundeshaus“, protokol č. 77, 7–8, PA DBT, dokumenty vázané ve svazku *Deutscher Bundestag, 7. Wahlperiode 1972–76*, (18.) Ausschuß für Bildung und Wissenschaft, Protokolle.

¹⁴⁰ Rieß, „Kulturbeziehungen, innerdeutsche“, 361.

Teprve od konce 70. let se vzájemné vztahy začaly mírně zlepšovat díky zájmu obou států na uvolnění napětí mezi Západem a Východem (hovořilo se o takzvané německo-německé zodpovědnosti). Dále díky tomu, že NDR před volbami v roce 1982 chtěla podpořit Schmidtovu vládu a paradoxně i díky hospodářským potížím NDR. Půjčky ze strany Spolkové republiky v první polovině 80. let urychlily jednání o kulturní dohodě.¹⁴¹ Ta byla konečně uzavřena v září 1986, ale nepřinesla velké oživení vzájemných kulturních styků. Ty chtěla NDR nadále udržet pod striktní kontrolou.¹⁴²

Specificky se NDR stavěla také k jednotlivým principům západoněmecké zahraniční kulturní politiky. Takřka vždy si našla způsob jak západoněmecký přístup odsuzovat a znevažovat, přestože sama často volila velmi podobné přístupy a nezdědala dělála přesně to, co druhé straně vytýkala. Obecně východoněmečtí představitelé západoněmeckou zahraniční kulturní politiku obviňovali, že je pouhým nástrojem pro nárok na výhradní zastupování německého národa a je i útokem na soudržnost socialistického tábora a představuje ideologickou diverzi a podvratnou činnost.¹⁴³ Představitelé NDR kritizovali, že Spolkové republiky jde o politický vliv, hospodářskou moc a ideologické ovlivňování.¹⁴⁴ To byla z části jistě pravda, ovšem ještě více taková charakteristika platila právě pro zahraniční kulturní politiku NDR. Obecně východoněmečtí politici (například náměstek ministra kultury, Klaus Höpcke) prohlašovali, že mezi německými státy dochází v kulturní politice k vzájemnému vyhraňování a ne ke sblížení, protože se jedná o neslučitelné přístupy a sblížení mezi „humanisty“ a „barbary“ není možné: „Každý krok vpřed na cestě k socialistické kultuře je zároveň krokem pryč od imperialistické nekultury.“¹⁴⁵

Západoněmecké zprostředkující organizace byly v NDR prohlašovány za státem řízené aktéry, kteří se jen vydávají za samostatné, a tím klamou.¹⁴⁶ Tato výtka ovšem platila pro Ligu přátelství národů a jí podřízené východoněmecké organizace paradoxně daleko více než pro jejich západoněmecké protějšky. Z východu byly kritizovány v prvé řadě nejviditelnější a po celém světě rozšířené pobočky Goethe-Institutu. Ty NDR prohlašovala za nástroj imperialismu a za prodlouženou ruku tajných služeb a poukazovala na jejich pracovníky

¹⁴¹ Saehrendt, *Kunst als Botschafter*, 68.

¹⁴² Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 47.

¹⁴³ Erna Heckel, *Kultur und Expansion: Zur Bonner Kulturpolitik in den Entwicklungsländern* (Berlin: Dietz, 1968), 93–95.

¹⁴⁴ Viz např. Erhard Hexelschneider, „Zur Einführung“, in *Reform der auswärtigen Kulturpolitik der BRD in den siebziger Jahren*, 1–16, 10–11.

¹⁴⁵ Viz Höpcke, „Abgrenzung der Kultur“.

¹⁴⁶ Hexelschneider, „Zur Einführung“, 10.

s nacistickou minulostí.¹⁴⁷ Verbální útoky ze strany NDR zesílily v letech 1970 a 1971, tedy v době vyjednávání a podepisování prvních východních smluv, kdy NDR cítila zvýšenou potřebu bojovat proti vlastní izolaci v rámci východního bloku.¹⁴⁸ Rychle ovšem oslabily v létě 1972 při uzavírání dohody přímo mezi německými státy.¹⁴⁹ Vláda Spolkové republiky se konfrontaci vyhýbala, východoněmeckou kampaní se nenechala vyprovokovat a na útoky proti Goethe-Institutu oficiálně nereagovala.¹⁵⁰

Přestože se NDR prezentovala jako jediný zástupce „pravé“ německé kulturní tradice a obviňovala Spolkovou republiku, že svou nabídkou cílí na úzkou elitní vrstvu společnosti, sama si rovněž získávala věhlas hlavně koncerty vážné hudby, dramaty Bertolta Brechta a výběrem starších děl z drážďanských uměleckých sbírek, a to nejen v zemích Západu. Prezentovala tedy často klasickou vysokou kulturu, která mohla být nezřídka podle jejích vlastních měřítek označována za „buržoazní“. Nutno ovšem přiznat, že zatímco Spolková republika začala rozšiřovat svůj záběr na takřka všechny vrstvy společnosti teprve během 60. let, NDR se v podstatě od počátku své existence zaměřovala nejen na společenské elity, multiplikátory (učitele, žurnalisty) a studenty, ale i na členy komunistických stran a funkcionáře mládežnického hnutí a odborů. Hledání kontaktů k masovým svazům, společnostem a organizacím souviselo i s neochotou NDR podporovat individuální kontakty, které by stát nemohl mít dost dobře pod kontrolou.

Spolková republika začala v rámci reform 60. a 70. let klást důraz na rovnocennou spolupráci a vzájemnou výměnu. Ke stejným principům se hlásila i NDR, a to dokonce už v 50. letech, ale tento přístup uplatňovala v praxi jen vůči svým východoevropským spojencům. Západním kulturním vlivům se NDR odmítala otevřít a k rozvojovým zemím rozhodně nepřistupovala jako k rovnocenným partnerům. Základem její zahraniční kulturní politiky byla prezentace vlastních umělců, vědců a sportovců v zahraničí, stipendijní programy (především pro studenty z rozvojových zemí) a pozvání na kratší studijní a informační cesty do NDR (sympozia, kongresy, Lipský knižní veletrh).¹⁵¹ Spolková republika byla po reformě daleko otevřenější světu, včetně socialistických a rozvojových zemí. NDR se ovšem snažila své spojení od spolupráce se Spolkovou republikou odradit a před jejím voláním po „volném

¹⁴⁷ Kathe, *Kulturpolitik um jeden Preis*, 44–46. Rozličné archivní materiály (mj. stanoviska spolkového ministerstva zahraničí i tiskové zprávy), PA AA, fond B 96, sv. 475.

¹⁴⁸ Kathe, *Kulturpolitik um jeden Preis*, 44–46.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 46.

¹⁵⁰ Trommler, *Kulturmacht ohne Kompass*, 683.

¹⁵¹ Pozvání do NDR jen na kratší dobu byla preferována záměrně, protože se při nich obvykle zahraniční návštěvníci ve východním Německu nestíhali rozkoukat natolik, aby začali plně vnímat negativa nedemokratického státního zřízení.

šíření myšlenek“ varovala jakožto před skrytou snahou zavléci do socialistického tábora protisocialistické smýšlení.¹⁵² Nepochopitelnou skutečností, že Spolková republika připouštěla i kritické zobrazování vlastního kulturního a společenského života, NDR komentovala jako „obzvláště rafinovaně vymyšlené maskování“ podvrtných snah.¹⁵³ Tvrdila, že západní Německo pokrokovost a modernitu jen předstírá.¹⁵⁴

Tématem, k němuž se zástupci NDR naopak nevyjadřovali, byl účtyhodný rozsah západoněmecké kulturní nabídky. NDR sama byla schopna nabídnout daleko menší množství akcí a ještě pouze ve vybraných zemích. Typické pro NDR bylo, že se soustřeďovala na pořádání velkých, nejlépe komplexních kulturních akcí například při příležitosti nejrůznějších výročí (koncertů a divadelních vystoupení, výstav, promítání filmů či přednášek), které sice poutaly pozornost veřejnosti, ale měly krátké trvání. Neměla dostatek prostředků na konkurování Spolkové republice v dlouhodobě založených aktivitách, mezi něž patřilo například provozování německých škol, vědeckých pracovišť a knihoven v zahraničí.¹⁵⁵ Zato formálních bilaterálních kulturních dohod měla NDR uzavřeno více než Spolková republika – byly pro ni záležitostí prestiže a umožňovaly jí lépe kontrolovat kulturní výměnu. Spolková republika necítila potřebu s ní v tomto aspektu soupeřit.¹⁵⁶

NDR vývoj západoněmecké zahraniční kulturní politiky bedlivě sledovala.¹⁵⁷ V domácích periodikách i knižních publikacích otiskovala kritiku západoněmeckých kulturních organizací a jejich metod práce, ale v zahraničí většinou na kulturní činnost Spolkové republiky otevřeně neútočila a aktivně ji nenarušovala. V zákulisí občas jednala proti ní a tam, kde měla vliv (v zemích východního bloku a ve státech třetího světa, jež byly nakloněny Moskvě), i zásadněji intervenovala, když se jí zdálo, že se její spojenci s druhým německým státem „přáteli až příliš“.¹⁵⁸ Nejen v rovině teoretických postulátů, ale i v praxi se projevovalo, že se NDR

¹⁵² Viz Höpcke, „Abgrenzung der Kultur“.

¹⁵³ Lindemann a Müller, *Auswärtige Kulturpolitik der DDR*, 61.

¹⁵⁴ Peisert a Kuppe, „Kulturpolitik, auswärtige“, 378.

¹⁵⁵ Konkrétní příklad viz Griese, *Auswärtige Kulturpolitik und Kalter Krieg*, 234–35.

¹⁵⁶ Laub, „Aufzeichnung. Betr.: Kulturpolitische Aktivitäten der DDR in Drittländern 1978“.

¹⁵⁷ Svědčí o tom i nárůst počtu publikací východoněmeckých autorů o západoněmecké zahraniční kulturní politice, postřehnutelný od konce 60. let. Vrcholem tohoto sledování a hodnocení byly sborníky publikované na Herderově ústavu Univerzity Karla Marxe v Lipsku: Neumann a Hexelschneider, *Reform der auswärtigen Kulturpolitik der BRD in den siebziger Jahren*; Angermann a Hexelschneider, *Die Entwicklung der kulturellen und wissenschaftlichen Auslandsbeziehungen der Deutschen Demokratischen Republik*; Erhard Hexelschneider, ed., *Imperialistische Sprachpolitik in den siebziger und zu Beginn der 80er Jahre: Ausgewählte Beiträge* (Leipzig: Herder-Institut, 1983).

¹⁵⁸ „Kulturpolitische Aktivitäten der DDR im Ausland im Jahre 1977“, úřední zpráva, autor neznámý, 30. ledna 1978, 5–6, ACDP, fond 08-007, sv. 064/1; Laub, „Aufzeichnung. Betr.: Kulturpolitische Aktivitäten der DDR in Drittländern 1978“, 2.

v 70. letech vůči Spolkové republice na poli kultury vyhraňovala více než dříve a zdůrazňovala svou vlastní socialistickou národní kulturu. Na to ovšem Spolková republika nereagovala konfrontačně.¹⁵⁹

Závěr

Jak dokládá tento článek, německé státy spolu v době studené války nesoupeřily ani tak o „atraktivnější německý kulturní stát“¹⁶⁰ jako o „německopolitické pozice“ v kulturnědiplomatické rovině. Západoněmecká teze o jednotě německé kultury byla součástí širších snah SRN bránit mezinárodněprávnímu uznávání NDR. Východoněmecká teze o socialistické národní kultuře NDR naopak podpírala její nárok na uznání za suverénní stát. Oba státy se musely vyrovnat s rozdělením Německa a zaujmout určitý vědomý postoj k domácí i zahraniční kulturní politice druhého státu. Existence druhého německého státu a jeho kulturní politiky tak představovala pro zahraniční kulturní politiku Spolkové republiky Německo i Německé demokratické republiky jakousi „negativní fólii“¹⁶¹ konstitutivního charakteru. Oba státy po sobě neustále „pokukovaly“ a srovnávaly se spolu.

Zodpovězme nyní první z otázek předestřených v úvodu této studie: Do jaké míry a jakým způsobem tento konkurenční vztah mezi německými státy ovlivnil reformu západoněmecké zahraniční kulturní politiky v 60. a 70. letech? Spolková republika si mohla dovolit o poznání ležernější přístup než NDR, protože měla stabilnější postavení na mezinárodní scéně (na rozdíl od NDR nebyla zpochybňována legitimita její existence) a navíc nejpозději od 60. let měla větší hospodářskou sílu a lepší globální působnost (naopak NDR se v důsledku slabšího hospodářství a nedostatku deviz ocitla už v 70. letech na hraně svých možností a její zahraniční kulturní politika začala stagnovat).¹⁶² NDR v reakci na západoněmeckou „novou“ východní politiku a reformy zahraniční kulturní politiky zdůrazňovala údajně pozitivní odlišnost své kultury a společenského uspořádání od Spolkové republiky. Ta se naopak nechtěla nechat vmanévrovat do vyhoceného soupeření a upřednostňovala mírnější formy soutěžení. Nepochybně však posilovala svou kulturněpolitickou činnost v zemích, kde jí NDR aktivně konkurovala. Především ve druhé polovině 50. let a v první polovině 60. let byl relativně úspěšný rozvoj východoněmecké kulturní politiky i v nesocialistických zemích jakýmsi „katalyzátorem“¹⁶³

¹⁵⁹ Viz např. pro Rumunsko Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel*, zvláště 391–92.

¹⁶⁰ *Ibid.*, 284–85.

¹⁶¹ Pfeil, „Dreiecksbeziehungen sind immer schwer“, 67.

¹⁶² Více viz Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 129.

¹⁶³ Saehrendt, *Kunst als Botschafter*, 50.

pro rozvoj západoněmecké zahraniční kulturní politiky, a sehrál tak poměrně významnou roli při odstartování její reformy.

Nyní shrňme odpověď na zbývající dvě otázky: Jak se v rámci této reformy, jež probíhala současně s reformou východní politiky, změnil vztah Spolkové republiky k NDR na poli kultury? A jak na tyto změny NDR reagovala? Cíle západoněmecké reformy zahraniční kulturní politiky byly většinou spatřovány mimo německo-německou konkurenci a tato reforma nebyla co do obsahu obvykle přímo spojována s reformou východní politiky – především politici CDU a CSU tyto změny odmítali spojovat, neboť reformu zahraniční kulturní politiky podporovali, zatímco změny ve východní politice odmítali. Odkazování na hrozbu zaostávání, či přímo prohry v soupeření s NDR ovšem tvořilo v 60. i 70. letech neoddelitelnou součást argumentace při prosazování rozvoje zahraniční kulturní politiky a při žádostech o navýšování finančních prostředků. Bohužel však nelze přesně určit, do jaké míry brali západoněmečtí politici takovou hrozbu vážně a do jaké míry ji jen využívali jako účinnou strategii jak k poměrně málo sledované zahraniční kulturní politice přitáhnout pozornost širšího politického spektra či médií a veřejnosti.

Sociálně-liberální koalice po roce 1969 (v rozporu s přáním opozice) chtěla, aby zahraniční kulturní politika podporovala změny ve východní politice. V případě vztahů s NDR ovšem nezaznamenala takřka žádné úspěchy, ba spíše naopak. Všeobecné uvolňování napětí mezi Západem a Východem v NDR vyvolalo potřebu ještě více se vůči Spolkové republice vymezovat v ideologické a kulturní rovině. Přes zásadní rozdíl mezi do značné míry svobodnou a pluralitní kulturou Spolkové republiky a státem řízenou kulturou NDR měla zahraniční kulturní politika obou států četné shodné rysy. Z těch nejobecnějších připomeňme alespoň to, že se oba státy vymezovaly jak proti nacismu, tak proti druhému německému státu a oba si svým způsobem nárokovaly zastupování celoněmecké kultury. V celém článku jsme mohli pozorovat, že NDR často sama dělala mnohé z toho, co Spolkové republice vyčítala. Tato shoda se nám bude zdát méně překvapivá, když si uvědomíme, že možnost soupeřit a poměřovat se navzájem je do značné míry podmíněna sdílením základních hodnot a měřítek kultury v obou konkurujících si státech.¹⁶⁴ Oba státy usilovaly o pokrok, materiální dostatek a svobodu, byt tyto své cíle a cestu k nim vykládaly rozdílně. Navíc se obě země odkazovaly na tradice západní kultury, především na osvícenství a jeho humanistické ideály.

¹⁶⁴ Tento poznatek o studené válce již v článcích o soupeření mezi USA a Sovětským svazem předstřeli David Caute a Nigel Gould-Davies. Viz David Caute, *The Dancer Defects: The Struggle for Cultural Supremacy During the Cold War* (New York: Oxford University Press, 2003), 8–9 a 613; Nigel Gould-Davies, „The Logic of Soviet Cultural Diplomacy“, *Diplomatic History* 27, č. 2 (2003): 193–214, 213–14.

Tento článek detailně analyzoval provázanost dvou významných reforem západoněmecké zahraniční politiky 60. a 70. let. Ukázal i na rozdíly mezi záměry a úspěšností jejich naplňování v praxi, které je vždy nutně závislé i na recepci dané politiky druhou stranou a na reakci druhé strany. Za pozornost stálo také sledování postojů opozičních stran CDU a CSU v době Brandtovy sociálně-liberální vlády, protože tyto opoziční strany obecně podporovaly reformu zahraniční kulturní politiky, ale odmítaly vládní „novou“ východní politiku. Právě v otázkách, kde se tyto dvě reformy prolínaly, byl přístup opozice do určité míry nekonzistentní, když zástupci CDU a CSU nechtěli na vztahy s NDR aplikovat některé prvky reformy zahraniční kulturní politiky, které současně v obecné rovině podporovali.

Vztahy mezi západním a východním Německem na poli kultury nebyly v době studené války nikterak přehledné. Naopak, byly to složité mnohavrstevné vztahy, založené na vzájemné provázanosti a současně i na vymezování jednoho vůči druhému a stavění sebe sama do kontrastních pozic. Vztahy plné paradoxů. Zavrhování postojů druhé strany, byť nebyly až zas tak odlišné od postojů vlastních. Nespouštění očí ze soupeře, který neměl být na hlavu poražen, ale přesvědčen o přednostech politického uspořádání svého konkurenta a zlákan k jeho přijetí. Vztahy založené na soutěžení, konkurenci, soupeření i konfrontaci, ale také na určitých formách podpory a spolupráce.

CO ZBYLO Z „NAPADENÝCH“ TRADIC? SPOLEK BÝVALÝCH HORSKÝCH MYSLIVCŮ A JEHO PÉČE O TRADIČNÍ VOJENSKÉ HODNOTY V SRN PO ZHROUCENÍ MÝTU O „ČISTÉM WEHRMACHTU“*

SOŇA MIKULOVÁ

Abstract

What Has Remained of the Traditions under Attack? The Association of Mountain Troops' Veterans and its Attitudes to Traditional Military Virtues in Germany after the Debunking of the Myth of the "Clean Wehrmacht"

This paper examines how the Kameradenkreis der Gebirgstruppe (Mountain Troops Association), one of the last significant German associations of World War II veterans, has dealt with the war crimes perpetrated by the Nazi Wehrmacht. It focuses on the reaction of the Kameradenkreis to a protest campaign organized by antifascist groups and various civic initiatives in Mittenwald, Bavaria, from 2002 to 2009. One of the main aims of the protesters was to disrupt traditional meetings of the former as well as active soldiers to commemorate fallen "comrades" at the Mountain Troops' Memorial near Mittenwald. The meetings were seen as a symbol of the surviving "tradition of perpetrators." The study analyzes how the leaders of the Kameradenkreis have changed their attitudes towards the Wehrmacht war crimes.

Keywords: Germany; military traditions; veteran culture; antifascist movements; war crimes; wehrmacht; mountain troops association

DOI: 10.14712/23363231.2015.76

Úvod

Veteránská kultura spolků bývalých příslušníků wehrmachtu ve Spolkové republice Německo zažívala období svého největšího rozkvětu od padesátých do

* Článek vznikl v rámci Specifického vysokoškolského výzkumu UK v Praze, projekt č. 260114/2014.

konce sedmdesátých let minulého století.¹ Na základě publikačních a jiných aktivit veteránů si většinová společnost osvojila interpretaci, podle které německá armáda vedla „normální“ válku, jež neměla nic společného s nacistickými zvěrstvy. Veteránské organizace tak v nemalé míře přispěly ke všeobecnému souhlasu západoněmecké veřejnosti s vybudováním Bundeswehru v druhé polovině padesátých let. Hegemoniální postavení v rámci veřejného vzpomínání na druhou světovou válku si tyto spolky dlouhodobě udržovaly i přesto, že všechny dohromady sdružovaly jen velmi malou část populace.² Od osmdesátých let sice jejich společenské postavení sláblo a s ním i vliv na vzpomínkový diskurs, nicméně jimi zastávaná legenda o „čistém wehrmachtu“ nadále dominovala v povědomí velké většiny společnosti až do poloviny devadesátých let minulého století.

Teprve v roce 1995, kdy byla zahájena první putovní výstava o válečných zločinech německých vojáků, definitivně padl celospolečenský konsensus připisující všechny zločiny proti lidskosti a válečné zločiny pouze nacistům a jednotkám SS. Bouřlivé a dlouhotrvající diskuse německé veřejnosti, které tato výstava vyvolala, přispěly ke zvýšení povědomí o agresivitě německého vedení války, zdaleka však neobjasnily všechny sporné otázky. I v následujících dvou desetiletích tak v německé společnosti zůstávalo téma válečných zločinů wehrmachtu citlivé, tím spíše, že v ní nadále působily skupiny bránící dobrou pověst wehrmachtu, v první řadě veteránské spolky.

Dosavadní bádání německých historiků k veteránské kultuře a vlivu veteránských spolků na poválečnou kulturu vzpomínání ve Spolkové republice Německo se soustředí především na její počátky, případně na dobu do poloviny devadesátých let minulého století.³ Předkládaná studie využívá závěrů těchto prací k vytvoření obecného rámce pro zkoumání vývoje a činnosti jedné konkrétní veteránské organizace, a sice *Kameradenkreis der Gebirgstruppe* (dále jen Kameradenkreis).

¹ K typickým znakům veteránské kultury patřily podle Thomase Kühneho vzpomínání na společné válečné zážitky, ritualizovaný kult mrtvých a mýtus „kamarádství“, přednášky a diskuse se zástupci politických stran či Bundeswehru, vzájemná podpora mezi členy včetně finanční výpomoci veteránům ve zvlášť tíživé situaci a nabídka volnočasových aktivit pro celé rodiny. Viz Thomas Kühne, „Zwischen Vernichtungskrieg und Freizeitgesellschaft: Die Veteranenkultur der Bundesrepublik (1945–1995)“, in *Nachkrieg in Deutschland*, ed. Klaus Naumann (Hamburg: Hamburger Edition, 2001), 90–113, zde 94.

² Jörg Echternkamp, „Arbeit am Mythos: Soldatengenerationen der Wehrmacht im Urteil der west- und ostdeutschen Nachkriegsgesellschaft“, in *Nachkrieg in Deutschland*, ed. Klaus Naumann (Hamburg: Hamburger Edition, 2001), 421–43, zde 431.

³ Kühne, „Zwischen Vernichtungskrieg und Freizeitgesellschaft“, 90–113; Jörg Echternkamp, „Mit dem Krieg seinen Frieden schließen – Wehrmacht und Weltkrieg in der Veteranenkultur 1945–1960“, in *Von der Kriegskultur zur Friedenskultur? Zum Mentalitätswandel in Deutschland seit 1945*, ed. Thomas Kühne (Münster: Lit, 2000), 78–93.

Na rozdíl od nich však sleduje postoj této organizace k otázce válečných zločinů a k mýtu o „čistém wehrmachtu“ i v posledních dvou dekadách. Snaží se tak přispět k bádání o veteránské kultuře po roce 1995, aniž by si činila nárok na její vyčerpávající zmapování. Zároveň text zkoumá postoje tohoto veteránského spolku coby nositelů specifických vzpomínek na roli wehrmachtu za války v reakci na aktivity svých oponentů z občanské společnosti. Tím se dotýká širšího tématu kolektivního vzpomínání na druhou světovou válku ve Spolkové republice Německo z málo známé perspektivy zástupců menšinového názoru v celospolečenské diskusi.⁴

Kameradenkreis, původně *Kameradenkreis ehemaliger deutscher Gebirgssoldaten* (Kruh kamarádů bývalých německých horských vojáků),⁵ vznikl jako zastřešující organizace pro všechny skupiny, které sdružovaly bývalé příslušníky všech horských divízi wehrmachtu ze Západního Německa, ale i z Rakouska a severní Itálie (původně Jižního Tyrolska, dnes autonomní oblasti Tridentско-Horní Adiže).⁶ Nepatřil sice k nejpočetnějším veteránským spolkům, ale po celé poválečné období mezi nimi zaujímal významnou pozici díky tradiční prestiži horských myslivců.⁷ V posledních dvaceti letech se řadil k těm nejvýznamnějším, protože byl jedním z mála spolků, který díky rekrutování nových členů nezakladel jejich přirozeného úbytku, a protože se nadále snažil prosazovat své cíle jak mezi vojáky Bundeswehru, tak na veřejnosti, i když už spíše jen v lokálním měřítku. S tím souvisel i další důvod, proč byl pro účely této studie vybrán Kameradenkreis. V letech 2002 až 2009 se stal terčem pravděpodobně nejvýraznějších a nejintenzivnějších protestů, které občanské iniciativy v poválečném Německu vedly proti konkrétní veteránské organizaci.⁸ Z důvodů, které budou přiblíženy dále v textu, se

⁴ Obecně např. Jörg Echternkamp a Stefan Martens, eds., *Der Zweite Weltkrieg in Europa: Erfahrung und Erinnerung* (Paderborn: Schöningh, 2007). Srov. také Harald Welzer, který zkoumal válečné vzpomínky veteránů v rámci kolektivní paměti rodinných příslušníků, in Harald Welzer, Sabine Moller a Karoline Tschuggnall, „Opa war kein Nazi“: *Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis* (Frankfurt/Main: Fischer-Taschenbuch-Verl., 2002).

⁵ V roce 1958 si spolek změnil název na *Kameradenkreis der ehemaligen Gebirgstruppe* (Kruh kamarádů bývalých horských jednotek) a od roku 1982, kdy se otevřel vojákům Bundeswehru, jejich rodinám a pozůstalým, se nazývá *Kameradenkreis der Gebirgstruppe* (Kruh kamarádů horských jednotek).

⁶ První Kameradschaft bývalých horských myslivců vznikl v Rakousku stejně jako v severní Itálii už v druhé polovině 50. let. Bývalí příslušníci horských divízi, kteří se po válce stali občany NDR, se mohli stát členy Kameradenkreisu až od roku 1990.

⁷ Jednotky horských myslivců byly a stále jsou elitními oddíly německé armády, které se vyznačovaly velkou výkonností, odolností proti extrémním geografickým a klimatickým podmínkám a v neposlední řadě vysokým stupněm disciplíny a vzájemné soudržnosti.

⁸ Hans Lindinger, „Ein Appell an die Medien. Gedanken eines besorgten Demokraten anlässlich der Brendtenfeier 2005“, *Die Gebirgstruppe* 54, č. 3 (2005): 11–12.

v Mittenwaldu a bezprostředním okolí v tomto období konala jedna malá a sedm velkých manifestací a protestních akcí namířených mimo jiné proti cílům a samotné podstatě tohoto spolku.

Iniciátorem a hlavním organizátorem protestů po celou dobu jejich trvání byla Pracovní skupina Napadnutelná péče o tradice (*Arbeitskreis – zkráceně AK – Angreifbare Traditionspflege*).⁹ Jednalo se volné sdružení několika jednotlivců z celého Německa bez tradiční spolkové struktury, založené právě za účelem pořádání protestních akcí proti Kameradenkreisu. V průběhu kampaně se k němu přidávaly další osoby, případně ho zase opouštěly. Jejich přesné počty pracovní skupina záměrně nezveřejňovala. Již koncem roku 2002 se na společné organizaci mittenwaldské kampaně začalo podílet krajně levicové Sdružení pronásledovaných nacismem a Spolek antifašistek a antifašistů (*Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes – Bund der Antifaschistinnen und Antifaschisten*, VVN-BdA).¹⁰ V dalších letech se k organizátorům přidávaly další občanské iniciativy jako Pracovní skupina Distomo (*AK Distomo*)¹¹ a jednotlivci z Německa, Rakouska, Itálie a Řecka.

Kromě skupiny Napadnutelná péče o tradice sledovaly tyto organizace a skupiny primárně různé specifické cíle, které nesouvisely přímo s činností Kameradenkreisu, proto také ve stejném období probíhala jejich další setkání a happeningy v Mnichově a jiných místech Německa. Tato studie se však s ohledem na výzkumnou otázku zabývala pouze protestními akcemi v Mittenwaldu pořádanými pod heslem „Napadnutelná péče o tradice“, a především pak reakcí Kameradenkreisu

⁹ Název vysílal jasný politický signál vůči bavorské Křesťanskosociální unii (CSU), potažmo celému konzervativnímu táboru. Reagoval na projev bavorského premiéra, předsedy CSU a člena Kameradenkreisu Edmunda Stoibera při slavnostním rozloučení s 1. horskou divizí Bundeswehru v červenci 2001, ve kterém hovořil o „nenapadnutelné péči o tradice“ horských myslivců. Viz „Ansprache des Bayerischen Ministerpräsidenten Dr. Edmund Stoiber“, *Die Gebirgsgruppe* 50, č. 4 (2001): 10–13, zde 11.

¹⁰ *Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes – Bund der Antifaschistinnen und Antifaschisten*, oficiální stránky: <http://www.vvn-bda.de/>. Původní sdružení, založené roku 1947 v Berlíně, se skládalo pouze z obětí nacismu pronásledovaných z politicko-ideologických důvodů. V roce 1953 byla organizace v NDR nahrazena Výborem antifašistických bojovníků, zatímco západoněmecká organizace dál fungovala i díky finanční podpoře NDR. Od roku 1971 se rozšířila o mladou generaci antifašistů (BdA). Od roku 2002 sdružuje VVN-BdA jak bývalou západní, tak východní organizaci, jakož i další sdružení ve společném boji proti fašismu v duchu ortodoxní komunistické ideologie. Její členy tvoří bývalí členové Německé komunistické strany (DKP), respektive strany Levice (Die Linke), ale i nezávislí levicově orientovaní aktivisté.

¹¹ Oficiální stránky iniciativy viz *AK-Distomo*, <http://www.nadir.org/nadir/initiativ/ak-distomo/>. Pracovní skupina odvozuje svoje počátky od účasti na oficiální připomínkové akci k 60. výročí od vyvraždění 218 obyvatel Distoma bez ohledu na jejich věk a pohlaví jednotkami SS v roce 1944. Jejím cílem je podpořit nároky pozůstalých obětí na odškodnění od německé vlády.

na ni. Klíčová otázka přitom zněla, zda a jakým způsobem vůdčí členové veteránské spolku v důsledku této kampaně přehodnotili tradičně zastávaný pohled na působení bývalých horských myslivců za druhé světové války a na válečné zločiny, na kterých se zčásti podíleli.

Studie se dělí do tří tematicko-chronologických částí a závěru. První část představuje exkurs do historie Kameradenkreisu od jeho založení v roce 1951 do roku 2002. Čtenář je v něm uveden do širší problematiky aktivit spolku v rámci veteránské kultury v západním a sjednoceném Německu a jeho oponentů z řad občanské společnosti. V druhé části jsou stručně nastíněny hlavní cíle protestujících a průběh mittenwaldské kampaně ve sledovaném období. Vlastní předmět zkoumání je pak obsahem třetí části, která analyzuje praxi vzpomínkových setkání veteránů na Hohe Brendten v letech 2002 až 2013 a zároveň reakce předsednictva a členů Kameradenkreisu na protestní kampaň jak uvnitř spolku, tak směrem k veřejnosti. Sledované období záměrně přesahuje rok, kdy byla kampaň oficiálně skončena, tak aby bylo možno posoudit, zda případné změny v interpretaci a způsobu vzpomínání na válečnou minulost ze strany Kameradenkreisu byly jen dočasného charakteru s ohledem na tlak protestujících, nebo jestli signalizují nový dlouhodobý trend. Zvláštní pozornost je věnována veřejnému postoji představitelů Kameradenkreisu k masakru řeckých civilistů v obci Kommenu¹² a italských zajatců na Kefalonii.¹³ Aktivisté oba tyto válečné zločiny tematizovali už od začátku kampaně a požadovali odsouzení pachatelů.

Změny v nahlížení na chování horských myslivců za druhé světové války se mohly odrážet téměř ve všech verbálních či psaných projevech a aktivitách členů Kameradenkreisu. S ohledem na zaměření a omezený rozsah studie bylo však nutné soustředit se jen na ty, které měly přímou či nepřímou souvislost s požadavky a kritikou protestujících v rámci jednotlivých ročníků mittenwaldské kampaně. Hlavním zdrojem byly články z dvouměsíčníku *Die Gebirgsgruppe*, určeného v prvé řadě členům spolku. Šlo především o projevy předsedů spolku přednesené

¹² V srpnu 1943 zastřelila či jiným brutálním způsobem usmrtila jednotka 1. horské divize 317 mužů, žen a dětí, obyvatel obce Kommemo. Obec byla zároveň vypleněna a vypálena v rámci odvetného opatření za neprokázanou spolupráci s partyzány. Srov. Stefan Stracke, „Mörder unterm Edelweiß – Kriegsverbrechen der Gebirgsjäger“, in *Mörder unterm Edelweiß: Dokumentation des Hearings zu den Kriegsverbrechen der Gebirgsjäger*, ed. Ralph Klein, Regina Mentner a Stephan Stracke (Köln: Papyrossa Verlag, 2004), 44–49.

¹³ Divize Acqui na ostrově Kefalonie čítající asi 11 500 mužů odmítla po vyhlášení příměří, které Itálie uzavřela se spojenci, složit zbraně a vedla s německými vojáky krátký boj. Po jeho konci bylo podle střízlivých odhadů novějších historických prací 2000 až 4000 italských vojáků a důstojníků (podle materiálů protestujících 4000 až 5000) protiprávně zastřeleno na základě rozkazu Hitlera. Srov. Stracke, „Mörder unterm Edelweiß“, 55–57.

u příležitosti výročních setkání na Hohe Brendten, svědectví, vzpomínky k vybraným válečným zločínům a komentáře dalších členů předsednictva k protestní kampani. Na rozdíl od oficiálních internetových stránek¹⁴ je toto periodikum skutečnou komunikační platformou uvnitř spolku. V případě protestujících byly jejich cíle, požadavky a způsob jejich protestu popsány na základě jejich vlastních prohlášení a hodnocení akcí, dostupných na několika internetových stránkách pracovní skupiny Napadnutelná péče o tradice (*AK Angreifbare Traditionspflege*),¹⁵ případně formou tištěných materiálů jako jsou letáky, brožury a plakáty. Rovněž internetové stránky VVN-BdA obsahují archiv s dobovými výzvami a zprávami k jednotlivým protestním akcím, včetně novinových článků, dopisů adresovaných politikům, a další informace.¹⁶ Od systematického zkoumání mediálního obrazu kampaně bylo s ohledem na klíčovou otázku studie upuštěno. Zvláštní pozornost byla věnována pouze vyjádřením, která pronesli v reakci na protestní akce zástupci Kameradenkreisu a která byla otištěna převážně v regionálních médiích v letech 2002 až 2010.¹⁷

Této kampani a reakcím Kameradenkreisu v letech 2002 až 2005 se dosud věnovala jediná odborná práce, pocházející z pera Jennifer Gronau, která z politologického hlediska analyzuje mediální diskurs o vzpomínkových setkáních na Hohe Brendten. Svou původně diplomovou práci chápe Gronau rovněž jako příspěvek k aktivitám organizátorů kampaně v Mittenwaldu.¹⁸ Na historický vývoj Kameradenkreisu a jeho péči o tradice se v kratších člancích zaměřilo několik historiků a publicistů, kteří se také více či méně angažovali v pracovní skupině

¹⁴ *Kameradenkreis der Gebirgstruppe E.V.*, <http://www.kamkreis-gebirgstruppe.de/>.

¹⁵ Oficiálních stránek *AK Angreifbare Traditionspflege*, na kterých byly zveřejňovány výzvy ke kampani a prohlášení pro média, bylo několik: <http://www.nadir.org/nadir/kampagnen/mittenwald> (pro kampaně do roku 2007) a <http://mittenwald.blogspot.de/> (kampaně 2007–2008). Stránky vytvořené pro rok 2009, <http://www.keine-ruhe.org/Mittenwald>, které obsahovaly téměř všechny do té doby zveřejňované texty organizátorů kampaně, historické podklady k jednotlivým válečným zločínům a mediální ohlasy na internetu, již nejsou dostupné.

¹⁶ *Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes – Bund der Antifaschistinnen und Antifaschisten, Landesvereinigung NRW*, Archiv, <http://www.nrw.vvn-bda.de/archiv.htm>. Tiskem vyšla dokumentace prohlášení spolkového mluvčího VVN-BdA Ulricha Sandera, kopie jeho korespondence a dobových novinových článků související s mittenwaldskou kampaní a dlouholetými aktivními protesty VVN-BdA proti péči o tradice horských myslivců Kameradenkreisu, které nezdůvodnily v soudní spor. Viz Bundesauschuss der VVN-BdA, ed., *Eine Mordstruppe. Zur Auseinandersetzung zwischen dem völkisch-militaristischen Kameradenkreis Gebirgstruppe und der VVN – Bund der Antifaschisten* (Renchen: druckwerkstatt renchen, 2009).

¹⁷ Zejména *Garmisch-Partenkirchner Tagblatt*, *Münchener Merkur*, *Frankfurter Rundschau* a další.

¹⁸ Jennifer Gronau, *Auf blinde Flecken zeigen: Eine Diskursanalyse soldatischer Gedenkpraktiken und Möglichkeiten des Widerspruchs am Beispiel der Gebirgsjäger in Mittenwald* (Oldenburg: BIS-Verl. der Carl-von-Ossietzky-Univ., 2009), elektronicky <http://oops.uni-oldenburg.de/896/1/groauf09.pdf>.

Napadnutelná péče o tradice či VVN-BdA.¹⁹ Jejich poznatky a argumentace se proto překrývají se stanovisky protestujících šířených během kampaně. Nejkomplexnější pohled přináší sborník *Mörder unterm Edelweiß* pod redakcí Ralpha Kleina, Reginy Mentner a Stephana Strackeho.²⁰ Úvodní kapitoly přinášejí souhrnný pohled na chápání tradic Kameradenkreisu, na motivy a cíle protestní iniciativy pracovní skupiny Napadnutelná péče o tradice v letech 2002 a 2003 a vylíčení některých válečných zločinů horských myslivců v Řecku. Zbytek sborníku je tvořen svědeckými výpověďmi řeckých, italských i německých pamětníků válečných událostí, zaznamenaných během manifestace v Mittenwaldu v roce 2003.

K péči o tradice wehrmachtu obecně existuje řada odborných studií německé i zahraniční provenience. Většina se přitom soustředí na to, jak tyto tradice byly a jsou chápány uvnitř Bundeswehru.²¹ Širším kontextem válečné historie horských divízi wehrmachtu a jejich podílu na válečných zločinech včetně Kefalonie a Kommene a částečně i jejich poválečným zpracováním ze strany veteránů a německé justice se zabývají nedávné práce Hermanna Franka Meyera.²² Ze

¹⁹ AK Angreifbare Traditionspflege, „Der ‚Kameradenkreis der Gebirgstruppe‘“, in *Friede, Freude, deutscher Eintopf: Rechte Mythen, NS-Verharmlosung und antifaschistischer Protest*, ed. Arbeitskreis gegen den kärntner Konsens (Wien: mandelbaum kritik & utopie, 2011), 145–59; Markus Mohr, „Von Eduard Dietl bis zu Donald Rumsfeld. Zur Geschichte der Gebirgsjäger und ihres Kameradenkreises in der Bundesrepublik“, *analyse & kritik*, č. 505 (2006): 26–27; Ulrich Sander, „Mörderische Traditionspflege: Ermittlungen gegen Gebirgstruppe der Wehrmacht“, *Der rechte Rand*, č. 80 (2003): 19.

²⁰ Ralph Klein, Regina Mentner a Stephan Stracke, ed., *Mörder unterm Edelweiß: Dokumentation des Hearings zu den Kriegsverbrechen der Gebirgsjäger* (Köln: Papyrossa Verlag, 2004). K bilanci a významu protestní kampaně z pohledu jejích iniciátorů srov. také Ralph Klein, Regina Mentner a Stephan Stracke, „Dokumentation und Aktion – Möglichkeiten geschichtspolitischer Intervention am Beispiel der Traditionspflege deutscher Gebirgsjäger“, in *Kritische Geschichte: Perspektiven und Positionen*, ed. Richard Heigl, Petra Ziegler a Philip Bauer (Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2005), 193–212.

²¹ Loretana de Libero, *Tradition in Zeiten der Transformation: zum Traditionsverständnis der Bundeswehr im frühen 21. Jahrhundert* (Paderborn: F. Schöningh, 2006); John Zimmermann, „Vom Umgang mit der Vergangenheit. Zur historischen Bildung und Traditionspflege in der Bundeswehr“, in *Die Bundeswehr 1955 bis 2005: Rückblenden, Einsichten, Perspektiven*, ed. Frank Nögler (München: Oldenbourg, 2005), 115–29; Jakob Knab, *Falsche Glorie: Das Traditionsverständnis der Bundeswehr* (Berlin: Links, 1995); Donald Abenheim, *Bundeswehr und Tradition. Die Suche nach dem gültigen Erbe des deutschen Soldaten* (München: Oldenbourg, 1989).

²² Hermann Frank Meyer, *Blutiges Edelweiß: Die 1. Gebirgs-Division im Zweiten Weltkrieg* (Berlin: Links, 2008); Hermann Frank Meyer, *Kommene. Erzählende Rekonstruktion eines Wehrmachtverbrechens in Griechenland* (Köln: Romiosini, 1999). K poválečnému zacházení se vzpomínkou na masakr na Kefalonii viz také Christoph U. Schminck-Gustavus, *Kephalloniá, 1943–2003: auf den Spuren eines Kriegsverbrechens* (Bremen: Donat, 2004). Srov. Soňa Mikulová, „Případ Kefalonie ve stínu legendy o „čistém“ wehrmachtu“, *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století* 3, č. 1 (2012): 80–118.

starších prací k obsazení Řecka a Itálie a válečným zločinům na civilním obyvatelstvu je třeba vyzdvihnout studie Hagena Fleischera a Gerharda Schreiberera.²³ Pod používaným termínem válečný zločin je myšleno porušení mezinárodního válečného práva a mezinárodních smluv jako Haagské úmluvy, platných už během druhé světové války, tak jak je definoval poválečný norimberský tribunál. Jednalo se především o vraždění, mučení a zavlečení válečných zajatců a civilního obyvatelstva okupovaných oblastí do pracovních či koncentračních táborů a excesivní zabíjení civilistů coby rukojmí v rámci odvetných opatření v boji proti partyzánům.²⁴

Kameradenkreis a jeho péče o tradice v kontextu veteránské kultury

Začátky veteránských organizací ve Spolkové republice Německo nebyly jednoduché. V době bezprostředně po válce panovala v psychicky a materiálně zdevastované zemi všeobecná únava a vyčerpání z prohrané války a jejích následků. Heroizace válečného tažení či jeho protagonistů v té době nepřipadala v úvahu. Naopak, vítěznými mocnostmi prosazená demilitarizace a potrestání hlavních viníků nacistických a válečných zločinců se zprvu setkávala se souhlasem většiny obyvatelstva. Díky zprávám ze soudních líčení v norimberských procesech s nejvyššími představiteli vrchního velení a nejvyššími generály byla německá veřejnost již tehdy podrobně informována o obrovském rozsahu válečných zločinů nejen na východní frontě, ale i na Balkáně. Vojáci, kteří se postupně vraceli z bojišť a západních zajateckých táborů, se tak během své integrace do civilní společnosti museli vyrovnávat nejen se svými válečnými traumaty, ale i veřejnou stigmatizací.²⁵

To druhé však již neplatilo o bývalých zajatcích v Sovětském svazu, jejichž návrat v první polovině padesátých let byl vítán s všeobecným nadšením. Mezitím se totiž změnila nálada obyvatel západních okupačních zón vůči denacifikaci

²³ Hagen Fleischer, *Im Kreuzschatten der Mächte – Griechenland 1941–1944: Okkupation – Resistanz – Kolaboration* (Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1986); Gerhard Schreiber, *Deutsche Kriegsverbrechen in Italien. Täter – Opfer – Strafverfolgung* (München: Beck, 1996). Viz také jednotlivé příspěvky v práci Gerd R. Ueberschär, ed., *Orte des Grauens* (Darmstadt: Primus, 2003); Wolfram Wette a Gerd R. Ueberschär, eds., *Kriegsverbrechen im 20. Jahrhundert* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2001); Loukia Droulia a Hagen Fleischer, eds., *Von Lidice nach Kalavryta: Widerstand und Besatzungsterror* (Berlin: Metropol, 1999).

²⁴ Martin Zöllner und Kazimierz Leszczyński, *Fall 7. Das Urteil im Geiselmordprozess, gefällt am 19. Februar 1948 vom Militärgerichtshof V der Vereinigten Staaten von Amerika* (Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1965), 13.

²⁵ Jörg Echternkamp, „Wut auf die Wehrmacht? Vom Bild der deutschen Soldaten in der unmittelbaren Nachkriegszeit“, in *Die Wehrmacht: Mythos und Realität*, ed. Rolf-Dieter Müller a Hans Erich Volkmann (München: Oldenbourg, 1999), 1058–80.

a trestání válečných zločinců, stejně jako politika západních spojenců v těchto otázkách. Začátek studené války umocnil zájem západních spojenců na znovuvyzbrojení nově vzniklé Spolkové republiky Německo. Toho využily vojenské elity wehrmachtu a prostřednictvím Adenauerovy vlády dosáhly předčasného propuštění všech německých generálů odsouzených soudy západních spojenců.²⁶

Postupná rehabilitace a integrace bývalých příslušníků wehrmachtu do společnosti se dařily i díky veřejným prohlášením vrchního velitele NATO Dwighta D. Eisenhowera a spolkového kancléře Konrada Adenauera o čestném a statečném boji většiny německých vojáků z první poloviny padesátých let.²⁷ Ve svém úsilí získat veřejné mínění i pro myšlenku znovuvyzbrojení však konzervativní vlády Adenauera zpočátku narážely na odpor širokého mírového hnutí *Beze mne (Ohne-mich-Bewegung)*. Při paměti válečných hrůz a utrpení, v neposlední řadě i s ohledem na plány SSSR sjednotit oba německé státy pod podmínkou neutrality, se v něm počátkem 50. let spojilo několik občanských sdružení, politických uskupení, odborových organizací a jednotlivců, včetně mnoha bývalých vojáků, aby svými protesty varovali před novou militarizací Západního Německa.²⁸

Naproti tomu tradiční spolky veteránů (*Traditionsverbände*), které si jako hlavní cíl kladly očištění jména německého vojáka, uchování „slavných vojenských tradic“, jakož i podporu obranyschopnosti nového demokratického státu, působily jako společenský aktér přesně v duchu vládní politiky znovuvyzbrojení. Není proto divu, že už od počátku se jejich velkých setkání účastnili významní představitelé státu či místní honorace, kteří jim tak vyjadřovali symbolickou podporu. Uznáním společenského významu umírněných veteránských spolků a jistou finanční podporou Adenauerovy vlády navíc bránily nárůstu krajně pravicových, revisionistických skupin ve společnosti.²⁹

Kameradenkreis se coby zastřešující organizace příslušníků všech bývalých horských divizí Německé říše oficiálně ustavil v prosinci 1951.³⁰ Hlavním motivem

²⁶ Více viz Norbert Frei, *Vergangenheitspolitik: Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit* (München: Beck, 1997), 133–306.

²⁷ Wolfram Wette, *Wehrmacht. Obrazy nepřítel, vyhlazovací válka a legendy* (Praha: Argo, 2006), 208–9.

²⁸ Andreas Buro, „Friedensbewegung“, in *Die sozialen Bewegungen in Deutschland seit 1945: Ein Handbuch*, ed. Roland Roth a Dieter Rucht (Frankfurt, New York: Campus, 2008), 267–91, zde 272.

²⁹ Vzhledem k tomu, že ze všech veteránských spolků tvořily ty radikálně orientované jen minimální počet, je patrné, že se tento cíl podařilo naplnit. Viz Alaric Searle, „Veterans' Associations and Political Radicalism in West Germany 1951–54: A Case Study of the Traditionsgemeinschaft Grossdeutschland“, *Canadian Journal of History* 8 (1999): 221–48, zde 223.

³⁰ August Wittmann, „Sinn und Ziel unserer Kameradschaft“, *Weihnachts-Mitteilungen der ehemaligen deutschen Gebirgstruppen*, 1952, 12–14.

veškerých aktivit bylo „kamarádství“ ve vojenském smyslu slova.³¹ Soudržnost a solidarita s podřízenými i s nadřízenými byly jednou z tradičních vojenských ctností, které vyzdvihovaly všechny tradiční veteránské spolky, ale pro bývalé horské myslivce znamenaly jednu z nejdůležitějších. Svědčí o tom nejen název spolku – Kruh kamarádů bývalých horských vojáků, ale i vyjádření předních členů Kameradenkreisu. Ti poukazovali na to, že jim „kamarádství“ pomáhalo přežít v extrémně obtížných geografických a klimatických podmínkách, ve kterých horští myslivci bojovali. Zároveň díky němu překonali léta „hanby“ bezprostředně po válce, kdy němečtí důstojníci a vojáci byli podle členů Kameradenkreisu „neprávně“ souzeni za válečné zločiny nebo drženi v zajateckých táborech.³²

Založením Kameradenkreisu se jeho členové zavazovali k utužování vztahů mezi „kamarády“ v mírové době. Motivovalo je, aby pomáhali válečným invalidům a rodinám padlých, zprostředkovávali si zaměstnání a byli si vzájemně oporou. Z „kamarádství“ také vzpomínali na padlé spolubojovníky a aktivně bránili jejich památku a čest proti „nactiutrhačným“ kampaním. Mezi aktivity členů proto patřily společné vzpomínkové akty, stavění pomníků, péče o vojenské hřbitovy v zahraničí, ale i sdílení informací o nezvěstných vojácích, výzvy ke generální amnestii a petice za propuštění odsouzených příslušníků wehrmachtu či válečných zajatců. Jako důležitý komunikační a informační prostředek sloužil členům Kameradenkreisu dvouměsíčník *Die Gebirgstuppe*, který vytvářel „kamarádské“ pouto mezi jednotlivými členy a místními organizacemi v době, kdy se nekonala setkání.³³

Kameradenkreis se také od začátku snažil o upevnění vztahů s civilním obyvatelstvem tím, že se delegace jeho členů účastnila tradičních lidových slavností v Mittenwaldu a na jiných místech. Zároveň byla veřejnost zvána k účasti na každoročních setkáních bývalých horských myslivců, jimiž si připomínaly padlé „kamarády“. Když byl krátce po založení spolku vztyčen na Hohe Brendten u Mittenwaldu centrální pomník,³⁴ označil to tehdejší předseda spolku za důkaz

³¹ Více k fenoménu „kamarádství“ mezi bývalými příslušníky wehrmachtu viz Thomas Kühne, *Kameradschaft: die Soldaten des nationalsozialistischen Krieges und das 20. Jahrhundert* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006).

³² August Wittmann, „4 Jahre Kameradenkreis der Gebirgstuppe, Rückschau und Vorschau“, *Die Gebirgstuppe* 4, Sonderdruck, č. 6 (1955): 4–8, zde 3.

³³ Zpočátku nepravidelný zpravodaj vycházel péčí zakladatele a prvního předsedy Kameradenkreisu Rudolfa Konrada od roku 1952. Od roku 1954 dodnes vychází pravidelně pod názvem *Die Gebirgstuppe*.

³⁴ Památník tvoří téměř deset metrů vysoký dřevěný kříž vztyčený před dvěma třináctimetrovými sloupy z kamene a betonu. Na nich byly vytesány pouze data začátku a konce první a druhé světové války spolu s odkazem na ty, kdo nechal památník zhotovit. Blíže viz Paul Bauer, „Der Bau des Denkmals“, *Die Gebirgstuppe* 6, č. 2–4 (1957): 255–66.

„znovuobnovení spojení mezi vojákem a obyvatelstvem, které bylo po válce porušeno“.³⁵ Už při položení základního kamene v roce 1956 přišlo asi 30 000 lidí, veteránů, jejich rodinných příslušníků a přátel v čele s představiteli místního politického, společenského a kulturního života. Stejně vysoký počet členů i nečlenů spolku se účastnilo i jeho vysvěcení o rok později. Od té doby se slavnostní setkání k uctění památky padlých na Hohe Brendten konalo vždy na církevní svátek letnic a v prvních desetiletích přicházelo každý rok několik tisíc návštěvníků z blízkého i vzdáleného okolí.³⁶

Nejvyšším nemateriálním cílem Kameradenkreisu stejně jako dalších veteránských spolků v době založení bylo obnovit ve Spolkové republice prestiž vojenského povolání a předávat budoucím generacím vojenské ctnosti jako věrnost, statečnost a oddanost.³⁷ Ty byly podle bývalých horských myslivců stejně důležité v době války jako v době míru právě proto, že jej pomáhaly udržovat. Potřebu obranyschopnosti německé demokracie, k jejíž podpoře a budování se členové spolku zavázali, zdůrazňoval Kameradenkreis poukazem na nebezpečí ze strany Sovětského svazu.³⁸ Společně s dalšími veteránskými organizacemi proto podporoval myšlenku branné povinnosti a vzniku nových ozbrojených sil.

Se vstupem Spolkové republiky do NATO a založením Bundeswehru v roce 1955 skončila historická etapa hnutí Beze mne. I když mírové a antimilitaristické proudy v západoněmecké společnosti působily i nadále, většinová společnost přijala pozitivní obraz vojáka wehrmachtu a do velké míry přikrášlený a neúplný pohled na druhou světovou válku, jak je prezentovali veteráni na svých veřejných osvětových přednáškách, vzpomínkových slavnostech a především ve svých publikacích. Populární paměti bývalých generálů ale i obyčejných vojáků se dále šířily formou triviálních válečných románů a filmů.³⁹ Nevyčerpatelem zdrojem válečných zážitků a svědectví o historických událostech očima bývalých generálů a vojáků byla periodika veteránských spolků a svazů. Ta sloužila především vnitřní konsolidaci spolkové identity jednotlivých členů.

Společným jmenovatelem všech těchto textů, kterými veteráni zaplňovali mezeru, již západoněmecká historiografie do té doby nestihla vyplnit, a které

³⁵ „Ehrenmal für die Gebirgstruppe“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 25. května 1957.

³⁶ Až do současnosti si slavnost uchovala stejný dvoudenní rytmus: v sobotu večer neformální setkání v mittenwaldské pivnici, v neděli kladení věnců k uctění památky padlých obou světových válek před památníkem. Zdravici obvykle pronesl předseda spolku a jeden z významných hostů, poté se konala bohoslužba. O hudební doprovod se starala místní nebo později vojenská kapela mittenwaldské základny horských myslivců.

³⁷ „Das Wort, der Weg, die Begegnung“, *Die Gebirgstruppe* 6, č. 2–4 (1957): 6–22, zde 18.

³⁸ Wittmann, „4 Jahre Kameradenkreis“, 225.

³⁹ Více viz Wette, *Wehrmacht. Obrazy nepřítelů*, 205–6.

vytvářely rámec pro celospolečenské přijetí legendy o čistém wehrmachtu, byl poukaz na nepolitičnost vojáků. Němečtí vojáci podle této interpretace sice přísahali Hitlerovi, nicméně nebojovali za systém, ale z lásky k vlasti a domovu, který bránili do posledního dne války před krutým bolševickým systémem. Stylizovali se tak do dvojí role obětí. Nejenže museli projít různými válečnými útrapami, ale navíc byli zneužití nacistickým režimem. Popis vojenskostrategických aspektů jednotlivých operací a každodenních zážitků z fronty, svědectví o velkém přátelství a statečnosti, ale i vzpomínky na utrpení a jeho překonávání byly zcela vyňaty z historického kontextu nacistické vyhlazovací války. Umožnily tak nejen mezi veterány, ale i většinou společností navodit dojem, že vojáci wehrmachtu vedli „normální“ válku a s nacistickými zvěrstvy neměli nic společného.⁴⁰

Vlastní agresi nad rámec válečných operací tematizovali veteráni ve svých publikacích či veřejných vystoupeních jen zřídka, většinou v reakci na konkrétní obvinění. Běžnou obrannou strategií byl poukaz na to, že stejně jako v každé válce a na všech stranách mohlo výjimečně dojít k pochybením jednotlivců. Vždy se ovšem jednalo o nevyhnutelné události, které se staly, když se vojáci bránili a reagovali na ještě větší projevy brutality a útoky místních partyzánů nebo když se ocitli v situaci, kdy neuposlechnutí rozkazu znamenalo válečný soud a trest smrti (*Befehlsnotstand*).⁴¹ Konkrétní nařčení z účasti na válečných zločinech veteráni zpravidla odmítali s tím, že se vůbec nestaly, nebo že za ně nebyli odpovědní. Masové zabíjení civilního obyvatelstva v okupovaných zemích v rámci odvetných opatření, za které byli i někteří generálové wehrmachtu odsouzeni v rámci norimberských procesů, bylo vykládáno jako legitimní způsob boje proti partyzánům, nikoliv jako porušení válečného či mezinárodního práva. Rozsudky spojeneckých soudů byly podle tohoto výkladu aktem pomsty a justice vítězů (*Siegerjustiz*) a odsouzení generálové se po svém propuštění brzy těšili respektu jak u veteránů, tak u široké veřejnosti.⁴² Tak tomu bylo i v případě bývalého velitele 1. horské divize generála Huberta Lanze, který se krátce po svém předčasném omilostnění v roce 1952 stal čestným předsedou Kameradenkreisu.⁴³

⁴⁰ Viz jednotlivé příspěvky v *Die Gebirgsgruppe*. Obecně k tématu viz Echternkamp, „Mit dem Krieg“, 78–93.

⁴¹ Kühne, „Zwischen Vernichtungskrieg und Freizeitgesellschaft“, 101–2.

⁴² Např. Werner Daumiller, „Zu treuem Gedenken an General der Gebirgsgruppe a.D. Hubert Lanz“, *Die Gebirgsgruppe* 31, č. 3 (1982): 38–44.

⁴³ Lanz byl v roce 1947 v následném norimberském procesu s dalšími generály wehrmachtu odsouzen americkým tribunálem za válečné zločiny proti řeckým civilistům a italským vojákům na Balkáně, mimo jiné i na Kefalonii, ke dvanácti letům vězení. Viz *Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council law No. 10, October 1946–April 1949*, sv. XI (Washington, 1950), 1311–13, 1319.

Založení Bundeswehru přineslo spolku bývalých horských myslivců důležitý impuls k rozšíření aktivit a potvrzení smyslu jeho dosavadní existence. Vybudování dvou brigád horských myslivců pod velením bývalých důstojníků wehrmachtu, ve kterých sloužila asi tisícovka veteránů, umožnilo předávání vojenského řemesla, zkušeností a tradičních hodnot mezi „starými“ a „mladými kamarády“.⁴⁴ Oficiálně měla sice armáda Spolkové republiky být postavena na nových základech, ale díky vlivu bývalých důstojníků wehrmachtu v armádě i na spolkovém ministerstvu vnitřní zůstávaly plánované reformy dlouho jen na papíře.⁴⁵ V praxi docházelo k přejímání tradic, rituálů a konvencí wehrmachtu, například vojenských ceremonií, řádů a vyznamenání, odznaků a názvů jednotek. Jedna z horských brigád tak byla pojmenována po své předchůdkyni z wehrmachtu jako 1. horská divize, po níž převzala i označení v podobě květu protěže alpské (*Edelweiß*).⁴⁶ V polovině šedesátých let přijala řada kasáren názvy po generálech reichswehru a wehrmachtu, mimo jiné po bývalých velitelích horských jednotek, generálech Dietlovi, Küblerovi a Konradovi. Pro někdejší spolubojovníky organizované v Kameradenkreisu představovali Eduard Dietl a Ludwig Kübler úctyhodné a zasloužilé vojáky, kterým vděčili za vybudování elitních německých horských jednotek wehrmachtu.⁴⁷ Skutečnost, že byli skalními stoupenci nacistické ideologie a za druhé světové války dávali či předávali rozkazy v rozporu s mezinárodním či válečným právem, se veřejnost naopak dlouho neměla od koho dozvědět.⁴⁸

Se založením Ústředí zemských justičních správ pro objasnění nacistických zločinů v Ludwigsburgu v roce 1958 vznikl určitý prostor pro vyšetřování válečných zločinů spáchaných jednotkami SS a wehrmachtu na obsazených územích.⁴⁹ Vyšetřování vedená proti podezřelým příslušníkům wehrmachtu v letech 1960 až 1990 však skončila ve všech případech zastavením řízení. Velký

⁴⁴ Hans Buchner, „Die neue deutsche Gebirgstruppe“, *Die Gebirgstruppe* 6, č. 2–4 (1957): 277–80, zde 280.

⁴⁵ Wette, *Wehrmacht. Obrazy nepřítelů*, 228n. K reformním koncepcím viz Detlef Bald, „Graf Baudissin und die Reform des deutschen Militärs“, in *Innere Führung: Zum Gedenken an Wolf Graf von Baudissin*, ed. Hilmar Linnenkamp und Dieter S. Lutz (Baden-Baden: Nomos, 1995), 19–53.

⁴⁶ Meyer, *Blutiges Edelweiß*, 670.

⁴⁷ Ludwig Kübler, *Oster-Mitteilungen der ehemaligen deutschen Gebirgstruppen*, 1953, 11–22; Karl Wilhelm Thilo, „Gedanken zur Tradition der Gebirgstruppe“, *Die Gebirgstruppe* 34, č. 2 (1985): 3–7, zde 4.

⁴⁸ Jakob Knab, „Zeitlose soldatische Tugenden“, *Die Zeit*, 10. listopadu 2005, <http://www.zeit.de/2005/46/A-Bundeswehr>.

⁴⁹ Alfred Streim, „Saubere Wehrmacht? Die Verfolgung von Kriegs- und NS-Verbrechen in der Bundesrepublik und der DDR“, in *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941–1944*, ed. Hannes Heer a Klaus Naumann (Hamburg: Hamburger Edition, 1995), 569–600. K historii a činnosti ludwigsburského ústředí srov. Anette Weinke, *Eine Gesellschaft ermittelt gegen sich selbst: Die Geschichte der Zentralen Stelle Ludwigsburg 1958–2008* (Darmstadt: WGB, 2008).

podíl na tom měla nedostatečná ochota státních zástupců dovést vyšetřování konkrétních podezřelých k obžalobě a fakt, že mezi vyslychanými svědky a podezřelými docházelo k domlouvání a vzájemnému krytí.⁵⁰ Jednotlivé případy válečných zločinů vzbudily po zastavení vyšetřování pozornost médií jen výjimečně a ještě menší ohlas pak našly u západoněmecké veřejnosti.⁵¹ Detaily z případu Kommeno se tak až do devadesátých let z médií nedozvěděla vůbec; o masakru italských zajatců na Kefalonii a zastavení vyšetřování německé prokuratury v roce 1968 informovalo do konce osmdesátých let jen několik publicistů, s téměř nulovým ohlasem.⁵² Dotčení veteráni, pokud k těmto zprávám a obviněním zcela nemlčeli, je odmítali jako „nafouknuté“ lži a účelovou komunistickou propagandu.⁵³ Naráželi tím na kampaně řízené z NDR, které skandalizovaly bývalé funkcionáře NSDAP, případně členy dalších nacistických organizací ve státní správě, v řadách soudců, vysokých úředníků, jakož i „fašistické“ důstojníky, kteří dál působili v Bundeswehru.⁵⁴

Kameradenkreis tyto ne příliš časté mediální útoky na jednotlivé velitele, či celý wehrmacht úspěšně odrážel, protože veteránské spolky obecně měly silnou podporu politických a vojenských elit i u většiny obyvatel Spolkové republiky. Společenská atmosféra se nicméně postupně začala měnit především v důsledku generační proměny obyvatelstva, která byla citlivější vůči nacistické minulosti generace otců a dědů a přetrvávajícímu autoritářskému charakteru státních i rodinných struktur. Rozvoj občanské společnosti sebou přinesl i aktivní opozici proti ozbrojeným složkám státu, a tím i celé veteránské kultuře.⁵⁵ Od konce sedmdesátých let se mobilizovalo mírové hnutí proti tzv. dvojímu rozhodnutí NATO,⁵⁶ a tím mimo

⁵⁰ Tuto praxi potvrzuje např. Schminck-Gustavus, který zkoumal procesní svazky dortmundského státního zastupitelství ve vyšetřování případu Kefalonie. Viz Schminck-Gustavus, *Kephallonia*, 153–65.

⁵¹ Viz ohlasy na případ „Kalavryta“ a „Filetto“ v roce 1969 v práci Mikulová, „Případ Kefalonie“, 111–12.

⁵² *Ibid.*

⁵³ Např. v případě „Kefalonie“: „Direktor Rademaker: ‚Bin kein Kriegsverbrecher‘. Beschuldigungen zurückgewiesen“, *Die Rheinpfalz*, 10. prosince 1969. Více viz Mikulová, „Případ Kefalonie“.

⁵⁴ *Braunbuch, Kriegs- und Naziverbrecher in der Bundesrepublik* (Berlin: Staatsverl. der DDR, 1965). Srov. také Nationale Front des Demokratischen Deutschland, ed., *Graubuch: Expansionspolitik und Neonazismus in Westdeutschland: Hintergründe, Ziele, Methode: eine Dokumentation* (Berlin: Staatsverl. der DDR, 1967).

⁵⁵ Kühne, „Zwischen Vernichtungskrieg und Freizeitgesellschaft“, 110–11.

⁵⁶ Toto rozhodnutí počítalo s tím, že v případě neúspěšného jednání USA se SSSR bude SRN „dovybrojena“ atomovými zbraněmi. K mírovému hnutí viz Andreas Buro, „Friedensbewegung“, in *Die sozialen Bewegungen in Deutschland seit 1945: Ein Handbuch*, ed. Roland Roth a Dieter Rucht (Frankfurt, New York: Campus, 2008), 267–91, zde 283–84.

jiné vznikla půda pro kontroverzní debaty ohledně branné povinnosti, smyslu Bundeswehru a jeho vztahu k tradicím wehrmachtu.

Na tyto občanské iniciativy a na práce vojenských historiků, kteří od konce šedesátých let zkoumali strategii a důsledky útočné a vyhlazovací války Německé říše, zareagoval v roce 1982 spolkový ministr vnitra druhým výnosem o tradicích Bundeswehru (*Traditionserlass*).⁵⁷ Dodnes platný dokument vzbudil mezi „tradicionalisty“ v armádě a uvnitř veteránských spolků velkou nevoli. Na rozdíl od prvního výnosu z roku 1965 jednoznačně odmítl vhodnost odvozování tradic Bundeswehru od svého předchůdce, třebaže slovo wehrmacht se v textu nevykytuje. Doslovně se v něm hovoří o tom, že režim bezpráví jako Třetí říše nemůže zakládat tradici. Připouští také, že část ozbrojených složek se v době nacismu s tímto režimem „vlastní vinou zapletla“ a zčásti jím byla zneužita „bez vlastního zavinění“.⁵⁸ Prostor pro určitou spolupráci mezi veteránskými spolky a jednotkami Bundeswehru však zůstal i nadále zachován.

Na rozdíl od jiných veteránských spolků, které v osmdesátých letech ztrácely na masovosti, Kameradenkreis bezprostřední hrozbu zániku odvrátil změnou stanov, které do té doby umožňovaly členství jen veteránům wehrmachtu, jejich příbuzným, a pozůstalým po padlých. Od roku 1983 se členy mohli stát i aktivní příslušníci horských jednotek a rezervisté Bundeswehru.⁵⁹ Navíc se spolku podařilo dočasně posílit svou společenskou prestiž tím, že v roce 1985 inicioval založení mezinárodní federace horských vojáků (*International Federation of Mountain Soldiers*, IFMS). Společně s veteránskými organizacemi z Francie, Itálie, USA a Rakouska si vytkly za cíl smíření a porozumění mezi národy.⁶⁰ Kameradenkreis se ovšem stále více musel soustředit na obranu svých dosavadních postojů a aktivit vzhledem k čím dál častějším a masovějším protestům občanských iniciativ a kritice v médiích proti konvencím a tradicím wehrmachtu praktikovaným v Bundeswehru. Asi nejvíce se ho dotkly dlouhodobé protesty proti názvům kasáren a ulic po generálech Dietlovi a Küblerovi

⁵⁷ Wolfram Wette, „Die Bundeswehr im Banne des Vorbildes Wehrmacht“, in *Mythos Wehrmacht. Nachkriegsdebatten und Traditionspflege*, ed. Detlef Bald, Johannes Klotz a Wolfram Wette (Berlin: Aufbau-Taschenbücher, 2001), 66–115, zde 84–86.

⁵⁸ Viz bod 6, „Richtlinien zum Traditionsverständnis und zur Traditionspflege in der Bundeswehr“, oficiální stránky spolkového ministerstva obrany: http://www.bundeswehr.de/portal/a/bwde/!ut/p/c4/RYSxDoAgDADf4gfo7uYv1K1AhQaCpQ3yfXEyt1wuOdhh0PDhhMZnwworbIFn353vkZyaEFsRpMPIJblbrJiouUQaMoc8qglG_u7flKSiKlXlmV4qplts/.

⁵⁹ Samostatná brožurka se stanovami a řády vyšla jako příloha časopisu *Die Gebirgstruppe*. „Satzung und Ordnungen, Satzung, Fassung vom 7. November 1982“, 3–7. Jen díky tomu mohl Kameradenkreis vykázat v roce 2000 přibližně stejný počet členů (7362) jako v roce 1987. Viz „Mitteilungen des Vorstandes“, *Die Gebirgstruppe* 49, č. 3 (2000): 62–64.

⁶⁰ Viz oficiální stránky IFMS: <http://www.kamkreis-gebirgstruppe.de/ifms.htm>.

od poloviny osmdesátých let.⁶¹ Ve stejné době začaly být medializovány také některé válečné zločiny spáchané jednotkami horských myslivců jako masakr na Kefalonii či odvetná opatření proti civilistům v rámci boje proti partyzánům v Řecku.⁶²

Bývalí horší myslivci, jednotlivě nebo organizovaně jako celek, se bránili proti takovému „hanobení“ cti svých „kamarádů“ osvědčeným způsobem: podepisovali petice, posílali otevřené i soukromé dopisy na adresu vysokých státních představitelů a čtenářské dopisy k publikaci v médiích. Svůj postoj opíral Kameradenkreis jak o některé revizionistické studie, tak především o vzpomínky a líčení válečných veteránů publikovaná v časopise *Die Gebirgstruppe*. Ti zločinný charakter jednotlivých rozkazů a operací buď přímo popírali, nebo relativizovali, tím že snižovali rozsah masakrů nebo poukazovali na různé „polehčující okolnosti“.⁶³

Konec studené války a znovusjednocení Německa přinesly Bundeswehru nové vnitro- i zahraničněpolitické výzvy, mezi jinými potřebu nově strukturovat a zreformovat německou armádu po začlenění východoněmeckého vojska, či rozšíření kompetencí armády mimo území Spolkové republiky. Už od roku 1991 se příslušníci německého vojska včetně horských myslivců začali pravidelně účastnit zahraničních mírových misí Organizace spojených národů a počínajíc kosovskou krizí v roce 1999 i vojenských intervencí NATO v bývalé Jugoslávii, Afghánistánu a dalších zemích. Tento vývoj vzbuzoval nejen u části levicově orientované populace obavy z nové militarizace společnosti. Ty se projevovaly formou demonstrací proti vojenským ceremoniím na veřejnosti nebo poškozování pomníků padlým vojákům wehrmachtu,⁶⁴ soudními spory ohledně beztrestného používání a modifikace Tucholského citátu „vojáci jsou vrazi“⁶⁵ až po protestní akce za zrušení Bundeswehru.

Nejdalekosáhlejší dopad na už tak oslabenou veteránskou kulturu měla putovní výstava Vyhlazovací válka. Zločiny wehrmachtu 1941 až 1944, která prošla v letech 1995 až 1999 více než třemi desítkami německých a rakouských měst a všude vyvolávala bouřlivé reakce pamětníků, politiků, laiků i historiků. Třebaže byla za účelem prošetření některých odborných výtek ukončena, po zjištění, že

⁶¹ Jakob Knab, „Zeitlose soldatische Tugenden“, *Die Zeit*, 10. listopadu 2005, <http://www.zeit.de/2005/46/A-Bundeswehr>. Srov. „Kampagne gegen Generaloberst Dietl“, *Die Gebirgstruppe* 36, č. 6 (1987): 46–47; „Mitteilungen des Vorstandes und der Schriftleitung: Kampagne gegen Generaloberst Dietl“, *Die Gebirgstruppe* 37, č. 2 (1988): 40.

⁶² Viz reakce Kameradenkreisu několika články pamětníků o operaci na Kefalonii, boji proti řeckým partyzánům a operaci Merkur na Krétě v *Die Gebirgstruppe* 37, č. 1 (1988), 3–21.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Např. v Tübingenu v roce 1996, viz Kühne, „Zwischen Vernichtungskrieg und Freizeitgesellschaft“, 97–98.

⁶⁵ Více viz Michael Hepp a Viktor Otto, ed., *Soldaten sind Mörder. Dokumentation einer Debatte* (Berlin: Ch. Links, 1996).

se jednalo většinou jen o formální pochybení, byla výstava s pozměněným konceptem v letech 2001 až 2004 obnovena.⁶⁶ Hlavní zásluhou obou výstav bylo to, že dokázaly zprostředkovat dlouho známé historické poznatky široké veřejnosti, včetně toho, že velení wehrmachtu samo plánovalo útočnou a vyhlazovací válku proti Sovětskému svazu a že vydávalo zločinné rozkazy porušující i tehdy platné mezinárodní právo. Dodnes sice přetrvávají rozpory okolo otázky, nakolik se příslušníci wehrmachtu podíleli na holocaustu a masovém vyvražďování civilistů a především sovětských válečných zajatců na obsazených územích, přesto lze na základě četnosti a rozsahu prokázaných případů rozhodně vyloučit, že by se jednalo – slovy příznivců legendy o čistém wehrmachtu – o „absolutní výjimky“, „selhání jednotlivců“ či „okrajové jevy“, běžné v kterékoliv jiné armádě.

Kameradenkreis v reakci na výstavu rozhodně odmítal „údajně nové poznatky“, které považoval za překrucování faktů a falšování historie. V duchu známých obranných strategií to označil za paušální urážku na cti celé generace vojáků wehrmachtu a nenávistnou propagandu jedinců a skupin, kteří sledují jiné cíle než pravdu.⁶⁷ O to naléhavěji pak místopředseda spolku Gerhart Klamert v souvislosti se slavností na Hohe Brendten vyzýval k obraně těch, kteří se už před touto nespravedlností nemohou bránit. Podle jeho slov padlí „kamarádi“ pevně věřili, že musejí bojovat za obranu země a svých rodin a přitom trpěli, hladověli a umírali v dobré víře, že z jejich oběti povstane lepší svět. Žijící měli proto podle Klamerta povinnost vzpomínat na ty, jimž vděčí za svůj život, s uznáním a vděčností.⁶⁸

Od poloviny devadesátých let nicméně přicházely stále nové impulsy, které zpochybňovaly dosavadní pohled Kameradenkreisu na charakter a průběh druhé světové války a na roli horských myslivců v této válce. V roce 1995 schválilo spolkové ministerstvo obrany změnu názvů kasáren, která do té doby nesla jména generálů Dietla a Küblera. Německá média informovala o částečně úspěšných iniciativách řeckých přeživších a pozůstalých po obětech válečných masakrů vymáhat finanční odškodnění od Spolkové republiky soudní cestou.⁶⁹ Ve stejné době se

⁶⁶ Více k diskusím k oběma výstavám viz Tim Seidenschur, *Streit um die Wehrmacht. Die Debatten um die Wehrmachtsausstellungen im Wandel der Generationen* (Marburg: Tectum-Verl., 2010).

⁶⁷ Viz Gerhart Klamert, „Ein Anschlag auf die Wahrheit. Anmerkung zur Ausstellung „Vernichtungskrieg, Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1945“, *Die Gebirgstruppe* 46, č. 1 (1997): 3–5; Franz W. Seidler, „Pauschale Verurteilung verunglimpft einzelne“, *Die Gebirgstruppe* 46, č. 2 (1997): 26–29.

⁶⁸ Gerhart Klamert, „Totengedenken“, *Die Gebirgstruppe* 46, č. 4 (1997): 3–4.

⁶⁹ Jako první podali u řeckého soudu žalobu proti Spolkové republice Německo právní zástupci obětí válečného masakru v obci Distomo v roce 1995. O dva roky později rozhodl soud v jejich prospěch. Rozsudek byl potvrzen i nejvyššími řeckými soudy v letech 2000 a 2002, jeho vykonání ale nakonec zabránil řecký ministr spravedlnosti, když nevydal souhlas s exekucí německého majetku. Viz Kateřina Králová, *Nesplacená minulost: řecko-německé vztahy ve stínu nacismu* (Praha: Karolinum, 2012), 235–41.

předmětem nového vyšetřování italské i německé prokuratury staly do té doby vůbec či málo známé válečné zločiny jednotek SS a wehrmachtu v Itálii.⁷⁰ Pod tlakem těchto informací sdělovacích prostředků, ale i historických studií a v reakci na aktivity nových občanských iniciativ, se i uvnitř Kameradenkreisu začaly objeovat názory, které existenci některých válečných zločinů opatrně připouštěly, zároveň však za ně dávaly vinu oběma zúčastněným stranám.

Příkladem jsou postoje významných členů Kameradenkreisu k masakru řeckých civilistů v Kommenu a italských zajatců na Kefalonii. Ještě v srpnu 2001 tehdejší 2. předseda spolku Klamert, sám válečný veterán, zcela odmítl možnost, že by v Kommenu došlo k brutalitám popisovaným v odborné literatuře a médiích. Podle něj šlo o „lživé pomluvy“, které zakrývají jiné cíle.⁷¹ Jiný člen, Klaus Hammel, o půl roku později skutkovou podstatu zločinu nepopřel. Celou událost ale relativizoval s poukazem na vyšetřování případu německou justicí, zastavené v sedmdesátých letech. Z něj podle Hammela vyplývala nevěrohodnost řeckých svědků a nízký počet pachatelů, protože většina německých vojáků s masakrem nesouhlasila.⁷²

V reakci na medializaci historických událostí a obnoveného vyšetřování případu Kefalonie německým státním zastupitelstvím vyšly v časopise *Die Gebirgstruppe* v rozmezí jednoho roku hned tři články k tomuto tématu. Jako první zpochybnil Klamert důvěryhodnost mediálního obrazu události. Uznal, že to, co se stalo, byl nehumánní akt proti mezinárodnímu právu, ale okolnosti i počet obětí je ještě třeba vyšetřit, a to především s pomocí německých svědků.⁷³ Gerd Meyer, tehdejší člen představenstva, byl ve svém odsudku jednoznačnější. Sice vyzdvihl polehčující okolnosti, a tím postavil německé velení a vojáky do nevyhnutelné situace, za kterou nesly vinu jen částečně. Také ale uznal, že se na Kefalonii stal těžký válečný zločin bez ohledu na to, kolik tisíc zajatců přesně bylo zastřeleno. Vyjádřil politování a zároveň přesvědčení, že Kameradenkreis nesmí tyto události vytěšňovat. Jen přiznáním i k temným stránkám minulosti mohou podle Meyera členové Kameradenkreisu i nadále zůstat hrdi na tradici horských myslivců.⁷⁴

⁷⁰ K pozadí skandálu okolo dlouho utajovaných vyšetřovacích spisů německých válečných zločinů proti italským civilistům viz Kerstin von Lingen, „Od ‚mýtu rezistence‘ ke ‚skříni hanby‘. Nepotrestané válečné zločiny v Itálii (1945–2005)“, *Acta Universitatis Carolinae – Studia Territoria*, ed. Jiří Pešek, sv. 8 (Praha: Nakladatelství Karolinum, 2005), 155–66.

⁷¹ Gerhart Klamert, „Stichwort Kommeno: Die Wirklichkeit ist nur ein Teil der Wahrheit“, *Die Gebirgstruppe* 50, č. 4 (2001): 27–28.

⁷² Klaus Hammel, „Die Feldzüge des Jakob Knab“, *Die Gebirgstruppe* 51, č. 1 (2002): 8–13, zde 11.

⁷³ Gerhart Klamert, „Liebe Kameraden, Kephallonia – um was geht es?“, *Die Gebirgstruppe* 50, č. 3 (2001): 5–7.

⁷⁴ Gerd R. Meyer, „Kephallonia im September 1943. Versuch einer militärgeschichtlichen Einordnung“, *Die Gebirgstruppe* 50, č. 5/6 (2001): 29–32.

Poslední slovo ovšem dostal někdejší účastník operace na Kefalonii Werner Funke. Ohradil se proti tvrzení novinářů i protestujících, že na Kefalonii bylo zastřeleno 4000 až 5000 italských zajatců. Za pravděpodobné považoval dodatečnou popravu několika vyšších důstojníků, ovšem sám byl svědkem zastřelení pouze 30 zajatců, kteří se „vzbouřili“.⁷⁵ Klamert jeho příspěvek komentoval s tím, že každý má právo na pravdu, kterou zažil, a že Kameradenkreis stojí za těmi bývalými příslušníky horských myslivců, kteří se chovali férově a jsou neprávem obviňováni a očerňováni.⁷⁶

V roce 2001, ve kterém Kameradenkreis slavil 50. výročí od svého založení, byla v rámci reformy tehdejšího spolkového ministra obrany Rudolfa Scharpinga zrušena 1. horská divize.⁷⁷ Rozhodnutí, že jen část těchto elitních vojáků přejde coby horská brigáda 23 pod velení 10. tankové divize, přijal Kameradenkreis s trpkostí i obavou o budoucnost spolku, který už tak bojoval s trvalým úbytkem členské základny.⁷⁸ Bez ohledu na to vyslovil předseda spolku Griessinger na počátku roku 2001 uspokojení z výsledků dosavadní činnosti Kameradenkreisu a nad jeho pevným postavením ve společnosti i přes její zlomové proměny. Zároveň ujistil všechny členy v odhodlanosti dál usilovat o obranyschopnou demokracii a porozumění mezi národy k udržení míru a svobody.⁷⁹

Cíle protestní kampaně v Mittenwaldu

Počátky kampaně sahají k původně malému a jednorázovému protestu skupiny asi padesáti žen a mužů z května roku 2002. S megafony, transparenty a letáky tehdy překvapili asi dvě stovky bývalých a aktivních horských myslivců během neformálního posezení v pivnici, které se koná vždy v předvečer každoročního setkání všech členů Kameradenkreisu v Mittenwaldu.⁸⁰ Protest měl formu happeningu, v jehož

⁷⁵ Werner Funke, „Kephalaria, Kephalaria – und kein Ende“, *Die Gebirgstruppe* 51, č. 2 (2002): 17–22.

⁷⁶ Gerhart Klamert, „In eigener Sache. Der Preis für die Freiheit der Analyse besteht in besonderen Anstrengungen“, *Die Gebirgstruppe* 51, č. 2 (2002): 15–16.

⁷⁷ Ohlas na poslední nástup 1. horské divize v červnu 2001 viz Hans Lindinger, „Abschlussappell der 1. Gebirgsdivision und Großer Zapfenstreich in Garmisch-Partenkirchen“, *Die Gebirgstruppe* 50, č. 4 (2001): 3–5.

⁷⁸ Viz např. Hans Lindinger, „Nachruf auf eine stolze Truppe“, *Die Gebirgstruppe* 50, č. 4 (2001): 22–23.

⁷⁹ Karl-R. Griessinger, „Liebe Kameradinnen und Kameraden“, *Die Gebirgstruppe* 50, č. 1 (2001): 3–4.

⁸⁰ Jedno z prvních prohlášení aktivistů pro veřejnost publikované na alternativní informační internetové platformě indymedia.de: „Deutsche PolizistInnen verhindern Schweigeminute“, *Indymedia*, 20. května 2002, <http://de.indymedia.org/2002/05/22370.shtml>. Srov. pozdější popis události jednoho z účastníků: Gerhard Polt, „Mein Opa ist Kriegsverbrecher und wohnt in Mittenwald“, *nadir*, 3. dubna 2003, <http://nadir.org/nadir/kampagnen/mittenwald/texte/Mein-Opa-ist-Kriegsverbrecher-und-wohnt-in-Mittenwald.html>. Srov. Ralph Klein, Regina Mentner a Stephan Stracke, „Mörder unterm

rámcí aktivisté vyzvali k uctění minutou ticha památku civilních obětí masakrů, kterých se příslušníci horských divizí wehrmachtu dopustili za druhé světové války. Výsledkem byla hlasitá slovní přestřelka mezi oběma skupinami, při které podle svědectví aktivistů padaly i rány pěstí či kopance ze strany přítomných vojáků a veteránů.⁸¹ Všem „anarchistům a narušitelům“, jak je později nazval zástupce veteránů, se nicméně podařilo z pivnice bez větší úhony uniknout ještě před příchodem policie.⁸²

Následující den se v horách nad Mittenwaldem sešlo téměř dva a půl tisíce bývalých příslušníků horských divizí wehrmachtu a jejich následovníků v Bundeswehru v nerušené, sváteční atmosféře.⁸³ Spolu se svými rodinami a přáteli, delegacemi zahraničních veteránů, vysokými důstojníky Bundeswehru, zástupci místních politiků a folklórních spolků tam stejně jako každou svatodušní neděli od roku 1957 přišli společně uctít památku padlých z první a druhé světové války. Skupina demonstrantů, kterou místní policie vypátrala v nedaleké ubytovně, byla v tu dobu na několik hodin zadržena. Později téhož dne se část z nich ještě pokusila v Mittenwaldu uspořádat spontánní manifestaci proti setkání veteránů, ale policie jim v tom zabránila.⁸⁴

V dalším roce se již konala dlouho připravovaná a mediálně sledovaná dvou denní manifestace proti setkání horských myslivců v Mittenwaldu, kterou zorganizovali někteří z původních účastníků protestu s dalšími skupinami a jednotlivci.⁸⁵

Edelweiß: „Eine Selbsthilfegruppe für Kriegsverbrecher“, in *Mörder unterm Edelweiß: Dokumentation des Hearings zu den Kriegsverbrechen der Gebirgsjäger*, ed. Ralph Klein, Regina Mentner a Stephan Stracke (Köln: PapyRossa-Verl., 2004), 7–23, 11. Udávaný počet protestujících se v různých zdrojích liší od 20 do 60 mužů a žen.

⁸¹ Protestující skandovali názvy míst jednotlivých válečných zločinů a hesla tematizující horské myslivce jako vrahy. Agresivním nadávkám a snaze vojáků vytláčit demonstranty z pivnice ven čelili aktivisté podle vlastního líčení nenásilným způsobem (křikem z bezprostřední blízkosti, úhybnými manévry apod.). Více viz „Deutsche PolizistInnen verhindern Schweigeminute“, *Indymedia*, 20. května 2002, <http://de.indymedia.org/2002/05/22370.shtml>; Gerhard Polt, „Mein Opa ist Kriegsverbrecher und wohnt in Mittenwald“, *nadir*, 3. dubna 2003, <http://nadir.org/nadir/kampagnen/mittenwald/texte/Mein-Opa-ist-Kriegsverbrecher-und-wohnt-in-Mittenwald.html>. Naproti tomu zástupce bývalých horských myslivců vyzdvihoval klid a sebekontrolu, s jakou na „narušitele“ reagovali. Viz „Gedenkfeier am Hohen Brendten 2002“, *Die Gebirgstruppe* 51, č. 3 (2002): 4–5, zde 4.

⁸² „Gedenkfeier am Hohen Brendten 2002“, *Die Gebirgstruppe* 51, č. 3 (2002): 4–5, zde 4.

⁸³ *Ibid.*, 5.

⁸⁴ „Deutsche PolizistInnen verhindern Schweigeminute“, *Indymedia*, 20. května 2002, <http://de.indymedia.org/2002/05/22370.shtml>. Srov. „Alpenglühen – Ungebrochene Kontinuität: Über die Traditionspflege der Gebirgsjäger“, *nadir*, nedatováno, <http://nadir.org/nadir/kampagnen/mittenwald/texte/Alpengluhen-Ungebrochene-Kontinuitaet-ber-die-Traditionspflege-der-Gebirgsjaeger.html>.

⁸⁵ Rozhodnutí o konání nové demonstrace padlo v létě 2002, kdy historici zapojení do pracovní skupiny Napadnutelná péče o tradice prováděli historické rešerše k válečným zločinům wehrmachtu v Řecku. Viz Klein, Mentner a Stracke, „„Dokumentation und Aktion“, 207.

Hlavní organizátoři se nazvali pracovní skupinou Napadnutelná péče o tradice. Spolu s VVN-BdA, pracovní skupinou Distomo a dalšími skupinami a jednotlivci, kteří se v pozdějších letech k protestujícím přidávali, tvořili levicově orientovanou iniciativu, která pokrývala poměrně širokou škálu požadavků a cílů. Ne vždy se na nich všechny protestní skupiny shodovaly. Jako společné lze označit tři hlavní okruhy témat, která byla v hrubých rysech definována již v roce 2002 a později byla už jen prohlubována, lehce modifikována a doplňována o nová.⁸⁶ Na prvním místě stála veřejně deklarovaná solidarita a podpora požadavků na finanční odškodnění, které vůči německému státu vznášela asociace řeckých přeživších a pozůstalých po obětech válečných zločinů spáchaných v době německé okupace. Druhým požadavkem, směřovaným k německé justici, bylo bezodkladné stíhání a potrestání dosud žijících horských myslivců wehrmachtu, kteří byli odpovědní za konkrétní válečné zločiny, a to nejen v Řecku. Konečně třetím, ale neméně důležitým cílem, od něhož hlavní organizátor kampaně odvozoval svůj název, bylo napadnout samotnou „péči o tradice“ bývalých a současných horských myslivců.⁸⁷

K třetímu bodu kritiky aktivisty motivovala dosavadní činnost a postoje veteránů druhé světové války, kteří ještě v roce 2002 popírali desítky více či méně známých válečných zločinů spáchaných horskými myslivci, případně je relativizovali coby legitimní válečný prostředek. Z pohledu protestujících veteráni veřejně a nerušeně „oslavovali“ padlé „kamarády“, jakož i samy sebe coby čestné a statečné vojáky, kteří se stali obětmi nacistického režimu a války. Někdejší pachatelé a jejich „kamarádi“ se tak svým vzpomínáním na velké výkony z fronty a uctíváním padlých „hrdinů“ doslova „vysmívali“ skutečným obětem války, zvláště pak obětem těch masakrů, jež spáchali sami horší myslivci wehrmachtu. Kritika demonstrantů mířila zároveň i na místní obyvatele za to, že veteránská setkání v Mittenwaldu podporovali, a hlavně na důstojníky a vojáky Bundeswehru za to, že tradice svých předchůdců ve wehrmachtu, včetně tradovaného popírání či zamlčování válečných zločinů, nekriticky přejímali a dále udržovali.⁸⁸

S třetím jmenovaným cílem kampaně také souvisel důvod, proč se hlavní protesty odehrávaly právě v Mittenwaldu – v malém a od velkých center poměrně vzdáleném

⁸⁶ „Deutsche PolizistInnen verhindern Schweigeminute“, *Indymedia*, 20. května 2002, <http://de.indymedia.org/2002/05/22370.shtml>. Srov. Klein, Mentner a Stracke, „Mörder unterm Edelweiß“, 13.

⁸⁷ Podle definice historiků spolupracujících s pracovní skupinou Napadnutelná péče o tradice rozuměli pod tímto souslovím soubor všech sociálních praktik, které sloužily k vytvoření vojenského společenství, jeho udržování směrem dovnitř a formování identity a vlastního obrazu navenek, s cílem stát se relevantním aktérem ve veřejném diskursu. Cit. podle Gronau, *Auf blinde Flecken zeigen*, 79.

⁸⁸ „Deutsche PolizistInnen verhindern Schweigeminute“, *Indymedia*, 20. května 2002, <http://de.indymedia.org/2002/05/22370.shtml>.

městě uprostřed bavorských Alp. Monumentální pomník na blízké hoře Hohe Brendten byl místem každoročního setkávání všech bývalých i aktivních horských myslivců za účasti vysokých zástupců Bundeswehru a tím zcela zřejmým symbolem uctívání a uchovávání tradic horských myslivců, tak jak je Kameradenkreis definoval při svém založení. Jak napsal v roce 2001 tehdejší místopředseda Kameradenkreisu, bývalí i aktivní vojáci se zde sešli, aby společně uctili památku padlých a připomněli si jejich „statečnost, věrnost, lásku k vlasti, skromnost a nezištnost“.⁸⁹ Zatímco přítomnost stávajícího velitele 1. horské divize Bundeswehru i jeho dvou předchůdců měla dokládat „příkladnou kontinuitu“; účast zástupců zemské a komunální politiky měla dokumentovat hluboké spojení mezi aktivními horskými jednotkami, Kameradenkreistem a místními obyvateli.⁹⁰ Ještě v devadesátých letech minulého století se setkání na Hohe Brendten účastnilo pět tisíc až deset tisíc osob. Patřilo tak v té době k největším setkáním bývalých a aktivních vojáků, včetně veteránů druhé světové války.⁹¹

Organizátoři protestní kampaně si tak pro svou kritiku péče o tradice horských myslivců nemohli vybrat vhodnější místo – zvláště proto, že postupem času nezůstali jen u vznášení požadavků směrem k německé justici, politikům, městské radě Mittenwaldu a celé veřejnosti, ale sami chtěli stávající situaci změnit. Jednak se všemožnými způsoby snažili – přes zákazy demonstrací a bezpečnostní opatření policie – zabránit konání vzpomínkové slavnosti na Hohe Brendten nebo alespoň narušit její klidný průběh. Jednak zakládali novou „tradici obětí“ v opozici vůči „tradici vrahů a pachatelů“: vedle toho, že v městečku Mittenwald stavěli dočasné symbolické pomníky obětem masakrů, které jednotky horských myslivců spáchaly za druhé světové války, pravidelně také zvali historiky a přeživší či pozůstalé po obětech, aby o těchto událostech referovali či podali svá svědectví.

Když kampaň její organizátoři po sedmi letech oficiálně ukončili, mohli se prokázat dílčími úspěchy. V srpnu 2009 německá justice vůbec poprvé od konce války odsoudila bývalého příslušníka horských myslivců wehrmachtu za podíl na válečném zločinu proti civilistům.⁹² Protestující, kteří na případ Josefa

⁸⁹ Harald Rettelbach, „Ehrenmale – Gedenksteine – Gedenktafel der deutschen Gebirgstruppe“, *Die Gebirgstruppe* 50, Sonderheft (říjen 2001): 29.

⁹⁰ „Brendtenfeier 2001“, *Die Gebirgstruppe* 50, č. 4 (2001): 23–27.

⁹¹ Např. Helmut Prior, „Hoher Brendten 1992 – ein Höhepunkt. 10 000 kamen zum 35jähriegen Jubiläum des Ehrenmales“, *Die Gebirgstruppe* 41, č. 4 (1992): 4–8.

⁹² Mnichovský soud rozhodl, že tehdejší velitel horského ženijního praporu byl spoluodpovědný za smrt deseti mužských obyvatel vesnice Falzano di Cortona. Scheungraberovi byl vyměřen trest odnětí svobody na doživotí, ten ale ze zdravotních důvodů nikdy nenastoupil, což v roce 2011 potvrdil i soud. Viz Christian Rost, „NS-Kriegsverbrecher zu krank fürs Gefängnis“, *Süddeutsche Zeitung*, 11. srpna 2011, <http://www.sueddeutsche.de/muenchen/josef-scheungraber-haftunfaehig-ns-kriegsverbrecher-zu-krank-fuers-gefaengnis-1.1130026>.

Scheungrabera dlouhodobě upozorňovali a požadovali jeho potrestání i v rámci menších manifestací v místě jeho bydliště, na tom sice neměli přímou zásluhu, ale díky soudnímu výroku, který dodatečně potvrzoval jejich argumentaci a oprávněnost jednoho z požadavků, cítili zadostiučnění. O rok později uzavřely pak pracovní skupina Napadnutelná péče o tradice a zastupitelstvo Mittenwaldu dohodu o tom, že město přijme dar v podobě pomníku věnovaného obětem zavražděným horskými myslivci wehrmachtu a umístí jej na důstojném místě.

Kameradenkreis versus Napadnutelná péče o tradice

Z dnešního pohledu vyčnívají demonstrace v Mittenwaldu mezi dřívějšími protesty různých občanských iniciativ coby kampaň nebývavale intenzivní, různorodá a úspěšná při mobilizaci médií na celostátní úrovni. Její počátky v roce 2002 však ničemu takovému nenasvědčovaly. Co do argumentů a požadavků se příliš nevymykaly z řady veřejných konfrontací namířených proti péči o tradice horských myslivců v Bundeswehru v předchozích letech.⁹³ Protest proti pevné soudržnosti vojáků Bundeswehru s bývalými příslušníky „fašistického wehrmachtu“ a demonstrované při uctívání „nacistických generálů“ a „vrahů“ na Hohe Brendten dotčené členy Kameradenkreisu překvapil spíše troufalostí aktivistů přijít na místo tradičně vyhrazené jim samým než obsahem jejich hesel a požadavků.⁹⁴ Z bezprostředních reakcí předsednictva přitom vyplývá, že ani tak této události přílišný význam nepřikládalo. Bylo v nich patrné uspokojení nad tím, že asi dvacetiminutový výstup „mladých radikálů“ nenarušil poklidnou atmosféru setkání, a to i díky policii, která následující den skupinu protestujících zajistila, a přešla tak dalším přestupkům.⁹⁵

Také následné mediální pozdvižení, které málem skončilo před soudem, nechávalo představitele Kameradenkreisu klidnými. Na základě záznamů, které novináři natočili během letnicového setkání, bylo na několik veteránů podáno

⁹³ Mezi nejvytrvalejší aktivisty patřil Jakob Knab, původně člen mírové skupiny Pax Christi, která už od poloviny osmdesátých let požadovala přejmenování kasáren a ulic pojmenovaných po generálech Dietlovi a Küblerovi a dalších nacistických generálech. Knab později založil iniciativu „proti falešné slávě“ (*Initiative gegen falsche Glorie*) a spolu s Pax Christi a stranou Zelených se mimo jiné veřejně zasazoval proti plánovanému muzeu horských myslivců v Sonthofen. Viz „Kritische Töne zum Gebirgsjägermuseum“, *all-in.de*, 3. srpna 2001, <http://www.all-in.de/nachrichten/lokales/Kritische-Toene-zum-Gebirgsjaegermuseum>; art26090,159465; srov. pohled Kameradenkreisu: Klaus Hammel, „Die Feldzüge des Jakob Knab“, *Die Gebirgstruppe* 51, č. 1 (2002): 8–13.

⁹⁴ Citace viz prohlášení aktivistů „Deutsche PolizistInnen verhindern Schweigeminute“, *Indymedia*, 20. května 2002, <http://de.indymedia.org/2002/05/22370.shtml>.

⁹⁵ „Gedenkfeier am Hohen Brendten 2002“, *Die Gebirgstruppe* 51, č. 3 (2002): 4–5, zde 4.

restní oznámení za používání symbolů zakázaných organizací.⁹⁶ Člen předsednictva spolku Harald Rettelbach vyjádřil politování nad touto událostí s tím, že šlo o „kamarády“ z Rakouska, u nichž je nošení válečných vyznamenání v původní podobě, tedy i se symbolem hákového kříže, povoleno.⁹⁷ Odmítl obvinění, že by dotyční byli nacisty, nicméně slíbil, že pro příště budou vyzváni, aby vyznamenání nevystavovali na odiv.⁹⁸ Někdejší ředitel tiskového centra NATO také v rozhovoru s novinářem připustil, že na Kefalonii nepochybně došlo k zločinu, ale pokud někomu nebyla prokázána individuální vina, pokračoval Rettelbach, nepřipadá jeho vyloučení ze spolku v úvahu.⁹⁹

Nicméně už po několika měsících bylo jasné, že ani další ročník setkání na Hohe Brendten se neobejde bez velké pozornosti médií a blízké přítomnosti jeho kritiků. Už od listopadu 2002 začala budoucí pracovní skupina Napadnutelná péče o tradice společně s VVN-BdA připravovat tzv. *Hearing*, veřejné slyšení historiků, svědků a přeživších, kteří by mluvili mimo jiné o krvavých událostech v Kommunu, Distomu a na Kefalonii. Organizátoři kampaně s předstihem iniciovali v celoněmeckých médiích články a reportáže o jednotlivých válečných epizodách, které končili masakrem civilistů nebo zajatých vojáků. Zároveň informovali o požadavcích řeckých obětí na odškodnění. Prostřednictvím svých stránek a alternativních informačních platforem na internetu dlouhodobě mobilizovali k účasti na manifestaci a protestech přímo v Mittenwaldu.¹⁰⁰ Na dvoudenní akci během letnicového víkendu se pak vedle 200 až 450 účastníků protestu sjeli novináři tištěných médií, rozhlasu a televize z celého Německa i ze zahraničí.¹⁰¹

Z obavy o poškození dobrého jména se představitelé Kameradenkreisu pokusili o mediální protiútok. Snažili se veřejnosti blíže představit svůj pohled na péči o vojenské tradice, její smysl, jakož i postoj Kameradenkreisu ke zločinům horských myslivců za druhé světové války a tomu, jakým způsobem se s nimi

⁹⁶ Klein, Mentner a Stracke, „Mörder unterm Edelweiß“, 11–12.

⁹⁷ Christof Schnürer, „Kriegsveteranen tragen Orden mit Hakenkreuzen – Beschwerdebrief an Hardthöhe“, *Garmisch-Partenkirchner-Tagblatt*, 5. června 2002.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ Joachim Tornau, „NS-Orden stören den soldatischen Schulterschluss in Mittenwald nicht“, *Frankfurter Rundschau*, 21. května 2002.

¹⁰⁰ Oficiální výzva pracovní skupiny Napadnutelná péče o tradice viz „Alpenglühén – Ungebrochene Kontinuität: Über die Traditionspflege der Gebirgsjäger“, *nadir*, nedatováno, <http://nadir.org/nadir/kampagnen/mittenwald/texte/Alpengluhen-Ungebrochene-Kontinuitaet-ber-die-Traditionspflege-der-Gebirgsjaeger.html>.

¹⁰¹ Počet účastníků viz Gronau, *Auf blinde Flecken zeigen*, 98. Srov. zprávu z akce „Erster Bericht von den Aktionen Pfingsten 2003“, *nadir*, nedatováno, <http://nadir.org/nadir/kampagnen/mittenwald/texte/Erster-Bericht-von-den-Aktionen-Pfingsten-2003.html>.

vyrovnává. Větší prostor však dostali pouze v lokálních novinách.¹⁰² O to víc se těmto tématům věnovalo dubnové vydání *Die Gebirgstruppe*, ve kterém čerstvý předseda Kameradenkreisu Coqui shrnul stanoviska předsednictva k proběhнувšímu setkání z Hohe Brendten. Do jasného protikladu přitom postavil veteránský spolek a demonstranty. Na jedné straně stál Kameradenkreis coby organizace, která ctí ústavu a svobodný demokratický právní stát. Tím se jeho předseda nepřímou ohradil proti nařčení, že spolek sdružuje „staré nacisty“, případně podporuje extrémně pravicové síly. Na druhé straně mělo stát sdružení VVN-BdA, které bylo veteránům známo z dřívějších konfrontací. Coqui přitom poukázal na aktuální zprávu spolkového úřadu pro ochranu ústavy, ve které byla tato organizace přiřazena k levicovému extremismu, a tím de facto označil všechny požadavky protestujících za nelegitimní.¹⁰³

Ve stejném smyslu se vyjadřovali i další zástupci spolku, kteří výslovně odmítli jakýkoliv dialog s „netolerantními“ nepřáteli demokracie, kteří se neštítí násilí.¹⁰⁴ Podle mluvčího Behringera si od nich Kameradenkreis nemusí nechat říkat, jak mají pečovat o tradice a koho si mají připomínat. Oni sami vědí, že ten jejich způsob je správný, protože hodnoty, které svými tradicemi uchovávají, se kryjí s ústavním pořádkem Spolkové republiky. Kameradenkreis udržuje v povědomí mladé generace to nejlepší z minulosti horských myslivců. Tam ale, jak pokračoval Behringer, zločiny nepatří.¹⁰⁵ V podobném duchu se vyjádřil i předseda Coqui ve zmíněném stanovisku: Kameradenkreis si je vědom válečných zločinů, které se staly. Už léta je dokumentuje a podporuje jejich historické zpracování. Tradici ale nezakládají.¹⁰⁶ Vůbec poprvé pak jménem celého spolku výslovně a jednoznačně odsoudil „bezpráví“ na Kefalonii a v Kommenu.¹⁰⁷ Hned k tomu ovšem dodal, že Kameradenkreis odsuzuje všechny válečné zločiny, tedy i ty, které spáchali partyzáni na německých vojácích. Tím se opět přiblížil ke sporné tradiční argumentaci válečných veteránů, která stavěla utrpení německých vojáků na stejnou úroveň

¹⁰² Rafael Sala, „Gebirgsjäger gedenken der Kriegsopfer. Kameradenkreis will aussöhnen“, *Garmisch-Partenkirchner Tagblatt*, 18. srpna 2003. Srov. přetištěný novinový článek z *Münchener Merkur*, rozhovor s mluvčím Kameradenkreisu Behringerem a čtenářský dopis Rettelbacha v *Die Gebirgstruppe* 52, č. 4 (2003): 14–18.

¹⁰³ Ernst G. Coqui, „Nachlese zur Brendtenfeier 2003. Eine Stellungnahme der Vorstandschaft“, *Die Gebirgstruppe* 52, č. 4 (2003): 3–5.

¹⁰⁴ Hans Lindinger, „Brendtenfeier 2003“, *Die Gebirgstruppe* 52, č. 4 (2003): 6–8. Viz také „Wir dividieren die Toten nicht auseinander“, *Die Gebirgstruppe* 52, č. 4 (2003): 15–17. Harald Rettelbach, „Kein Dialog mit Demokratiefeinden“, *Die Gebirgstruppe* 52, č. 4 (2003): 17.

¹⁰⁵ „Wir dividieren die Toten“, 16.

¹⁰⁶ Coqui, „Nachlese zur Brendtenfeier“, 4. Dokumentací byla myšlena svědectví válečných veteránů, která vycházela v časopisu *Die Gebirgstruppe*.

¹⁰⁷ Coqui, „Nachlese zur Brendtenfeier“, 5.

jako utrpení obětí.¹⁰⁸ O tom, že se celkový pohled členů Kameradenkreisu na válečné zločiny horských myslivců nezměnil, svědčilo i vyjádření Rettelbacha pro novináře, že Kefalonia a Kommeno byly absolutní výjimky.¹⁰⁹ Coqui dále připomněl, že neexistuje kolektivní vina a o té individuální může rozhodnout jen soud nebo Bůh. Oni sami, jak vysvětlil mluvčí Behringer v rozhovoru pro média, nedělají mezi mrtvými „kamarády“ při vzpomínání na padlé žádné rozdíly.¹¹⁰

Odmítavé postoje vůči aktivistům a jejich požadavkům tehdejších představitelů Kameradenkreisu plynule navazovaly na způsob, kterým na stejná či podobná obvinění a protesty reagovali jejich předchůdci v dobách studené války. Zároveň je ale třeba zmínit netradiční iniciativu představenstva spolku, které se v té době již zcela skládalo z příslušníků poválečné generace. Několik týdnů po setkání na Hohe Brendten odjel předseda Coqui v doprovodu dvou členů představenstva spolku do Kommenna na oficiální připomenutí 60. výročí od tragické události.¹¹¹ Předseda to ve své zprávě z cesty zveřejněné v časopise *Die Gebirgstruppe* vysvětlil tím, že Kameradenkreis musí důrazněji než dřív ukázat dovnitř i navenek, jak usiluje o smíření s bývalými nepřáteli, podporuje vědecké zpracování zločinů a truchlí za „nevinné oběti na všech stranách“. Jen pak si totiž „kamarádi“ mohou připomínat „nesporně velké výkony německých horských myslivců“ za druhé světové války.¹¹²

Coqui tím naplnil svou vlastní výzvu k toleranci jiných názorů a přesvědčení, čímž evidentně narážel na požadavky protestujících k důstojnému vzpomínání na civilní oběti masakrů. Udělal to ovšem způsobem, který odpovídal dosavadní činnosti členů Kameradenkreisu (například v rámci IFMS), protože jak Coqui dodal, upřímné připomínání padlých a mrtvých obětí války se nedá vynutit nebo nařídit.¹¹³ Vzhledem k tomu, že do té doby si představitelé Kameradenkreisu na svých setkáních, pokud vůbec, připomínali civilní oběti války jen v rámci abstraktního termínu „oběti diktatury a teroru“, který připojili ke vzpomínce na padlé „kamarády“, válečné protivníky a mrtvé vojáky Bundeswehru,¹¹⁴ představovala Coquiho cesta do Kommenna v létě 2003 významný pokus o inovaci dosavadní spolkové

¹⁰⁸ Více viz např. Kühne, „Zwischen Vernichtungskrieg und Freizeitgesellschaft“, 100–101.

¹⁰⁹ Rafael Sala, „Gebirgsjäger gedenken der Kriegsofoper. Kameradenkreis will aussöhnen“, *Garmisch-Partenkirchner Tagblatt*, 18. srpna 2003.

¹¹⁰ „Wir dividieren die Toten“, 17.

¹¹¹ Cestu zorganizoval a účast předsedy Coquiho a jeho místopředsedy Hanse Petera Mayera na slavnostním pietním aktu v Kommennu domluvil H. F. Meyer, který byl v té době členem Kameradenkreisu. Cestu do Kommenna zmiňuje v již citované práci Meyer, *Blutiges Edelweiß*, 680.

¹¹² Ernst G. Coqui, „Eine heiße Reise in eine bedrückende Vergangenheit“, *Die Gebirgstruppe* 52, č. 5 (2003): 6–9.

¹¹³ Coqui, „Nachlese zur Brendtenfeier“, 5.

¹¹⁴ *Ibid.*, 15.

praxe připomínání válečných událostí. Historici pracovní skupiny Napadnutelná péče o tradice a mluvčí VVN-BdA toto gesto nicméně zhodnotili jako úhybný manévr, snahu umlčet kritiku a odvrátit pozornost od dalších zločinů,¹¹⁵ případně jako promarněnou příležitost pokusit se o skutečné smíření tváří tvář s přeživšími a pamětníky, kteří přicestovali do Mittenwaldu.¹¹⁶

Na rozhodnutí organizátorů kampaně uspořádat protesty v roce 2004 to v každém případě nemělo žádný vliv. Program byl jako v předchozím roce rozložen do dvou dnů. V sobotu se konaly přednášky a diskuse s pamětníky, další happeniny, koncert, pochody městem, rozdávání letáků a informačních novin. Aktivisté v nich kritizovali „uctívání vrahů“, podporovali finanční odškodnění pro řecké oběti masakrů a požadovali stíhání odpovědných i za méně známé zločiny, než byly ty spáchané v Kommenu a na Kefalonii. Část demonstrujících také kritizovala účast Bundeswehru v zahraničních misích a požadovala jeho okamžité rozpuštění.¹¹⁷ V neděli se konaly protesty v blízkosti Hohe Brendten ve snaze narušit klidný průběh veteránského setkání. Stejně jako v předchozím roce znemožnila policie aktivistům demonstrovat v přímé blízkosti pomníku. Do kontaktu s veterány se tak mohli dostat jen během blokády přístupových cest. Policie zadržela několik protestujících i přihlížejících,¹¹⁸ k násilným střetům mezi demonstrujícími a místními, veterány, či policií však tehdy ani v následujících letech nedošlo.¹¹⁹

¹¹⁵ Klein, Mentner a Stracke, „Mörder unterm Edelweiß“, 14–18.

¹¹⁶ Ulrich Sander, „Leserbrief an das Garmisch-Partenkirchener Tagblatt. Wann wird diese Haltung, die dahinter steckt, endlich diskutiert und überwunden?“, *Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes – Bund der Antifaschistinnen und Antifaschisten*, 21. srpna 2003, http://www.nrw.vvn-bda.de/texte/leserbrief_gap.htm.

¹¹⁷ Gronau, *Auf blinde Flecken zeigen*, 82–83.

¹¹⁸ „Langer Marsch durch die Vergangenheit. Zahlreiche Festnahmen bei Demonstrationszug der Brendtengegner durch Mittenwald“, *Garmisch-Partenkirchner Tageblatt*, 1. června 2004. Přepis tohoto a výběr dalších článků týkajících se kampaně v letech 2002 a 2005 na stránkách pracovní skupiny Napadnutelná péče o tradice: „Widerspruch, Protest und Reaktion zum Edelweiss“, *nadir*, nedatováno, <http://nadir.org/nadir/kampagnen/mittenwald/2005/bro/Widerspruch-Protest-und-Reaktion-zum-Edelweiss.html>.

¹¹⁹ To ovšem neznamenalo, že policejní ozbrojené složky nebyly napadány slovně. Rovněž se mnozí protestující bránili pokusům o zadržení. Na druhou stranu protestující čelili v některých případech až příliš restriktivním opatřením hraničících se šikanou ze strany policie v rámci prevence střetu demonstrantů s účastníky vzpomínkové slavnosti, což potvrdila jak veřejně prospěšná organizace pro lidská práva *GrundrechtKomitee*, tak i výrok soudu v případě M. Mohra. Viz Dirk Walter, „Gebirgsjäger: Gegner gewinnt vor Gericht“, *Garmisch-Partenkirchner Tagblatt*, 13. května 2012, <http://www.merkur-online.de/lokales/garmisch-partenkirchen/mittenwald/gebirgsjaeger-gegner-gewinnt-gericht-2315466.html>. Zpráva viz „Präventiv-willkürlich eingegegtes Demonstrationsrecht auf bayrische Art“, *GrundrechtKomitee*, 15. května 2005, <http://www.grundrechtKomitee.de/node/250>.

Je zřejmé, že v reakci na neústupnost protestujících v roce 2004 upevnil i Kameradenkreis svůj postoj vůči nim založený na svých dosavadních premisách. Na jedné straně nadále považovali jeho představitelé dialog s demonstranty za nemožný a nežádoucí, protože jejich skutečným cílem mělo být zrušení Bundeswehru a změna politického systému v ortodoxní komunismus.¹²⁰ O připravenosti demonstrantů k násilí mělo svědčit opakované pomalování pomníku provokativními hesly. Předsednictvo Kameradenkreisu spatřovalo jako svou povinnost bránit „obranyschopnou demokracii“, pročež vyzvalo Bundeswehr, politiky, obec i tisk k pevnému semknutí kolem spolku a obraně setkání na Hohe Brendten.¹²¹

Vzpomínková slavnost byla členy Kameradenkreisu naproti tomu prezentována jako místo, kam přicházejí němečtí, rakouští a italská „kamarádi“ z vděčnosti ke svým padlým „kamarádům“ a předchůdcům.¹²² V duchu křesťanství a humanity zde společně s delegacemi zahraničních veteránů vzpomínají i na své bývalé nepřátele.¹²³ Hohe Brendten je proto symbolem smíření a spolupráce mezi národy.¹²⁴ Podobně jako v předchozím roce ujistil Coqui ve svém projevu na Hohe Brendten, že Kameradenkreis si je vědom jak velkých úspěchů horských myslivců za druhé světové války, tak i jejich válečných zločinů.¹²⁵ O minulosti nesmějí existovat tabu, ale zároveň jak dodal, je třeba vyvracet nepravdu a diferencovat mezi těmi, kdo se provinili, a těmi, kdo byli „z přesvědčení, že jednájí podle práva, hanebně zneužití“.¹²⁶ V rámci polní mše za mrtvé byly vzpomenuy i všechny oběti války, teroru a násilí.

Na Coquiho snahy klást v rámci péče o tradice horských myslivců větší, byť obecný a k ničemu nezavazující důraz na uznání zločinů horských myslivců a připomínání si jejich obětí v rámci oběti teroru a násilí navázal v roce 2005 nový předseda Manfred Benkel. Ve svém projevu na Hohe Brendten poprosil oběti jménem všech členů Kameradenkreisu za odpuštění „tam, kde jednotlivec selhal“.¹²⁷ Komu

¹²⁰ Christof Schnürer, „Kein Dialog und keine Entschuldigung. Kameradenkreis behält Linie bei“, *Garmisch-Partenkirchner Tageblatt*, 20. května 2004; „Warum wir Ziel linksextremer Umtriebe sind. Antifaschismus und Demokratie“, *Die Gebirgsgruppe* 53, č. 4 (2004): 13–15.

¹²¹ „Warum wir Ziel linksextremer Umtriebe sind. Antifaschismus und Demokratie“, *Die Gebirgsgruppe* 53, č. 4 (2004): 13–15.

¹²² „Gedenkfeier der Gebirgsgruppe am Hohen Brendten 2004“, *Die Gebirgsgruppe* 53, č. 4 (2004): 4–6, zde 5.

¹²³ Hans Lindinger, „Das Pfingsttreffen in Mittenwald“, *Die Gebirgsgruppe* 53, č. 4 (2004): 6–7.

¹²⁴ Nadine Nöhmaier, „Ein Gebirgsjäger für das ganze Leben“, *Münchener Merkur*, 7. června 2004, <http://www.merkur-online.de/lokales/regionen/gebirgsjaeger-ganze-leben-201996.html>.

¹²⁵ „Gedenkfeier der Gebirgsgruppe am Hohen Brendten 2004“, *Die Gebirgsgruppe* 53, č. 4 (2004): 5.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ „Ansprache des Präsidenten bei der 48. Gedenkfeier am Hohen Brendten“, *Die Gebirgsgruppe* 54, č. 3 (2005): 2–4.

bude prokázána vina, pokračoval Benkel, musí se za ni zodpovídat, v poslední instanci před Bohem. Nepochybně v souvislosti s rétorikou a hesly kampaně, která Kameradenkreis označovala jako „svěpomocnou skupinu pro válečné zločince“ (*Selbsthilfegruppe für Kriegsverbrecher*),¹²⁸ neopomněl zdůraznit, že existuje jen individuální vina a že žádný člen Kameradenkreisu do té doby nebyl odsouzen. Celkově se Benkelova řeč nesla ve znamení 60. výročí od konce války s patrnými odkazy na probíhající protesty: Cesta k míru a svobodě začíná připomenutím si vojáků, kterým jejich mládí nedovolilo prohlédnout systém, že je využívá. Jejich smrt nabádá k bdělosti a připravenosti bránit demokratický stát před těmi, kdo chtějí změnit jeho politický systém. Vzpomínka, varování a smíření, jehož viditelným projevem bylo IFMS, tak byly podle Benkela tři nutné kroky k tomu, jak zabránit nové válce.¹²⁹

Projev předsedy Kameradenkreisu odrážel jak odhodlání neustoupit protestujícím a pečovat dál o tradice horských myslivců vlastním způsobem, tak snahu udělat dobrý dojem na veřejnost a v neposlední řadě na místní radnici. Už počátkem roku 2005 navrhli zastupitelé města kvůli obavám z negativního vlivu protestní kampaně na cestovní ruch během letnicových svátků Kameradenkreisu, aby své setkání na Hohe Brendten přesunul na jiný termín.¹³⁰ Velký podíl na negativním zobrazení péče o tradice horských myslivců měl podle Kameradenkreisu tisk, který referuje neobjektivně a jednostranně dává prostor pouze „nactiutrhacné kampani“ radikálních antifašistů a komunistů.¹³¹

V roce 2006 se setkání na Hohe Brendten poprvé konalo již před letnicovými svátky, což organizátoři protestů prohlásili za svůj úspěch formou kampaňového hesla „napadená péče o tradice“ (*Angegriffene Traditionspflege*).¹³² Benkel zde promluvil v podobném duchu jako předchozí rok a opět nepřímou zarezagoval na požadavky protestujících, když zdůraznil, že Kameradenkreis usiluje o smíření a porozumění mezi národy nikoliv tlakem a konfrontací, ale prostřednictvím vzpomínání na padlé na všech stranách a na všechny oběti diktatur a teroru.¹³³

¹²⁸ „Mittenwald 2005 – Endlich Weg damit“, *nadir*, nedatováno, <http://nadir.org/nadir/kampagnen/mittenwald/2005/aufruf2005.html>.

¹²⁹ „Gedenkfeier der Gebirgstruppe am Hohen Brendten 2004“, *Die Gebirgstruppe* 53, č. 4 (2004): 5.

¹³⁰ Christof Schnürer, „Kameradenkreis von Gemeinde enttäuscht“, *Garmisch-Partenkirchner Tagblatt*, 15. března 2005, <http://www.merkur-online.de/lokales/regionen/kameradenkreis-gemeinde-enttaeuscht-251769.html>.

¹³¹ Hans Lindinger, „Ein Appell an die Medien. Gedanken eines besorgten Demokraten anlässlich der Brendtenfeier 2005“, *Die Gebirgstruppe* 54, č. 3 (2005): 11–12.

¹³² Gronau, *Auf blinde Flecken zeigen*, 86.

¹³³ Ansprache des Präsidenten des Kameradenkreises der Gebirgstruppe, Oberst a.D. Manfred Benkel, *Die Gebirgstruppe* 55, č. 4 (2006): 4–5.

Příkladem toho měla být cesta tříčlenné delegace Kameradenkreisu do řecké obce Paramythia, kde horští myslivci v roce 1943 zastřelili 49 mužských obyvatel v odvětví za smrt pěti vojáků. Místní kulturní spolek pozval zástupce Kameradenkreisu, aby si jejich smrt společně připomněli během oslav Dne Evropy, a přispěli tak k německo-řeckému smíření.¹³⁴

V roce 2007 se setkání na Hohe Brendten konalo již natrvalo v termínu před letnicemi. Díky tomu, že se slavilo výročí padesáti let od vztyčení pomníku, byla účast členů i nečlenů veteránského spolku oproti předchozím letům výrazně vyšší.¹³⁵ Mezi 2000 účastníky byla přítomna řada delegací zahraničních veteránských spolku a obzvláště vítaná delegace ředitele kulturního spolku a místostarostů města Paramythia.¹³⁶ Projevy předsedy Benkela na Hohe Brendten se v roce 2007 a v dalších dvou letech lišily jen v detailech. Nechybělo v nich vzpomínání na padlé všech válečných stran a vojáků Bundeswehru, jakož i oběti teroru a diktatur, ani přiznání, že i jednotky horských myslivců wehrmachtu se za války dopustily „chyb“.¹³⁷ Ze vzpomínání na tyto činy a oběti vyplývaly pro členy Kameradenkreisu odpovědnost a závazek do budoucna se poučit z minulosti a usilovat o smíření a porozumění mezi národy.¹³⁸ Vedle toho se Kameradenkreis snažil bránit „jednostrannému“ a negativnímu obrazu v médiích články ve svém periodiku.¹³⁹ Více se mu v letech 2008 až 2009 dařilo v soudních sporech se spolkovým mluvčím VVN-BdA kvůli urážkám na cti.¹⁴⁰

V roce 2008 se část protestujících rozhodla reagovat na slábnoucí schopnost mobilizovat veřejnost k účasti na společné manifestaci s pamětníky a přeživšími válečných událostí v Mittenwaldu tím,¹⁴¹ že se pokusila přímo narušit konání

¹³⁴ Viz také Franz Penzkofer, „Gemeinsam am Haus Europa bauen. Kameradenkreis der Gebirgstruppe zum Europatag in Griechenland“, *Die Gebirgstruppe* 55, č. 4 (2006): 13–14.

¹³⁵ „Das Gedenken der Toten ist Verpflichtung zum Frieden – 50 Jahre Ehrenmal am Hohen Brendten wird mit Freunden aus Griechenland gefeiert“, *Die Gebirgstruppe* 56, č. 3 (2007): 3–4.

¹³⁶ Ředitel kulturního spolku pronesl krátkou řeč. Viz „Grußworte – Dimitrios Tsarkovistas, Präsident des Kulturvereins FOP“, *Die Gebirgstruppe* 56, č. 3 (2007): 4–5.

¹³⁷ Gebirgsjäger-Treffen: Kameradenkreis-Präsident schlägt selbstkritische Töne an“, *Garmisch-Partenkirchner Tagblatt*, 4. května 2008, <http://www.merkur-online.de/lokales/garmisch-partenkirchen/landkreis/gebirgsjaegertreffen-kameradenkreispraesident-schlaegt-selbstkritische-toene-284687.html>.

¹³⁸ „Gedenkfeier 2008 auf dem Hohen Brendten“, *Die Gebirgstruppe* 57, č. 3 (2008): 4–5.

¹³⁹ Viz např. Franz Penzkofer, „Unter die Lupe genommen“, *Die Gebirgstruppe* 55, č. 5 (2006): 33.

¹⁴⁰ „Mitteilung der Vorstandschaft“, *Die Gebirgstruppe* 58, č. 1 (2009): 6–7; „Informationen für unsere Mitglieder: Prozess gegen U. Sander, VVN-BdA, erfolgreich abgeschlossen“, *Die Gebirgstruppe* 58, č. 2 (2009): 30.

¹⁴¹ V letech 2003 až 2007 se kampaně účastnilo mezi 200 až 600 protestujících, v letech 2008 až 2009 kolem 150 protestujících. Viz Gronau, *Auf blinde Flecken zeigen*, 94.

slavnosti na Hohe Brendten.¹⁴² Po této neúspěšné akci se původní organizátoři kampaně rozhodli protesty a manifestace na letnici roku 2009 ukončit.¹⁴³ Vyvrcholením jednodenní demonstrace bylo odhalení pomníku věnovaného obětem válečných masakrů horských myslivců na místě jejího konání – před mittenwaldským nádražím. Na rozdíl od symbolických pomníků z papíru, či lehko odstranitelného materiálu, které protestující instalovali v ulicích Mittenwaldu v předchozích letech, byl tento monument vyroben ze železa a kamení a jak z funkčního, tak estetického hlediska splňoval kritéria pomníku. Město jej však s poukazem na bezpečnostní předpisy a chybějící schvalovací proces nechalo po několika dnech odstranit.¹⁴⁴ Až pod tlakem médií zahájila mittenwaldská radnice jednání s pracovní skupinou Napadnutelná péče o tradice a dohodla se s ní na umístění pomníku před mittenwaldskou základní a střední školou.¹⁴⁵

V březnu 2010 byl tento pomník slavnostně vysvěcen za přítomnosti městské honorace i zástupců Kameradenkreisu. Během projevu představitele pracovní skupiny Napadnutelná péče o tradice, který nijak neslevil z bojovné a konfrontační rétoriky předchozích let, opustili předseda a místopředseda veteránského spolku sál a vrátili se až na samotný akt vysvěcení.¹⁴⁶ Vyjádřili tak respekt k obětem, nikoliv k zástupci protestujících. Svůj postoj k přijetí tohoto pomníku však předsednictvo Kameradenkreisu nikdy explicitně neformulovalo a ani v rámci setkání na Hohe Brendten na něj předseda spolku nikdy nepoukázal. Lze předpokládat, že se mnoho členů především ze starší generace s jeho existencí nesmířilo. V časopise *Die Gebirgstruppe* k tomu vyšel pouze jeden příspěvek. V něm se řadový člen Kameradenkreisu rozhořčuje nad podporou, kterou druhá největší odborářská organizace v Německu *Verdi* poskytla demonstraci, během níž došlo k ilegální instalaci pomníku obětem masakrů.¹⁴⁷ Ten podle něj nebyl ničím jiným než „pro-

¹⁴² Ibid., 90.

¹⁴³ „Kein Vergeben, kein Vergessen: Letzte Pfingstdemo in Mittenwald“, *Garmisch-Partenkirchner Tagblatt*, 26. května 2009, <http://www.merkur-online.de/lokales/garmisch-partenkirchen/landkreis/kein-vergeben-kein-vergessen-letzte-pfingstdemo-mittenwald-318966.html>. Srov. AK Angreifbare Traditionspflege, „Kameradenkreis der Gebirgstruppe“, 159.

¹⁴⁴ Joachim Tornau, „Gabelstabler gegen Gedenken“, *Frankfurter Rundschau*, 12. června 2009, <http://www.fr-online.de/politik/alpenkurort-mittenwald-gabelstabler-gegen-gedenken,1472596,3368824.html>.

¹⁴⁵ „Gemeinde nimmt ‚Stein des Anstoßes‘ an“, *Garmisch-Partenkirchner Tagblatt*, 15. listopadu 2009, <http://www.merkur-online.de/lokales/garmisch-partenkirchen/landkreis/gemeinde-nimmt-stein-anstosses-529690.html>.

¹⁴⁶ „Feierstunde mit Störfeuern“, *Garmisch-Partenkirchner Tagblatt*, 21. března 2010, <http://www.merkur-online.de/lokales/garmisch-partenkirchen/landkreis/feierstunde-stoerfeuern-683371.html>.

¹⁴⁷ „Wie konsequent sind wir eigentlich? Ein Kamerad kündigte seine Mitgliedschaft bei VERDI“, *Die Gebirgstruppe* 58, č. 6 (2009): 58–59.

vakací vůči horským myslivcům, obyvatelům Mittenwaldu a všem mírumilovným občanům“.¹⁴⁸ Coby konsekventní krok oznámil své rozhodnutí z odborů vystoupit.

Třebaže se část aktivistů nechtěla smířit s koncem kampaně a i na rok 2010 vyzvala k účasti na protestech,¹⁴⁹ k jejich dalšímu pokračování v Mittenwaldu už nedošlo.¹⁵⁰ Vzpomínkové slavnosti na Hohe Brendten v následujících letech měly i přes to skromnější charakter, poznamenaný trvale menším počtem účastníků (500 až 700) a neúčasti čestných hostů v osobě velitelů horské brigády Bundeswehru. V projevech, které *Die Gebirgstruppe* přestala uveřejňovat v plném znění, se již předseda Kameradenkreisu explicitně nezmiňoval o „pochybení“ vojáků wehrmachtu, zůstala v nich nicméně formulace o připomínání si civilních obětí násilí a diktatur.¹⁵¹

Závěr

Způsob vedení kampaně a její požadavky nedávaly Kamaradenkreisu velký manévrovací prostor. Pokud by jim předsednictvo chtělo vyjít vstříc, mělo na výběr mezi radikálním přehodnocením většiny svých dosavadních cílů, aktivit a tradic, nebo úplným stažením z veřejného života, přerušením kontaktů s Bundeswehrem, zrušením vzpomínkových slavností a odstraněním pomníku na Hohe Brendten i všech ostatních pomníků, případně zrušením spolku jako takového. V každém případě by to znamenalo silné zpochybnění, pokud ne přímo zánik vlastní padesát let budované identity spolku. Předsednictvo Kameradenkreisu si takovou možnost evidentně nikdy nepřipustilo. Naopak rychle přešlo do ofenzivy tím, že kritiku a požadavky protestujících v rámci svých omezených možností veřejně diskreditovalo. Kvůli zvýšené pozornosti médií byli ale oba předsedové spolku ochotni provést v dosavadní praxi určité změny. Tematizovali některé

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Výzva k protestům byla zveřejněna na nových stránkách personálně obměněné pracovní skupiny Napadnutelná péče o tradice (*AK Angreifbare Traditionspflege/Neue Folge*): „Auf zur Befreiungsfeier nach Mittenwald“, *Berg Frei Mittenwald!*, <http://mittenwald.blogspot.eu/2010/03/30/auf-zur-befreiungsfeier-nach-mittenwald/>.

¹⁵⁰ Organizátoři pro nedostatek peněz a zájmu akci zrušili. Viz Jean Amery, „Mit Bedauern...“, *Berg Frei Mittenwald!*, <http://mittenwald.blogspot.eu/2010/05/05/mit-bedauern%E2%80%A6/>. Srov. „Gedenkfeier ohne Störfeuer“, *Garmisch-Partenkirchner Tagblatt*, 9. května 2010, <http://www.merkur-online.de/lokales/garmisch-partenkirchen/landkreis/gedenkfeier-ohne-stoerfeuer-754776.html>.

¹⁵¹ Viz „Brendtenfeier 2010“, *Die Gebirgstruppe* 59, č. 3 (2010): 9; Rudolf Reiter, „Brendtenfeier 2011“, *Die Gebirgstruppe* 60, č. 3 (2011): 3–5; Hans Peter Mayer, „Gedenkfeier 2012 auf dem Hohen Brendten“, *Die Gebirgstruppe* 61, č. 3 (2012): 3–6; „Brendtenfeier 2013 und 35 Jahre Tragtierdenkmal, Auszug aus der Begrüßung durch den Präsidenten bei der Brendtenfeier 2013“, *Die Gebirgstruppe* 62, č. 3 (2013): 3–8, zde 9.

dlouho zamlčované otázky, kladli větší důraz na civilní oběti a iniciovali nové aktivity na poli usmířování mezi národy. Zároveň však dbali o to, aby tyto kroky byly v souladu s původními cíli spolku a tradiční interpretací role horských jednotek za druhé světové války, která zlehčovala nebo zamlčovala jejich účast na většině známých válečných zločinů.

Skutečnost, že výraznější změny představovaly více méně jednorázové pokusy nepřesahující svým dopadem dobu kampaně, svědčilo o tom, že ani u většiny „kamarádů“ k žádnému radikálnímu obratu v myšlení nedošlo. Předseda Coqui sice na Hohe Brendten odsoudil události na Kefalonii a v Kommenu, to ale neznamenalo, že by se s tímto pohledem ztotožnili i všichni členové.¹⁵² Navíc se to v této formě stalo pouze jednou na začátku kampaně, tedy v době, kdy oba masakry byly silně medializovány a všeobecně platily za nepopiratelné zločiny wehrmachtu. Později už Coqui i Benkel hovořili pouze obecně o válečných zločinech, kterých se dopustili i vojáci horských jednotek a kterých si je Kameradenkreis vědom, případně jich lituje, konkrétně je ale nejmenovali. I díky tomu mohly válečné zločiny na Kefalonii a v Kommenu vypadat jako absolutní výjimky, za které je většina „kamarádů“ pokládala, pokud si ovšem dál nemysleli, že jde o vymyšlená nařčení.

Je příznačné, že zástupci Kameradenkreisu zřídka používali pojmu „válečný zločin“. Většinou ho nahradili méně právnickým termínem jako „pochybení“, „bezpráví“, „přešlap“, případně neutrálním popisem události válečnou terminologií jako v případě Paramythia, o které Benkel hovořil jako o zastřelení civilních rukojmí v reakci na zabití pěti německých vojáků partyzány. Takto nazvané válečné zločiny působily méně zavrženíhodně a navíc nezakládaly bezprostřední důvod nazývat jejich pachatele „vrahy“ nebo „zločinci“, jako to dělali protestující v kampani. Představitelé Kameradenkreisu skoro nikdy nejmenovali konkrétní jednotky, v nichž se mělo vyskytovat několik jedinců, kteří zločiny spáchali. To nepochybně souviselo s požadavkem „kamarádů“ nikoho neobviňovat, dříve než bude zjištěna individuální vina konkrétního pachatele. Z hlediska práva šlo jistě o legitimní požadavek. Nicméně k tomu je třeba dodat, že velká většina členů Kameradenkreisu ve své dlouhé historii udělala minimum pro to, aby skuteční

¹⁵² V roce 2005 bylo ve zkrácené verzi znovu otištěno svědectví Wernera Funkeho, který reagoval na obvinění své osoby v rámci protestní kampaně z účasti na masovém střelení italských zajatců. Funke patřil k jednotce, která se podle dosavadních historických výzkumů nade vši pochybnost masových střelení účastnila. Přesto Funke zopakoval, že i když k „nějakému střelení“ asi došlo, on sám byl svědkem zastřelení pouze asi 30 Italů na vyšší příkaz, a ohradil se proti obvinění celé své jednotky. Viz Werner Funke, „Sind Zeitzeugen noch erwünscht? Ein Brief von jemand, der es wissen muss“, *Die Gebirgstruppe* 54, č. 3 (2005): 13–15.

pachatelé byli obžalováni a usvědčeni. Naopak se před vyšetřovateli německé justice i norimberského tribunálu domlouvali a kryli navzájem, případně svalovali odpovědnost na již mrtvé důstojníky.

V konečném důsledku tak odmítnutí „paušalizace“ sloužilo jako výmluva, aby Kameradenkreis mohl zločiny odsoudit pouze verbálně a nemusel z toho vyvozovat žádné důsledky pro stávající či bývalé členy spolku v podobě vyloučení nebo veřejné distance od nich. Místo toho hájili předsedové i další členové spolku tradiční kult padlých všech bez výjimky. Odkazovali přitom na křesťanské odpuštění, humanitu a v neposlední řadě na „kamarádství“ ve vojenském slova smyslu. Názorně to demonstrují slova Coquiho, který při setkání na Hohe Brendten v roce 2003 novinářům řekl, že si připomínají lidi, a ne jejich činy.¹⁵³ Nacisticky smýšlející generál Dietl, který padl už za války, tak pro něj byl „v prvé řadě horský myslivce a voják“.¹⁵⁴ Skutečnost, že byl dobrým nadřízeným a „kamarád“ v boji nenechal na holičkách, tak rozhodovala o lidských kvalitách více než to, že jednal proti válečnému právu. To, že Kameradenkreis přes deklarované úmysly ve skutečnosti nehodlal zaujmout jasný postoj k válečným zločincům uvnitř svých řad, potvrzuje i fakt, že ani po pravomocném odsouzení Josefa Scheungrabera, bývalého horského myslivce a člena Kameradenkreisu, nenásledovalo žádné oficiální prohlášení, veřejné odsouzení jeho činu, ani lítost nad brutálně zabitými italskými civilisty. Sice už pak představitelé Kameradenkreisu přestali používat argument, že žádný člen Kameradenkreisu nebyl nikdy odsouzen, k tomu je ale třeba dodat, že to nebyla pravda ani před rokem 2009. Někdejší čestný předseda Kameradenkreisu generál Lanz byl odsouzen americkým tribunálem v Norimberku v roce 1947 a poté, přestože se to uvnitř Kameradenkreisu tradovalo, nebyl nikdy zproštěn viny německým soudem.¹⁵⁵

Stojí za pozornost, že předsednictvo Kameradenkreisu, které se v době kampaně již zcela skládalo ze střední generace bývalých vojáků Bundeswehru, která za

¹⁵³ Nadine Nöhmaier, „Ein Gebirgsjäger für das ganze Leben“, *Münchener Merkur*, 7. června 2004, <http://www.merkur-online.de/lokales/regionen/gebirgsjaeger-ganze-leben-201996.html>.

¹⁵⁴ Gronau, *Auf blinde Flecken zeigen*, 98.

¹⁵⁵ Sám Lanz se odvolával na rozsudek italského vojenského soudu z roku 1960, který ho měl zprostit viny za masakr válečných zajatců na Kefalonii. Ve skutečnosti se jednalo o zastavení vyšetřování, vedeného vyšetřujícím soudcem bez jakékoliv možnosti kontaktu s německými podezřelými a svědky. Kromě toho Lanze nezbavoval odpovědnosti za zločiny na řeckých civilistech, za které byl také odsouzen Norimberským tribunálem. Viz Hubert Hipp, „Geschichte des Kameradenkreises der Gebirgstruppe“, *Die Gebirgstruppe* 50, Sonderheft (říjen 2001): 12–28. Srov. Schminck-Gustavus, *Kephalloniá*, 164. Stojí za pozornost, že členové Kameradenkreisu uznávali rozsudky italského soudu, pouze když obviněného osvobozovaly. Soudní řízení s příslušníky horských myslivců za válečné zločiny, která v jejich nepřítomnosti probíhala v Itálii od konce 90. let, nebrali členové spolku včetně samotných odsouzených (např. Josef Scheungraber, Alfred Stork) vůbec na vědomí.

války nebojovala, a nenesla si tedy z nacistického období žádnou zátěž, zůstávalo při interpretaci válečné minulosti horských myslivců přesto do značné míry věrno tradiční linii svých předchůdců. Pravděpodobně k tomu přispělo více faktorů. Tato generace chovala respekt ke svým někdejšími nadřazeným v Bundeswehru z řad wehrmachtu, kteří je naučili řemeslu.¹⁵⁶ Vážila si jejich charakterových vlastností na základě vlastní osobní zkušenosti a cenila si toho, co veteráni po válce prostřednictvím Kameradenkreisu vybudovali.¹⁵⁷ Určitý vliv mohla mít obava mladších členů spolku z toho, že uznání všech zločinů horských divizí za druhé světové války by vedla k otřesu jejich vlastní identity a ztrátě společenské prestiže coby dědiců elitních horských jednotek wehrmachtu.¹⁵⁸ Vzhledem k tomu, že pro svůj postoj nacházeli zastání v aktivních velitelích Bundeswehru i ve spolkovém ministerstvu obrany,¹⁵⁹ nebyli nuceni zacházet dál, než co bylo o provinění vojáků wehrmachtu za druhé světové války řečeno v druhém výnosu o tradicích.

V každém případě museli mladší členové spolku brát ohled na jeho dosud žijící veterány z generace zakladatelů spolku, kteří ještě v roce 2004 tvořili asi polovinu členů.¹⁶⁰ Podle toho jak se její zástupci i po roce 2002 vyjadřovali v časopise *Die Gebirgstruppe*, zastávali ve své většině i nadále legendu o „čistém wehrmachtu“. Ve svých příspěvcích popírali zločinný charakter válečného tažení wehrmachtu nebo jej relativizovali poukazem na „válečné zločiny“ Spojenců. Za sebe i za padlé „kamarády“ požadovali milost, odpuštění a tlustou čáru za minulostí.¹⁶¹ Vojáci wehrmachtu šli do boje s hlubokou vírou ve správnost svého jednání.¹⁶² Mrtví „kamarádi“ si proto zaslouží úctu a vděk, protože padli proto, aby oni sami mohli žít. Ti, kteří přežili válku i utrpení v zajateckých táborech, mají být respektováni za to, že položili materiální i duchovní základy demokratického právního státu, a tím dostatečně odčinili svá případná pochybení.¹⁶³ Kromě toho příslušníci válečné generace horských myslivců vyzdvihovali také své zásluhy na udržení míru a porozumění mezi národy svým dlouhodobým úsilím o usmíření s bývalými válečnými protivníky.

¹⁵⁶ Viz výrok Rettelbacha v práci Joachim Tornau, „NS-Orden stören den soldatischen Schulterschluss in Mittenwald nicht“, *Frankfurter Rundschau*, 21. května 2002.

¹⁵⁷ Meyer, *Blutiges Edelweiß*, 680.

¹⁵⁸ Viz Werner Funke, „Sind Zeitzeugen noch erwünscht? Ein Brief von jemand, der es wissen muss“, *Die Gebirgstruppe* 54, č. 3 (2005), 13–15.

¹⁵⁹ „Stellungnahme zum Traditionsverständnis“, *Die Gebirgstruppe* 55, č. 3 (2006): 36.

¹⁶⁰ Údaj převzatý z článku „Gedenkfeier der Gebirgstruppe am Hohen Brendten 2004“, *Die Gebirgstruppe* 53, č. 4 (2004): 4–6. O rok později hovořil předseda už jen o třetině. Viz „Ansprache des Präsidenten bei der 48. Gedenkfeier am Hohen Brendten“, *Die Gebirgstruppe*, 54, č. 3 (2005): 4.

¹⁶¹ Gerhart Klamert, „Gedanken eines Zeitzeugen, der die Schrecken des Partisanenkrieges erleben mußte“, *Die Gebirgstruppe* 52, č. 5 (2003): 20–21.

¹⁶² *Ibid.*

¹⁶³ Gerhart Klamert, „To whom it may concern: nur Ballast?“, *Die Gebirgstruppe* 53, č. 3 (2004): 4–5.

Tváří tvář nepříjemné protestní kampani se předsednictvo rozhodlo pro zachování stávající praxe připomínání padlých, ale paralelně k tomu se přihlásilo k podpoře hlubšího vědeckého zpracování válečné minulosti horských myslivců a k usmířování s civilními oběťmi války nad rámec dosavadní spolupráce v IFMS. Třebaže Kameradenkreis skutečně dal podnět a poskytl dokumenty svého archivu k napsání minimálně jedné diplomové práce, praktické důsledky tohoto kroku se nijak neprojeví na hodnocení válečného zločinu na Kefalonii ani uvnitř spolku, ani na veřejnosti.¹⁶⁴ V případě usmířování s civilními oběťmi se předsevzetí předsedů Coquiho a Benkela podařilo naplnit jen částečně.

Cesta do Kommuna, kde se delegace Kameradenkreisu účastnila vzpomínkového aktu více méně inkognito a dostalo se jí zdvořilého přijetí od starosty spíše soukromého rázu, se pro budoucí aktivity Kameradenkreisu v tomto směru ukázala jako slepá ulička.¹⁶⁵ Hlavním důvodem neúspěchu bylo, že Kameradenkreis neusiloval o usmíření na základě přiznání viny, pokání a žádosti o odpuštění přímo obětí či jejich pozůstalých, ale o usmíření „vlastním způsobem“, tedy podle modelu, který fungoval v rámci IFMS. To ve skutečnosti znamenalo reciproční zapomenutí na bezpráví, kterého se měly dopustit obě strany, projev úcty k mrtvým a padlým bez rozdílu mezi pachateli a oběťmi na obou stranách a vzájemné ujištění o odhodlání zabránit opakování války. Ten stejný model uplatnila delegace předsedy Benkela i při cestě do Paramythie a přijetí řecké delegace na Hohe Brenden. Na rozdíl od situace v Kommunu to bylo možné proto, že navázání kontaktu s Kameradenkreistem za účelem upevnění řecko-německé spolupráce a posílení míru inicioval místní kulturní spolek, nikoliv zástupce obětí a pozůstalých válečných zločinců v Řecku.

Nutno dodat, že s tímto způsobem usmířování s bývalými válečnými nepřáteli měli „kamarádi“ zkušenost již před návštěvou Paramythie. V roce 2003 a znovu 2010 si nad pomníkem partyzány zabitých horských myslivců v krétském Kandanosu připomněli spolu se starostou obce i řecké oběti následných odvetných opatření.¹⁶⁶ Přitom však žádný člen Kameradenkreisu dosud neuznal fakt, že na Krétě došlo k hrubému porušení válečného práva, na kterém se podíleli i bývalí horští

¹⁶⁴ Christoph Huber, „Eine Analyse der Kriegsverbrechen des XXII. Gebirgsarmekorps auf der Insel Kephallonia im September 1943“ (Diplomarbeit, Universität der Bundeswehr München. Fakultät für Staats- und Sozialwissenschaften, 2001). Z důvodu ochrany osobních údajů je práce přístupná v univerzitní knihovně jen se zvláštním povolením.

¹⁶⁵ Viz Klein, Mentner, Stracke, „Die Mörder unterm Edelweiß“, 17.

¹⁶⁶ „Manfred Rehm: Versöhnungsreise nach Kreta“, *Die Gebirgsgruppe* 52, č. 6 (2003): 70–73; „Gebirgsjägerreise Kreta 2010, Militärhistorische Exkursion“, *Die Gebirgsgruppe* 59, č. 4 (2010): 10–14.

myslivci.¹⁶⁷ I proto se od roku 2011 konají menší protesty autonomního uskupení RABATZ a dalších antifašistických aktivistů v Bad Reichenhallu proti ceremonii spojené s uctěním památky horských myslivců padlých při dobývání Kréty.¹⁶⁸

Celkový postoj Kameradenkreisu k mittenwaldským protestům se dá charakterizovat jako vyčkávání, až se aktivisté unaví. V každém případě se usilovně snažili neztratit tvář tím, že by podlehli „vydírání levicových radikálů“. Ústupky Kameradenkreisu, které protestující prohlašovali za svá dílčí vítězství, předsednictvo interně podávalo jako vlastní rozhodnutí, ať už se jednalo o rozpuštění jedné z podřízených organizací,¹⁶⁹ nebo posunutí termínu setkání na Hohe Brendten.¹⁷⁰ Nepřehlédnutelná je také podobnost obranné strategie Kameradenkreisu s tou, kterou používal vůči protestům a „nactiutračným“ kampaním v době studené války: diskreditace protestujících a jejich požadavků poukazem na jejich světonázor neslučitelný s demokratickým pořádkem. Jakákoliv změna v praxi vzpomínání na válku, která by byla v souladu s požadavky protestujících, by tak podle Benkela nepředstavovala krok k vyrovnání se s vlastní minulostí, ale „podlehnutí ideologickým zaslepencům, kteří náš [německý] lid už jednou přivedli do neštěstí“.¹⁷¹

Další vývoj Kameradenkreisu a jeho péče o tradice ukáže budoucnost. Ubývá aktivních horských myslivců a tím i potenciálních členů, proto je pravděpodobná spíše pokračující marginalizace spolku, až jeho postupný zánik. Nejmladší generace horských myslivců nejenže necítí vinu za zločiny wehrmachtu, ale již ani není spjata osobními vazbami s válečnou generací. Lze tedy očekávat, že i v budoucnosti budou vojáci Bundeswehru v určité míře z úcty k tradicím udržovat některé

¹⁶⁷ Během invaze na Krétu v květnu 1941 přišla německá armáda v boji s britskou armádou o více než 4000 výsadkářů a horských myslivců. Do obrany ostrova se zapojili i krétská civilisté a partyzáni a mnohdy brutálním způsobem německé vojáky zabíjeli. Bezprostředně po obsazení na základě spontánních aktů pomsty a v následujících měsících na základě odvetného opatření velícího generála zastřelili příslušníci horských myslivců a výsadkářů asi 2000 civilistů bez ohledu na jejich skutečné individuální provinění. Srov. Stracke, „Mörder unterm Edelweiß“, 34–40. Srov. „Stellungnahme zum Partisanenkrieg auf Kreta“, *Die Gebirgstruppe* 37, č. 1 (1988): 20–21. Klaus Hammel, „Vor 60 Jahren – die Eroberung der Insel Kreta“, *Die Gebirgstruppe* 50, č. 3 (2001): 8–13.

¹⁶⁸ „Antifaschistische Demo in Bad Reichenhall“, *Indymedia*, 7. května 2012, <http://de.indymedia.org/2012/05/329636.shtml?print=on>. Srov. „Die Kulturhöhe eines Volkes erkennt man daran, wie es mit seinen Gefallenen umgeht, Kretagedenkteiler am Mahnmahl an der Kretabrücke“, *Die Gebirgstruppe* 60, č. 3 (2011): 22–24.

¹⁶⁹ Předsednictvo se mělo až na základě televizní reportáže dozvědět, že 18. policejní regiment byl od roku 1943 podřízen SS. Viz „Mitteilung des Vorstands. Auszug aus dem Protokoll der außerordentlichen Vorstandssitzung vom 31. května 2005“, *Die Gebirgstruppe* 54, č. 3 (2005): 49–50.

¹⁷⁰ Zvláště aktivní vojáci mezi členy spolku měli dlouhodobě žádat o posunutí termínu, aby sváteční dny mohli trávit s rodinou. Viz Manfred Benkel, „Terminänderung – Brendtenfeier“, *Die Gebirgstruppe* 57, č. 1 (2008): 3.

¹⁷¹ Manfred Benkel, „Liebe Kameradinnen, liebe Kameraden!“, *Die Gebirgstruppe* 56, č. 2 (2007): 2.

rituály a étos „kamarádství“, zároveň však bude růst význam více než padesátileté tradice Bundeswehru včetně zkušeností vojáků, kteří se účastnili zahraničních misí z posledních dvou dekad. Svědčí o tom mimo jiné i skladba článků v časopise *Die Gebirgstruppe* z posledních let, na které je patrné, že současné členy Kameradenkreisu zajímají současné vojenské a sportovní aktivity horských myslivců více než historie druhé světové války očima jejích účastníků.

ALEXANDR ČUBARJAN A SOVĚTSKÉ DĚDICTVÍ SOUČASNÉ RUSKÉ HISTORIOGRAFIE

DANIELA KOLENOVSKÁ

Abstract

Alexander Chubaryan and the Soviet-Era Legacy in Contemporary Russian Historiography

The knowledge of Russia's Soviet past has advanced following the partial opening of archives in early 1990s. Ever since, the Russian historical discourse has developed in three main areas: politics, science, and education. The article assesses the role the professional historians are assigned to in the shaping of the historical memory in Putin's Russia and in constructing the new Russian identity through the redefining of Russia's Soviet past. It exemplifies this process through a biographical study of Alexander Chubaryan, the regime's prominent historian.

Keywords: Russia, Soviet Union, foreign policy, historiography, politics of memory, politics of history

DOI: 10.14712/23363231.2015.77

Úvod

Ruskou historiografii provázely v posledním dvacetiletí zásadní změny související s rozkladem marxisticko-leninského paradigmatu i se zhroutilím země, která jej dlouhá léta prosazovala. S jistou nadsázkou lze říci, že poznání hloubky a závažnosti navazujících procesů usnadní srovnání s dlouhodobými dopady zániku tradičních koloniálních impérií, jakkoliv zde pochopitelně všechny paralely nutně zaostávají. Pokud jde o historickou vědu a referování o minulosti, provázela rozpad Sovětského svazu a jeho evropského spojeneckého systému provincionalizace jednotlivých národních historiografií a snaha vymanit se s pomocí západních vědců z teoretického i metodologického vakua. Vědci ruku v ruce s obměněnými politickými reprezentacemi také prověřovali dřívější ideologizovanou sociální vědou vytvořené závěry a hledali nový vztah k národním dějinám.

V této studii se pokouším postihnout proměnu podílu ruské historiografie na modelování vztahu ruské veřejnosti k sovětské minulosti. Stranou přitom ponechávám rozbor vztahu politiky paměti k dějinám resp. k souboru výsledků kritického historického poznání.¹ Teoreticky se opírám o pojetí politiky paměti jako jednoho ze způsobů vytváření sociální a politické identity.² Proměnu ruské sociální paměti přitom chápu jako součást vytváření ruské politické identity, které probíhá jako střednědobý proces za přispění moderních technických prostředků a různých institucionalizovaných aktérů.³ S ohledem na omezení daná rozsahem této dílčí práce sleduji po úvodním stručném představení základních prvků proměny historického diskurzu v postsovětském Rusku její průběh pomocí klíčové studie. Zaměřuji se na logiku jednání ve vrcholné akademické funkci nejdéle působícího představitele centrálního ruského historického pracoviště, Alexandra Čubarjana. Vědecké poznání bylo sice v konkrétních specializovaných tématech posunuto dále jinými ruskými historiky, Čubarjan však spoluvytvářel zázemí jejich výzkumu v průběhu posledních desetiletí. Politiku paměti v Rusku lze jeho prostřednictvím proto sledovat v potřebné kontinuitě, nikoliv jako záležitost náhlého zvratu. Současně Čubarjana ze skupiny podobně kariéerně zaměřených ruských historiků (např. A. N. Sacharov, G. N. Sevostjanov, V. K. Volkov) vyčleňuje jeho výjimečný vliv v zahraničí, který umožňuje postihnout také důležitý mezinárodní rozměr proměny ruské politiky paměti.

Základním zdrojem úvodní obecné části studie jsou tři sborníky úvah ruských historiků nad aktuálním stavem a pozicí jejich oboru v Rusku vydané postupně v letech 1996, 2003 a 2011 moskevským nakladatelstvím AIRO-XX resp. AIRO-XXI.⁴ V části popisující Čubarjanovo profesní působení se opírám o rozbor jeho vlastních odborných textů. Protože většina z nich vlivem archivní revoluce na konci 20. století zastarala, zabývám se podrobněji dvěma nejvýraznějšími tituly. Prvním je kniha *Evropská idea v historii*,⁵ která je nejdříve

¹ Miroslav Hroch, „Paměť a historické vědomí očima historika“, in *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*, ed. Nicolas Maslowski a Jiří Šubrt (Praha: Karolinum, 2009), 46–65.

² Peter Burke, *Variety kulturních dějin* (Brno: CDK, 2006), 50–66.

³ Peter Burke, *Společnost a vědění II. Od Encyklopedie k Wikipedii* (Praha: Karolinum, 2013), 301–302.

⁴ Gennadij Bordjugov, ed., *Istoričeskije issledovanija v Rossii: Tendencii poslednich let* (Moskva: AIRO-XX, 1996); Gennadij Bordjugov, ed., *Istoričeskije issledovanija. II. Sem' let spustja* (Moskva: AIRO-XXI, 2003); Gennadij Bordjugov, ed., *Istoričeskije issledovanija v Rossii. III. Pjnatdcat' let spustja* (Moskva: AIRO-XXI, 2011).

⁵ Aleksandr Čubarjan, *Jevropejskaja ideja v istorii. Problemy vojny i mira* (Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 1987). Německy Alexander Tschubarjan, *Europakonzepte von Napoleon bis zur Gegenwart. Ein Beitrag aus Moskau* (Berlin: Quintessenz Verlag, 1992, 1998). Anglicky Alexander Tchoubarian, *The European Idea in History in the Nineteenth and Twentieth Centuries: A View From Moscow* (London: Routledge, 1994, 2013). Francouzsky práce vyšla s předmlouvou ekonoma Jacquese Sapira jako Alexandre Tchoubarian, *La Russie et l'idée européenne* (Paris: Éditions des Syrtes, 2009).

překládaným Čubarjanovým textem; druhým je ruskými historiky nejvíce ceněná Čubarjanova práce z poslední doby, kniha Počátek tragédie.⁶ Mimo odborné texty sledují také Čubarjanova veřejná vystoupení v tisku a v televizi, jejichž přehled uvádí Čubarjanův domovský Institut všeobecných dějin Ruské akademie věd na svých internetových stránkách.⁷ Tamtéž je možno získat základní informace o Čubarjanově kariéře.⁸ Jako důležitý komparativní materiál ve vztahu k aktuální ruské koncepci historického vzdělávání, prosazované Čubarjanem,⁹ pak této studii posloužil soubor textů ruských činitelů podílejících se na první postsovětské reformě ruského historického vzdělávání, který vyšel díky Gabrielu Gorodeckému v Izraeli.¹⁰

Rusko jako nástupnický stát Sovětského svazu dlouho váhalo, jak se sovětským dědictvím naložit. Komunistická strana zůstala vlivnou politickou silou. Postsovětská elita se v náročné situaci projevila jako málo efektivní. Ekonomické priority, které před sebe primárně stavěla, se jí nedařilo naplňovat. Sociologové Aleksandr Galkin a Jurij Krasin hledali důvody tohoto stavu v prudké snaze nových mocných vykořenit z ruské společnosti kolektivismus a podřízenost ideji jednotného státu, aniž bylo předem dosaženo konsensu o novém společenském rámci.¹¹ Politoložka Oksana Gaman-Golutvina označila za příčinu takového selhání způsob, jakým Rusko přistupovalo k vlastní modernizaci. Podle její historické analýzy byl proces modernizace v Rusku tradičně více než jeho vnitřními hospodářskými potřebami řízen vnějšími impulzy a převládal při něm mobilizační charakter výběru elit. Taková personální politika podle Gaman-Golutvinové vyvolávala nízkou vnitřní soudržnost ruských elit, jejich zaměření na ekonomické cíle i přehlíživý vztah k jiným prioritám.¹² Ruská politika paměti se tedy navzdory snaze dřívějších disidentů změnila jen

⁶ Aleksandr Čubar'jan, *Kanun tragedii. Stalin i meždunarodnyj krizis. Sentjabr' 1939 – ijun' 1941 goda* (Moskva: Nauka, 2008).

⁷ SMI o nas. Metka – A. O. Čubar'jan, Institut vseobščej istorii Rossijskoj Akademii Nauk, <http://igh.ru/smi/tag/%D0%90.%D0%9E.%20%D0%A7%D1%83%D0%B1%D0%B0%D1%80%D1%8C%D1%8F%D0%BD/>.

⁸ A. O. Čubar'jan, Institut vseobščej istorii Rossijskoj Akademii Nauk, <http://igh.ru/book/authors/chubaryan-alexander-ogonovich/>; Viz též Kto jest' kto – Čubar'jan Aleksandr Oganovič, Rossijskij gosudarstvennyj gumannitarnyj universitet, www.rsu.ru/who_is_who/detail.php?ID=5467.

⁹ Koncepcija novogo učebno-metodičeskogo kompleksa po otečestvennoj istorii. Ke staženii je text k dispozicii mj. na stránkách Ruské historické společnosti http://rushistory.org/?page_id=1219.

¹⁰ Např. J. Jegorov, V. Bordovskij nebo P. Baranov in Vera Kaplan, Pinchas Agmon a Liubov Ermolaeva, *The Teaching of History in Contemporary Russia / Prepodavanie istorii v Rossii* (Tel Aviv: Cummings Center, 1999).

¹¹ Aleksandr Galkin a Jurij Krasin, *Rossija: Quo vadis?* (Moskva: Izd-vo Instituta sociologii RAN, 2003).

¹² Oksana Gaman-Golutvina, *Političeskije elity Rossii. Vechi istoričeskoi evoljucii* (Moskva: ROSSPEN, 2006).

velmi pomalu.¹³ Částečné zpřístupnění domácích i zahraničních archivních fondů ovšem přineslo významný podnět k diskusím. Ruský veřejný prostor zaplnily debaty o minulosti, které vedle úmyslu poctivěji a širěji nahlédnout dějiny charakterizovala také intenzivní snaha definovat pro Rusko správnou cestu do budoucnosti. Své mimořádné pozice v ruské společnosti se nevzdávali spisovatelé a ve svých dílech nabízel vlastní vize minulosti i přítomnosti. Společnost se vracela k argumentům západníků, slavjanofilů nebo eurasijců. Důležitým tématem se stala také geopolitika. Tyto myšlenkové směry poskytly základ dalšímu názorovému štěpení. Ke slovu se dostaly úvahy o ruské dějinné filozofii rozvíjené po Chruščovem iniciovaném uvolnění především v sovětském disentu (A. Achijezer, I. Ogurcov, nebo N. Osipov). Zatímco pro liberály byl jasným cílem demokratický a právní stát, konzervativní filozofie rozvíjela představy o existenci specifické historické mise Ruska a ruské pravoslavné civilizace. Konzervativci odmítli rozpad Sovětského svazu jako nepřírozený rozklad tisíciletého útvaru a v tomto sovětském patriotismu se setkali s komunisty. Sdíleli s nimi také odmítavý postoj k Západu (nebo eurocentrismu) a globalizaci i Gennadijem Zjuganovem artikulovanou úctu ke kolektivním hodnotám uchovaným podle nich v mimořádném ruském prostředí.¹⁴

Ruští historici byli v politicky turbulentní době zbaveni povinnosti respektovat ve svých dílech marxistický světový názor a museli se vyrovnat s přílivem informací plynoucích z otevřených archivů. Část z nich, označovaná dodatečně jako konzervativci nebo formalisté, u marxistického pohledu na svět setrvala, snažila se aktualizovat předchozí výzkumy a zamýšlela je opravit podle nových dat. Jiné skupiny marxismus odmítly, shromažďovaly informace o dříve zamlčovaných úsecích ruské minulosti a hledaly nové metody, jak je interpretovat. Výsledky zahraniční teorie historické vědy dokázal v kvapném společenském pnutí využít málokdo. Chyběla zahraniční literatura, překlady i znalost cizích jazyků. V případě oborů, jejichž široké zastoupení v sovětské vědě souviselo s někdejší spoluprací socialistického tábora, došlo v důsledku jeho rozkladu dokonce ke zúžení kontaktů.¹⁵ Realita překotně

¹³ Viz např. Žores Medvedev a Roj Medvedev, *Solženicyn i Sacharov. Dva proroka* (Moskva: Vremja, 2004); česky vyšlo Roj Medvedev, *Stalin a stalinismus. Historické črty* (Bratislava: Obzor, 1990). Viz též Vladimir Bukovskij, *Moskevský proces* (Praha: Volvox Globator, 2015).

¹⁴ Aleksandr Panarin, *Politologija. Zapadnaja i Vostočnaja tradicii: učebnik dlja vuzov* (Moskva: Knižnyj dom Universitet, 2000). Srov. Gennadij Zjuganov, *Global'noje poraboščeniej Rossii, ili Globalizacija po-amerikanski* (Moskva: Ėksmo, 2011).

¹⁵ Viz např. Vladimir Volkov, „Rossijskoje slavjanovedenje: včera, segodnja, zavtra. (K 50-letiju Instituta slavjanovedenija i balkanistiki RAN)“, in *Institut slavjanovedenija i balkanistiki. 50 let*, ed. Je. P. Aksjonova, Ju. V. Bogdanov, M. A. Vasiljev et al. (Moskva: Indrik, 1996), 7–32. Viz též Jurij Afanas'jev, ed., *Sovetskaja istoriografija. V 2 kn.* (Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 1996); a dále Odd Arne Vestad, Oleg Višlev, Il'ja Gajduk et al., *Osmyslenije istorii* (Moskva: Prosvješčenije, 1996).

a všestranně se rozvíjející postsovětské společnosti nicméně neposkytla teoretickým úvahám dostatečný čas. Situaci ztěžoval hospodářský propad prvních reforem, proměny institucionálního a finančního zázemí akademické obce i nekoncepční státní politika v oblasti společenských věd a historického vzdělávání.¹⁶ Negativní dopad na ruskou historiografii měly také zahraniční společenské procesy a hledání nových identit po rozpadu sovětského bloku a Sovětského svazu. Co přijmout ze sovětského nehmotného dědictví za své patřilo k nejpalcivějším problémům. Z pohledu ruské historiografie zejména politici využívali selektivního výkladu minulosti jako prostředku k podpoře vlastní pozice, a napomohli tak k militarizaci ruské historické diskuse podle klíče „My versus Oni“.¹⁷ Tedy dříve než ruští historici mohli absorbovat všechny změny a zvážit význam, jež mělo pro ruské dějiny sovětské období, vyrostla touto érou nedotčená generace a celkový zájem společnosti o odborný názor na národní dějiny poklesl. Ačkoliv obraz vlastní minulosti a vztah k němu nadále spoluurčují orientaci Rusů ve světě, historická témata se přesunula více do oficiálních projevů ruských státních představitelů a emotivních mediálních diskusí. Největší spory se přitom vedou o výklad minulosti žijících pamětníků a také o příběh státu, s nímž se identifikují.

Sovětské dějiny v ruském diskurzu: aktéři, metody

Počátek sovětských dějin je v dnešním Rusku nejčastěji kladen do roku 1917. Tematicky jde o převážně vnitropolitický prostor otevřený abdikací cara Mikuláše II., který se s výrazným mezníkem stalinismu rozrůstá o obhajobu ruských zájmů v zahraničí. Institucionálně je výzkum uvedeného období zaštitěn univerzitami, systematictěji pak ústavy Ruské akademie věd a centrálními archivy v Moskvě. Za hlavní pracoviště lze označit Oddělení historicko-filologických věd Ústavu všeobecných dějin Ruské akademie věd (*Institut vseobščej istorii RAN*).¹⁸ Sovětským dějinám se věnují také Ústav ruské historie (*Institut rossijskoj istorii RAN*), Ústav studia Slovanů (*Institut slavjanovedenija RAN*), Ústav Evropy (*Institut Jevropy RAN*), Ústav východních studií (*Institut vostokovedenija RAN*) a Ústav Afriky

¹⁶ „Zasedanie naučno-konsul'tativnogo soveta pri istoriko-diplomatičeskom upravlenii Ministerstva inostrannych del SSSR“, *Novaja i novejšaja istorija* 32, č. 5 (1989): 222–25; „Problemy istoričeskoj nauky“, *Novaja i novejšaja istorija* 32, č. 6 (1989): 80–88. Srov. „Obščee sobranije otdelenija istorii RAN“, *Novaja i novejšaja istorija* 38, č. 5 (1995): 3–7.

¹⁷ Alexei Miller a Maria Lipman, eds. *The Convolutions of Historical Politics* (Budapest: Central European University Press, 2012). Viz též Akademik Aleksandr Čubar'jan: Učebnik, v ktorom Bandera budet gerojem, ne podpisem!, *Komsomol'skaja pravda*, 5. dubna 2011, <http://www.kp.ru/daily/25663/825131/>.

¹⁸ Webová stránka oddělení <http://hist-phil.ru>.

(*Institut Afriki RAN*). Z archivů jde především o Státní archiv Ruské federace (*Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii*), Ruský státní archiv politické historie (*Rossijskij gosudarstvennyj archiv social'no-političeskoj istorii*), Archiv ministerstva zahraničních věcí (*Archiv Ministerstva inostrannyh del*) a Archiv prezidenta Ruské federace (*Archiv Prezidenta Rossijskoj Federacii*). Z univerzit nelze pak pominout Katedru nové a nejnovější historie Historické fakulty Moskevské státní univerzity (*Istoričeskij fakul'tet MGU im. Lomonosova*), dále Historicko-archivnický ústav Ruské státní humanitní univerzity (*Istoriko-archivnyj institut RGGU*) a Katedru historie a politiky států Evropy a Ameriky Moskevské státní univerzity mezinárodních vztahů (*MGIMO*). Do výkladu sovětských dějin zasahují i regionální muzea a nevládní organizace, především společnost Memorial (*Meždunarodnoje istoriko-prosvetitel'skoje, pravozaščitnoje i blagotvoritel'noje obščestvo „Memorial“*), Fond Gorbačova (*Meždunarodnyj fond social'no-ekonomičeskich i politologičeskich issledovanij, Gorbačev-Fond*) a centrum Carnegie (*Moskovskij Centr Karnegi*).¹⁹ Mimořádnou pozici si díky své nakladatelské činnosti získala také nevládní organizace Mezinárodní fond Demokracie, kterou řídil dřívější Gorbačovův blízký spolupracovník Alexandr Jakovlev.²⁰

Z metodického hlediska našel dnes reálný ruský historický výzkum sovětských dějin své útočiště v pozitivistické archivní práci, specializoval se a přestal aspirovat na vyřešení ruské budoucnosti. Ti, kdo ještě seriózně usilují o nalezení nějakého obecnějšího konceptu ruských dějin, varují před přílišným důrazem na politicko-mocenskou stránku minulosti a vytvářením líbivých historických paralel a vedle širších společenských procesů zvažují také nové metodologické postupy. V 90. letech minulého století nosné modernizační schéma cyklického pohybu Ruska mezi reformami a kontrareformami dnes někteří z nich považují za vyčerpané, mimo jiné z toho důvodu, že ideál 19. století, Západ, obecně ztratil ve 21. století na přitažlivosti a pro současné ruské západníky je stále těžší nalézat v něm inspiraci.²¹ Přesto právě zmíněné nevládní organizace myšlenku demokratického a právního státu podporují. Podobně při podpoře liberalismu vystupuje rovněž nakladatelství Fondu Liberální mise (*Fond Liberal'naja missija*), vedeného ekonomem Jevgenijem Jasinem. Také akademičtí liberálové publikují své texty nadále. Již třetího vydání se dočkala práce Ruská historie: konec nebo nový začátek?, která čerpá z Achizjezerova konceptu ruských dějin. Ten vychází z kulturně-historického přístupu

¹⁹ Webové stránky zmíněných organizací v pořadí uvedeném v textu: <http://memorial.ru>, www.gorby.ru, www.carnegie.ru.

²⁰ Alexandr Jakovlev, *Rusko plné křížů* (Brno: Doplněk, 2008).

²¹ Viz např. Aleksej Iljič Miller, *Imperija Romanovyh i nacionalizm: ésse po metodologii istoričeskogo issledovanija* (Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije, 2006).

a ruskou společnost nahlíží jako odsouzenou k cyklickému pohybu mezi násilnou diktaturou a krátkými momenty pozitivního celospolečenského vření do doby, než splní dříve ignorované civilizační úkoly a dosáhne v Rusku ideálu sociálního konsensu.²²

Část současných ruských historiků nahradila zmíněné modernizační paradigma na přelomu století po vzoru Samuela Huntingtona tzv. civilizačním přístupem.²³ V případě ruských dějin vyzdvihují vliv přírodních podmínek na formování jedinečné povahy ruské společnosti.²⁴ Ty jsou výhodné při definování historické identity nového Ruska nejen ukotvením v nezpochybnitelných a snadno měřitelných výsledcích přírodních věd, ale také proto, že zdůvodňují nutnost chápat ruský národ v politickém smyslu slova a etnické záležitosti vnímat jako jeho dílčí podotázky.²⁵ Diferencovaný přístup k národnostem je současně blízký výše zmíněné konzervativní filozofii, která Rusko vnímá jako sociální a politický protipól liberální demokracie, přičemž dřívější monarchismus nahrazuje etatistickým konceptem silné centrální prezidentské vlády.²⁶ Ke konzervativnímu uvažování o ruských dějinách směřuje současné ruské teoretiky vývoje ruského prostoru také Mackinderova teorie z roku 1904. Tento směr uvažování kombinuje myšlenku Heartlandu s některými názory ruských meziválečných eurasijců, dějiny považuje za jen málo podstatné a akceptuje z nich převážně pouze autoritu pravoslaví. Jeho ústřední promotér, Alexandr Dugin, vyzývá ke konzervativní revoluci. Tvrdí, že současná Ruská federace je ahistorický nepřirozený útvar, který bezpečnostní a ekonomické zákony nutně směřují k dokonalejší formě, k vytvoření Nového eurasijského impéria.²⁷

Součástí ruského odborného historického diskurzu se staly také debaty o školské výuce. Zpočátku mezery v dějepisu, tzn. bílá místa (*belyje pjatna*), pomáhali zaplňovat někdejší disidenti a domácí i zahraniční akademici.²⁸ Debata o nutných

²² V prvním vydání vyšlo jako Aleksandr Achijezer a Igor' Kljamkin, *Istorija Rossiji: konec ili novoj načalo?* (Moskva: Novoje izdatel'stvo, 2005).

²³ Samuel Huntington, *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu* (Praha: Rybka, 2001), 158–63.

²⁴ Klasická interpretace vlivu místních podmínek na ruské společenské zřízení v češtině viz Vasilij Ključevskij, *Ruské dějiny. Díl I.* (Praha: Minařík, 1927), 45–80.

²⁵ Viz např. Leonid Milov, ed. *Istorija Rossii s drevnejšich vremen do konca XVII veka* (Moskva: Ékсмо, 2006); Andrej Zubov, ed. *Dějiny Ruska 20. století. I. díl. 1894–1939* (Praha: Argo, 2014), 117–37.

²⁶ Aleksandr Panarin, *Revanš istorii* (Moskva: Logos, 1998).

²⁷ Aleksandr Dugin, *Osnovy geopolitiki. Geopolitičeskoje buduščee Rossii* (Moskva: Arktogeja, 1997).

²⁸ Situaci odrážela i skutečnost, že ruské dějiny 19. a 20. století byly na doporučení ministerstva vědy na ruských vysokých školách vyučovány od roku 1992 podle překladu učebnice francouzského historika ruského původu Nicolase Wertha. Viz Nikolas Vert, *Istorija Sovetskogo gosudarstva. 1900–1991. 2-je izdanije* (Moskva: Ves' Mir, 1998). Původní vydání Nicolas Werth, *Histoire de l'Union Soviétique: De l'Empire russe à la Communauté des Etats indépendants* (Paris: Presses Universitaires de France, 1990).

změnách obsahové stránky výuky dějepisu nacházela dokonce pravidelný ohlas v akademickém historickém tisku. Když v polovině devadesátých let vznikly první široce respektované učebnice, pozbyly obsahové otázky výuky sovětských dějin na naléhavosti. Pozornost historiků se obrátila k archivům a učitelé se zaměřili na zlepšování pedagogických metod. Stát, ovládaný jedinou politickou stranou prezidenta Putina, se ovšem do necentralizovaného připomínání minulosti rozhodl zasáhnout. Koncem roku 2003 byla zveřejněna Národní doktrína vzdělávání v Ruské federaci, která stanovila priority školského systému. Z hlediska historie jsou zásadní dva první body: 1) zajistit historickou návaznost generací, zachování, šíření a rozvoj národní kultury a kulturního dědictví Ruska; a 2) vychovávat ruské patrioty v demokratickém duchu s ohledem na současný stav vědy. Školy se přitom měly stát místními vzdělávacími centry. Po roce 2005, kdy orientace prvního Putina prezidentského období na pragmatismus a silnou technokratickou centrální moc nepřinesla očekávaný konsolidační efekt, byla tato doktrína netrpělivě rozšířena o snahu vytvořit reprezentativní výklad národních dějin.

Někteří odborníci se změnám bránili. Nejprve oponovali státem do školské výuky prosazovanému standardu humanitních věd a zpochybňovali obsah s ním spojeného kulturně-historického základu. Jejich kritice se nevyhnul ani způsob, jakým od roku 2005 připravený systém jednotných státních zkoušek testoval znalosti dějepisu.²⁹ A konečně do třetice protestovali proti kontroverzním titulům, o něž se rozšířilo spektrum učebnic doporučených ruským ministerstvem školství k výuce dějin. Mimořádné protesty vzbudily především nové učebnice spojené se jménem do té doby prakticky neznámého Alexandra Filippova určené pro závěrečné ročníky ruských základních škol a jejich učitele.³⁰ Za jejich hlavní nedostatek bylo považováno, že výchovu k patriotismu nahrazují výchovou k nekritické loajalitě vůči autoritám a Putinův politický koncept „suverénní demokracie“ prezentují jako objektivně ukotvený popis skutečného politického režimu v Rusku.³¹ Podobné diskuse byly vedeny také nad publikacemi profesorů Moskevské státní univerzity Alexandra Barsenkova a Alexandra Vdovina, jež z matematiky převzatá teorie synergie dovedla mimo zmíněné problematické závěry také k antisemitsky

²⁹ Viz interview Olgy Daškovské s Alexandrem Čubarjanem *Istorija ne dolžna byt' založnicej politiki, Pervoje sentjabrja*, č. 8 (2011), <http://ps.1september.ru/article.php?ID=201100803>.

³⁰ Aleksandr Filippov, *Novejšaja istorija Rossii 1945–2006 gg. Kniga dlja učitelja* (Moskva: Prosvěščeni-je, 2007); Aleksandr Danilov, Anatolij Utkin a Aleksandr Filippov, eds., *Istorija Rossii. 1945–2008 gg.: 11 klas: Učebnik dlja učaščichsja obščebrazovatel'nych učreždenij*. Izd. 2-oje (Moskva: Prosvěščeni-je, 2008).

³¹ Alexei Miller, „Russia: Power and History“, in *Engaging History: The Problems and Politics of History in Russia*, ed. Samuel Green, Maria Lipman a Andrey Ryabov (Moscow: Carnegie Moscow Center, 2011), 19–20.

vnímaným výrokům. Na rozdíl od Filippova však uznávání profesori nalezli větší pochopení kolegů. Zvláštní komise Moskevské státní univerzity, svolaná k prošetření jejich případu, sice pro zjištěné nedostatky omezila užívání jejich publikací ve výuce, zároveň se však ohradila proti omezování akademické svobody a možnosti formulovat vědecké názory.³²

Stát ovšem v uplatňování normativních nástrojů vůči historické vědě vytrval. Prezident Medveděv vydal v květnu 2009 dekret, kterým zřídil komisi proti falzifikaci historie, která by poškozovala ruské zájmy. Návazně vznikl během tří dní v akademii věd seznam jednotlivců a organizací dopouštějících se podobného pokřívování historie nebo šířících takový výklad dějin.³³ Také v důsledku této ostrakizace vybraných vědců se veřejný diskurz o ruských dějinách povětšinou rozvíjí mimo solidní vědecká zjištění, často v talk-show na televizních obrazovkách.³⁴ Na rozdíl od převratných 90. let se na něm jako historici nejvíce podílejí mediálně zdatní autoři interpretačních textů, kteří neusilují o odborný ani zahraniční respekt ke svým názorům a tíhnou k nacionalistickým klišé. Je zřejmé, že podstatnou silou v tomto procesu je tlak Vladimira Putina na vytvoření pozitivní ruské národní identity. Někteří historici už jeho éru svými texty dokonce zařadili mezi zásadní události ruských dějin, hlásí se k němu citacemi a i jinak dávají najevo, že jejich práce je shora schvalována. Jsou proto vnímáni jako kremelští (dvorní) autoři, kteří namísto skutečného výzkumu profitují (kariéerně i materiálně) z politizace historie a z účasti na prosazování historické politiky nové ruské elity, potažmo z podílu na šíření nové ideologie suverénní demokracie.³⁵ Ale samozřejmě nejde jen o Putina. Jeho slovní i symbolická vyjádření k minulosti, stejně jako jeho aktivity na poli školní výuky, vycházejí vstříc ruské společnosti doufající podle renomovaných výzkumů v proměnu své vlasti v znovu obávanou velmoc. Výzkum stereotypů, které si ruská společnost zachovala ze sovětských dob, naznačuje, že její rutinní každodenní chování a myšlení, i často pouze deklaratorní vztah k novým pravidlům a právům, podporují dominantní roli státu v mnoha oblastech veřejného života, historický diskurz nevyjímaje.³⁶

³² Po povodu občestvennogo obsuždenija učebnogo posobija A. S. Barsenkova i A. I. Vdovina *Istorija Rossii 1917–2009* (Moskva: Aspekt Press, 2010), Moskovskij Gosudarstvennyj Universitet imeni M. V. Lomonosova, *Istoričeskij fakul'tet*, <http://www.hist.msu.ru/Science/DISKUS/2010/index.html>.

³³ Miller, „Russia: Power and History“, 19–22.

³⁴ Ze specializovaných pořadů viz např. projekt *Imja Rossija* (TV Rossija) z roku 2008 nebo projekt *Sud vremeni* (TV 5-tyj kanal) běžící v letech 2010 a 2011.

³⁵ Více viz Bordjugov, ed. *Istoričeskije issledovanija v Rossii. Tom III*, 10, 17–18.

³⁶ Leonid Borodkin, Chajs Kessler, Andrej Sokolov, eds., *Sovetskoje nasledstvo. Oтраženie prošlogo v social'nych i ékonomičeskich praktikach sovremennoj Rossii* (Moskva: ROSSPEN, 2010).

Historik suverénní demokracie

K dnešní situaci ruské historiografie patří vedle významného regulačního působení státních normativů také snaha vrcholných ruských politiků určovat mezi historiky autority, které podporují integritě státu prospívající „správný“ výklad dějin novým generacím. Dlouhodobě a s narůstající intenzitou se na historické politice současného Ruska podílí Alexandr Čubarjan. Když loni v červnu přebíral v kremelském Georgijevském sále státní cenu udělovanou ruským prezidentem ve výroční den vyhlášení suverenity Ruské federace, hlasatel během 45 sekund vyzdvihl jeho přínos ke zkoumání rusko-evropských vztahů v 19. i 20. století, zásluhy o šíření humanitního vzdělání, jeho snahu přizpůsobit středoškolskou a vysokoškolskou výuku historie jednotnému státnímu standardu a konečně práci na ruské akademické encyklopedii. Sám Čubarjan pak skromně označil své ocenění za doklad uznání významu humanitních věd ze strany státní moci a důkaz důležitosti historického vědění pro rozvoj ruské identity a kultury.³⁷

Soudě podle dalších tří vysokých státních vyznamenání, udělených Čubarjanovi v letech 2006, 2010 a 2011, uznání jeho práce ruskými úřady skutečně roste. Navzdory tomu, že Čubarjanova bibliografie obsahuje přes 350 titulů a jeho názory se často objevují i v ruském denním tisku, projevíli však ruští historici v poslední době oficiálně respekt k Čubarjanově vlastní vědecké publikaci jen jednou, když mu v roce 2009 udělili Tarleho cenu za knihu *Počátek tragédie*.³⁸ Pomineme-li Čubarjanovy editorské počiny a stručné předmluvy k několika pracím jeho kolegů,³⁹ překlady jeho původních textů do jiných jazyků se omezují na Čubarjanův výklad ruského pohledu na myšlenku jednotné Evropy. Také v zahraničí se tak třiaosmdesátiletý ruský akademik těší úctě více pro své organizační kompetence

³⁷ Záznam ceremoniálu předávání Státní ceny Ruské federace z 12. června 2014 na oficiálních stránkách Kremlu www.news.kremlin.ru/video/2643.

³⁸ Čubarjan, *Kanun tragedii*.

³⁹ Mikhail Narinski, Elisabeth Du Réau, Georges-Henri Soutou, Alexandre Tchoubarian, eds. *La France et l'URSS dans l'Europe des années 20* (Paris: Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2000); Alexander O. Chubaryan a Harold Shukman, eds., *Stalin and the Soviet-Finnish war 1939–40* (London: Frank Cass, 2002); Mikhail Narinski, Elisabeth Du Réau, Georges-Henri Soutou, Alexandre Tchoubarian a Christophe Réveillard, eds., *La France et l'URSS dans l'Europe des années 30* (Paris: Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2005); Stefan Karner a Barbara Stelzl-Marx, eds., *Die Rote Armee in Österreich: Sowjetische Besatzung 1945–1955* (Köln: Böhlau, 2005); Stefan Karner, Natalja G. Tomilina, Alexander Tschubarjan, Günter Bischof a Viktor V. Ishchenko, eds., *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968* (Köln: Böhlau, 2008); Stefan Karner, Natalja G. Tomilina, Alexander Tschubarjan, Günter Bischof, Viktor V. Ishchenko, eds., *Der Wiener Gipfel 1961: Kennedy – Chruschtschow* (Innsbruck: Studienverlag, 2011); Helmut Altrichter, Viktor Ischtschenko, Horst Möller a Aleksandr Tschubarjan, eds., *Deutschland – Russland: Das 20. Jahrhundert* (München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2013).

než pro vědecké teze. Postupně to demonstrovalo jeho vyznamenání francouzským, německým a vatikánským státním řádem.

Vědecká činnost

Alexandr Čubarjan spojil po absolutoriu na katedře sovětských dějin historické fakulty Moskevské státní univerzity v roce 1955 svůj profesní život s Historickým ústavem moskevské Akademie věd, účastnil se jeho výzkumů a zapojil se za něj také do mezinárodní spolupráce historiků. Přestože dlouhodobě vystupuje v bezpočtu různých veřejných i vědeckých rolí, od roku 1988 je právě funkce ředitele Ústavu všeobecných dějin Ruské akademie věd jeho klíčovou pozicí.

Badatelsky se od počátku specializoval na sovětskou zahraniční politiku. Nejprve svůj zájem zaměřil na okolnosti uzavření Brestlitevského míru a leninskou diplomacii. Mezi jeho hlavní teze té doby patřilo konstatování, že leninské principy tvoří základ úsilí o mírovou koexistenci politicky odlišných režimů, jsou garancí boje za mír a obranou proti sektářům. Lenin podle něho chápal, že pro zajištění potřeb socialismu byla existence sovětského státu nutná. Dekretem o míru byl podle Čubarjana zahájen trvalý sovětský boj za mír na zemi a Moskva začala řešit problémy celého lidstva. Systematicky postupovala k nesnadnému Brestlitevskému míru, aby přes očekávání a úsilí kapitalistů z Dohody zajistila sovětskému Rusku alespoň minimální prostor k přežití. Sovětská mírová politika musela podle Čubarjana nalézt způsob, který by umožnil koexistenci dvou různých politických systémů v praxi. Směřovala proto logicky k Janovu, Ženevě a Východnímu paktu. Realisticky přitom usilovala o odzbrojení, obchodní spolupráci i rovnoprávnost všech zemí na mezinárodní scéně.⁴⁰ Tyto teze odpovídaly tehdejší sovětské zahraniční strategii a soulad jeho vědeckých závěrů s praktikovanou politikou zajistil Čubarjanovi od roku 1966 místo přednášejícího na Diplomacické akademii sovětského ministerstva zahraničních věcí a později i na Moskevském státním institutu mezinárodních vztahů. V 70. letech Čubarjan analyzoval blíže vnější hospodářské vztahy Sovětského svazu, protože podle jeho názoru tvořily důležitou složku mírového soužití odlišných politických systémů. Soustředil se na Francii, Velkou Británii a Spojené státy. Leninské principy (přístup k historii z pohledu revolucionáře) podle Čubarjana trvale zajišťovaly kontinuitu sovětské diplomacie v jejím mírovém úsilí. V jejich duchu Moskva hájila plány na odzbrojení, mezinárodní snahy odmítající válku jako prostředek řešení mezinárodních vztahů, mezi jinými Ženevský protokol a Briand-Kellogův pakt,

⁴⁰ Aleksandr Čubar'jan, *Brestskij Mir* (Moskva: Nauka, 1964); Aleksandr Čubar'jan, *V. I. Lenin i formirovanije sovsckoj vnešnej politiki* (Moskva: Nauka, 1972).

a po porážce nacistického Německa také výzvu k ukončení kolonizace.⁴¹ To, že vedle mírového soužití byla leninským programem také méně vstřícná světová revoluce a že rapalská smlouva s Německem v roce 1922 vážně narušila rozvíjející se vztahy Moskvy se Západem, připustil teprve ve změněné atmosféře počátku 90. let. Tehdy také začal vysvětlovat světový meziválečný vývoj jako střet globálních trendů naci-onalismu, internacionalismu a separatismu a varoval před pasivitou a ideologizací diplomacie.⁴² Pro Rusy citlivý Pakt Molotov-Ribbentrop, který ještě v roce 1964 hodnotil jako realistický, v roce 1993 zkritizoval jako protiprávní, amorální akt porcující svět v zájmu sovětské obrany na sféry vlivu.⁴³

Zatím však Čubarjan v souladu se sovětskou politikou poloviny 60. let přemě-roval svůj odborný zájem k možnostem přátelského soužití států s různými politickými režimy. Spojenectví Velké Británie a Spojených států amerických se Sovětským svazem během druhé světové války interpretoval jako doklad existence jejich určitého kooperativního potenciálu, ve velké trojce však omezeného na pasivní, a nikoliv kreativní fungování a tedy spějící ke studené válce.⁴⁴ Tu podle jeho tehdejšího názoru modifikovala až komplexní proměna mezinárodní politiky po Karibské krizi a částečném zhroucení ideologie imperialismu. V nových podmínkách zbrojní rovnováhy sice podle Čubarjana sílily protisovětské ideologické útoky v nových oblastech (např. lidská práva), ale sovětský plán mírového soužití byl uznán za rozumnou formu mezinárodních vztahů. Myšlenka míru byla v tomto jeho pojetí neodmyslitelně spjata se samotným vznikem socialistického státu a byla od něho neoddělitelná; jejím prosazováním ovšem neměli být pracující celého světa připraveni o právo na sociální a národní osvobození.⁴⁵ Příležitostná protikladnost mírového rozvoje světa nesmě-la podle něho zastínit skutečnost, že světové dějiny 20. století probíhají ve znaku socialistických idejí, navzdory šéfům NATO, západoněmeckým revanšistům, neo-fašistickým elementům v Itálii i snahám amerických militaristických a sionistických kruhů. S tímto výkladem se sovětský akademik prosadil díky vnitřní potřebě Svazu československo-sovětského přátelství dokonce i do češtiny. Hlavními Čubarjanovými

⁴¹ Aleksandr Čubar'jan, *Mirnoje sosuščestvovanije. Teorija i praktika* (Moskva: Politizdat, 1976).

⁴² Aleksandr Čubar'jan, „Jevropa 20-ch godov: novyje realii i tendencii razvitija“, in *Jevropa meždu mirom i vojnoj 1918–1939*, ed. Aleksandr Čubar'jan (Moskva: Nauka, 1992), 6–19.

⁴³ Klíčové pro novější Čubarjanova vyjádření byly tři mezinárodní konference završené knihou David Reynolds, Warren F. Kimball, A. O. Chubarian, eds., *Allies at War. The Soviet, American and British Experience, 1939–1945* (London: Macmillan, 1994). Ruský *Sojuzniki v vojne, 1941–1945* (Moskva: Nauka, 1995). Viz též Aleksandr Čubar'jan, ed., *Sovetskaja vnešnjaja politika v retrospektive* (Moskva: Nauka, 1993).

⁴⁴ Čubar'jan, *Vladimir Iljič Lenin i formirovanije sovsckoj vnešnej politiki*.

⁴⁵ Aleksandr Čubar'jan, ed., *Problemy istorii meždunarodnyh otnošenij i ideologičeskaja bor'ba. Sbornik statej*. (Moskva: Nauka, 1976), 3–34.

tématy 60. a 70. let byly otázky vzniku sovětské zahraniční politiky, vztahy Moskvy ke kapitalistickým státům, role socialistické spolupráce mezi státy, příčiny vzniku studené války a momenty revize sovětské ideologie. Stále výrazněji při jejich zkoumání hledal historický kontext tehdy aktuální sovětské zahraničněpolitické strategie, aby doložil její dlouhodobou kontinuitu, promyšlenost a zásadovost.⁴⁶

Koncem sedmdesátých let Čubarjan často akcentoval otázku evropské bezpečnosti a postupně začal uvažovat o myšlence jednoty Evropy. Pod vlivem nastupujícího nového myšlení a Gorbačovovy teorie společného evropského domu⁴⁷ sledoval historický vývoj uvažování o Evropě a porovnával je s proměnami ruské idey. Myšlenka jednotné Evropy byla podle jeho názoru z roku 1983 mnohostranná a sporná od středověku a oslovila pouze některé intelektuály v meziválečné době, zatímco vlivnější regionální výklady dlouhodobě reprezentovaly konkurenční pangermánské, latinské, slovanské a balkánské projekty. Podle Čubarjana však bylo základním problémem Evropy rozdělení na Východ a Západ, které se ve 20. století proměnilo v nepřátelské soužití dvou politiky, ekonomicky, ideově i společensky odlišných systémů. Přitom ani Rusko, ani Sovětský svaz nebyly, jak tvrdil v 80. letech, oddělitelné od evropské humanistické tradice, od aktuální a na obou stranách autentické potřeby snížit počty zbraní v Evropě, zásobovat ji surovinami a uvěřovat její společný rozvoj.⁴⁸ Nové Rusko mohlo podle Čubarjana vnést do Evropy vlastní pozitivní působení. Jeho zdroj Čubarjan určil v momentě rozpadu Sovětského svazu, kdy stejně jako mnozí ostatní hledal smysl existence samostatného ruského státu. Jako ruskou národní ideu vyzvedl toleranci a neopomněl zařadit pacifismus V. Malinovského mezi klasiky světových mírových hnutí. Vyzval k tomu, aby přehodnocování sovětských dějin probíhalo na základě historických faktů, a ne podle aktuální politické potřeby. Upozornil přitom na to, že národní zájmy by ideálně měly odpovídat zájmům lidstva, a bezpečnost jednoho by tedy neměla poškodit druhé.⁴⁹

V novém tisíciletí Čubarjan-badatel opět souzněl s tónem zahraniční politiky své vlasti a snažil se blíže nahlédnout ruské vnímání Evropy v kontextu

⁴⁶ Aleksandr Čubarjan, ed., *Jevropa v meždunarodnych otnošenijach 1917–1939* (Moskva: Nauka, 1979); Alexandr Čubarjan, *Uplatňování zásad mírového soužití států s rozdílným společenským zřízením* (Praha: SČSP – Lidové nakladatelství, 1979).

⁴⁷ Michal Sergejevič Gorbačov, *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět* (Praha: Svoboda, 1987).

⁴⁸ Čubarjan, *Jevropejskaja ideja v istorii*; Aleksandr Čubarjan, ed., *Jevropa XX-go veka: problemy mira i bezopasnosti* (Moskva: Izd-vo Meždunarodnyje otnošenija, 1985); Aleksandr Čubarjan, ed., *Velikij Oktjabr' i istoričeskij progress* (Moskva: Nauka, 1987).

⁴⁹ Reynolds, Kimball, Chubarian, eds., *Allies at War*; Il'ja Gajduk, Natalija Jegorova a Aleksandr Čubarjan, eds., *Stalin i cholodnaja vojna* (Moskva: Institut vseobščej istorii RAN, 1998); Aleksandr Čubarjan, ed., *Pacifizm v istorii. Idei i dviženija mira* (Moskva: Institut vseobščej istorii RAN, 1998).

úsilí o sjednocení kontinentu od francouzské revoluce. Takové plány označil za evropeismus a analogicky pak pro ruské snahy integrovat Evropu použil stejný termín, ruský evropeismus. Kromě tradičních slavjanofilských a západnických konceptů ruského poměru k Evropě přitom vyzdvihl bolševický koncept světové revoluce jako svého druhu zaujetí myšlenkou jednotné Evropy, byť jen takové, která měla vytvořit předpolí pro změnu světového řádu. Poměr nového Ruska k sjednocující se Evropě interpretoval Čubarjan s oporou v obrazu své vlasti jako civilizačního mostu mezi dvěma kontinenty. To nezměnil, ani když v souladu s dobovou diskusí uvažoval o eurasijském kontinentu, za jehož jednu část pokládal ruskou civilizaci. Podle jeho názoru se Eurasie vyznačovala specifickou vnitřní složitostí, komplikovanými vztahy mezi regiony a mimořádně silnými dopady globálních transformací. Rusko se podle něho do dynamických procesů zapojovalo jako zprostředkovatel. V letech 2003 až 2005 Čubarjan ovšem vyjadřoval víru, že tento most lze v daleké budoucnosti integrovat do Evropy, pakliže Moskva dokáže naplnit ekonomická kritéria Evropské unie, přizpůsobit se jejím ostatním, vyvíjejícím se normám a harmonizovat vztahy se všemi svými sousedy. Otázkou však podle Čubarjana zůstávalo, zda Evropa dokáže přijmout nový ruský, Vladimírem Putinem reprezentovaný, evropeismus opřený o důraz na ruskou státnost, ruské národní tradice a hodnoty. Takový tón, upozornil v závěru první dekády 21. století, konečně není cizí ani v Evropě přítomným zastáncům volnějšiho spojení národních států. Naznačil, že právě tudy může vést ono očekávané přiblížení Ruska integrující se Evropě.⁵⁰

S narůstajícím osvojováním sovětského vítězství ve druhé světové válce politickými představiteli nového Ruska Čubarjan některé své dřívější teze revidoval. Vyšel z konstatování, že výklad významu tohoto globálního konfliktu podléhá zkreslování na celém světě. V postsovětském prostoru podle něho tento stav ještě zhoršují politizovaná hodnocení usilující o národní parcelaci společné minulosti a tedy i o potlačení myšlenky společného Vítězství. Ve zmíněné Tarleho cenou vyznamenané knize o letech 1939 až 1941 přiblížil vlastní společnosti sovětskou strategii před oficiálním vstupem Moskvy do války. Postup Moskvy, který je častým předmětem diskusí, vysvětlil s důrazem na vrcholnou zahraniční politiku Francie a Velké Británie. Podle něho byly zaskočeny prudkou akceschopností Německa a nechtěly se v prospěch svých východoevropských spojenců angažovat. Německo podle Čubarjana naopak správně pochopilo sovětský zájem o východní Evropu

⁵⁰ Alexander Chubaryan, „Russian Europeanism: Essence and Opportunities. Europe – United Yet Divisible“, *Russia in Global Affairs*, č. 2 (2003), http://eng.globalaffairs.ru/number/n_865; Aleksandr Čubarjan, *Rossija v civilizacijnoj strukture jevrazijskogo kontinenta* (Moskva: Nauka, 2004); Aleksandr Čubarjan, *Rossijskij Jevropeism* (Moskva: Olma Press, 2006).

(diskuse o průchodu sovětských vojsk) a nabídlo dohodu o jejím rozdělení. Proces sovětského rozhodování o způsobu naplnění smlouvy o neútočení a vymezení sfér vlivu podle Čubarjana probíhal pod německým tlakem. Stalin intenzivně konzultoval s vedoucími činiteli sovětské diplomacie, komisariátů vnitra a obrany. V nezvratně se měnící situaci usiloval o takové řešení, které by zajistilo bezpečí jeho země a nenarušilo její vnitřní integritu nevysvětlitelnou změnou sovětského doktrinárního a ideologického postoje. To se mu podle Čubarjana povedlo, když dokázal časově oddělit obsazení Polska Rudou armádou od německého útoku. Demarkační linie na hranici označené dříve lordem Courzonem jako hranice etnik a systematická práce na inkorporaci Sověty získaných území jako západních oblastí Běloruska a Ukrajiny pak umožnily Stalinovi oddělit vlastní akce od německé agrese také tematicky. Díky tomu, konstatuje Čubarjan, nebyla sovětská neutralita v zahájeném válečném konfliktu navenek zpochybněna a současně byla veřejná část sovětsko-německé dohody přijatelně zdůvodněna i sovětské veřejnosti. Pokud jde o Pobaltí, připomněl Čubarjan autoritářský charakter tamních režimů, které podle něho odcizily politické vedení od široké veřejnosti a pronásledovaly levici. Ta proto podle něho podporovala spojenectví se Sověty a zasloužila se o to, že zákonodárny sbory všech tří pobaltských zemí přijaly po volbách provedených podle sovětského vzoru usnesení o připojení k Sovětskému svazu. Čubarjan upozorňuje, že řešení záležitostí jiných států velmocemi bylo tehdy běžnou praxí. V situaci, kdy se Francie a Británie rozhodly nepodpořit pobaltskou samostatnost, proto podle něho neexistovalo jiné východisko. Například pokusy pobaltských vlád koordinovat společný postup na podzim 1939 komentuje pouze jako naivní snahu, o níž si přece musely být vědomy, že vyvolá negativní sovětskou reakci. Charakteristický postoj zaujímá Čubarjan také k těm výzkumům současných pobaltských a ruských historiků, kteří situaci popisují jako sovětskou vojenskou převahou vynucené kroky ústící v sovětskou okupaci Pobaltí. Podle Čubarjanova názoru přitom nelze vstup Litvy, Lotyšska a Estonska do Sovětského svazu chápat jako okupaci už jen proto, že tamní obyvatelé získali stejná občanská práva, jaká byla obvyklá v ostatních částech Sovětského svazu. Čubarjan připouští jediný negativní rys sovětské akce v Pobaltí: navazující represi. I tu ovšem chápe jako obvyklou v rámci sovětské společnosti.⁵¹ Neutralita a jistá garance zajištění bezpečí sovětského státu, o něž sovětská diplomacie v konfliktu imperialistických států v souladu s komunistickou ideologií původně skutečně usilovala, vzaly za své teprve Stalinovým rozhodnutím stvrdit dodatečnou Dohodu

⁵¹ Srov. Irmina Matonyte, „The Elites’ Games in the Field of Memory: Insight from Lithuania“, in *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe. Memory Games*, ed. Georges Mink a Laure Neumayer (New York: Palgrave Macmillan, 2013), 105–20.

o spolupráci s Hitlerem, tvrdí Čubarjan. Vnímal-li Stalin, že Hitler považuje sovětsko-německé spojení pouze za dočasný taktický manévr, není podle Čubarjana jasné. Odmítnout však podle jeho názoru lze tvrzení Viktora Suvorova, že by byl Stalin připravoval válku proti Hitlerovi a ten ho útokem v červnu 1941 předběhl.⁵² Ve skutečnosti, tvrdí Čubarjan, se Sovětský svaz Stalinovým přičiněním stal německým rukojmím. Stalin podle něho uvěřil německým slibům a lžím, ztratil smysl pro realitu i míru a byl ochoten nejen revidovat sovětskou zahraniční politiku, ale také ideologii. Na přelomu let 1940 a 1941, kdy si Stalin začal nebezpečí uvědomovat, Čubarjan už nenalézá jiné řešení situace než smlouvou s Japonskem realizované rozhodnutí zabránit válce na dvou frontách a propagandistickým obratem zahájené posilování sovětského odstrašovacího potenciálu. Tato opatření, stejně jako ekonomický appeasement ve snaze maximálně oddálit střetnutí s Německem, aplikoval podle něho Stalin správně. Ve složité mezinárodní situaci mu nezbývalo než jen čekat: „Berlín ovládala euforie z nového grandiózního vojenského pochodu, který měl svrhnout bolševismus, pokořit Rusko a poté uštědřit poslední ránu Velké Británii. [...] A hlavní osobnost v Kremlu [...] si kladla stále tytéž otázky – byla-li jeho volba v srpnu a září 1939 správná a zdali skutečně nemohl přehrát Hitlera.“⁵³

Čubarjan tedy nahlíží jednání Stalina kriticky a označuje ho dokonce za protipól pacifismu a humanismu. V diskusích, které vlivem snahy ruských prezidentů první dekády 21. století kodifikovat Vítězství ve Velké vlastenecké válce jako úhel-ný kámen národní historie ovládly ruský veřejný prostor, mu však důraz na údajně bezvýhodnou mezinárodní situaci umožňuje vyhnout se jednoznačnému soudu o Stalinovi. Čubarjan vyjádřil určité pochopení pro složitost jeho rozhodování a podtrhl, že charakter stalinismu neměl nic společného s hrdinstvím lidu, který po dvacet let prokazoval nezměrnou vůli i sílu modernizovat a ochránit vlast. Znovu se tak vrátil ke starému triku sovětské diplomacie, která „lid“ uměle oddělovala od jeho vedení všude tam, kde jí politická elita nebyla nakloněna, a podpořil nový prezidentský výklad stalinského teroru jako ceny zaplacené předky za obrovský vzestup Ruska a porážku hlavního dějinného zla – fašismu.

Organizace a financování vědy

Do funkce ředitele Institutu všeobecných dějin Akademie věd Sovětského svazu, resp. Ruské akademie věd byl Čubarjan svými kolegy zvolen v roce 1988, poté co

⁵² Česky vyšla Suvorova práce jako Viktor Suvorov, *Ledoborec. Všechno bylo jinak aneb kdo začal druhou světovou válku?* (Praha: Naše vojsko, 1995).

⁵³ Čubarjan, *Kanun tragedií*, 463.

přes deset let úspěšně vedl nejprve jeho sektor a potom oddělení dějin mezinárodních vztahů. V turbulentní atmosféře ideologických změn a navazujících reforem prokázal nesporné organizační dovednosti i obdivuhodnou schopnost zajistit chod svěřené instituce. Tváří v tvář proměně paradigmat, metod historické práce, přílivu výsledků zahraniční vědy a celospolečenské neochotě čekat na nově tlumočenou historii čelil ztrátě jistoty velkorysého finančního krytí bádání ze strany státu a s ní spojeným personálním změnám. Dokázal si však zachovat autoritu, svými mezinárodními zkušenostmi zjevně inspirovaný nadhled i relativně přesnou představu o činnosti svých kolegů a při každoročním hodnocení jejich výsledků a budoucích možností uměl nalézat slova chvály a nabízet perspektivu. Jeho podřízení se od roku 1989, kdy namísto vědeckých pracovišť začal stát financovat konkrétní projekty, pohybovali v politicky poutavých tématech 20. století a on je podporoval ve spolupráci s domácími archivy i zahraničními partnery a vyzýval je k ostráživosti vůči politické utilitaritě. Přehodnocování sovětských dějin mělo podle něho probíhat na základě historických fakt, nikoliv podle aktuální politické potřeby. Problém reformy financování vědy ho současně přivedl blíže k ruským politikům, do prezidentské Rady pro vědu, vzdělávání a technologie, kde usiloval o alespoň minimální respekt k humanitním vědám a upozorňoval, že poskytované prostředky pokrývají nízké platy jeho podřízených nanejvýš ze sedmdesáti procent.⁵⁴

Chybějící finance dokázal Čubarjan zajistit z ciziny, která dychtivě reagovala na ruskou archivní revoluci a Čubarjana vnímala jako vlivného partnera. Již od sedmdesátých let si totiž díky vlastnímu zahraničněpoliticky orientovanému výzkumu, znalosti anglického i francouzského jazyka a politické spolehlivosti systematicky budoval kontakty v mnoha západních zemích. Ty mu nejen dovolily získat funkci v národní odbočce Mezinárodního výboru historických věd, ale i zajišťovaly, a to ještě v dobách platnosti mimořádně přísných omezení pro vycestování ze Sovětského svazu, možnost konfrontovat doma dostupné prameny se studiem v západních archivech a knihovnách. V 90. letech se právě tudy otevřela Čubarjanova cesta k prudce se rozvíjející spolupráci ruských historiků se západními vědci a zejména k projektům mezinárodní vědecké spolupráce. Na té se Čubarjan od svého zvolení členem Rady Mezinárodního výboru historických věd na madridském kongresu v roce 1995 až po kongres v Oslo v roce 2000 aktivně podílel.⁵⁵ Za ruskou stranu byl partnerem mnoha projektů, které západní instituce v Rusku

⁵⁴ T. S. Trubinová, „Godičnoje sobranije Akademii nauk SSSR“, *Novaja i novejšaja istorija* 32, č. 4 (1989): 226–28; „O rabote instituta vseobščej istorii RAN“, *Novaja i novejšaja istorija* 38, č. 4 (1995): 3–11.

⁵⁵ S. L. Tichvinskij, „Sozdavaja atmosferu meždunarodnogo naučnogo sotrudničestva (Akademik A. O. Čubar’jan na kongressach MKIN)“, in *Istoričeskaja nauka na rubeže vekov*, ed. A. A. Fursenko (Moskva: Nauka, 2001), 18–27.

spolufinancovaly; mimo jiné zaštitil přípravu sedmi svazků dokumentů z archivu Komunistické internacionály i digitalizaci jeho fondů.⁵⁶ Dalších výzkumných úkolů se dotkl z pozice předsedy bilaterálních komisí ruských historiků s kolegy z Litvy, Německa, Rakouska, Rumunska a Ukrajiny nebo jako garant spolupráce s konkrétními zahraničními institucemi.⁵⁷

Zkušenosti z tak intenzivního zapojení do mezinárodní spolupráce se snaží Čubarjan zúročit i dnes. Zatímco dříve však motivoval své podřízené k utváření tezí v průběhu mezinárodního výzkumu, dnes při vlastní práci spíše dává přednost tomu, aby zahraniční experti z Francie, Velké Británie, Německa a Spojených států amerických pouze ve vztahu ke světovým trendům hodnotili aktuálnost ruskými historiky domácím grantovým agenturám nabídnutých projektů. V době, kdy Rusko (na vlně zděšení své politické elity z údajně Západem rozpoutaných oranžových revolucí) chce znovu samo plně financovat vlastní historický výzkum, Čubarjan nestojí podle svých slov o to, aby jako dříve docházelo k mrhání prostředků na pouze formálně do projektů zapojené zahraniční vědce. Tím chce řídit také své působení v dozorčí radě vládou nedávno zřízené třetí ruské grantové agentury,⁵⁸ kam ho přizval pobočník prezidenta Putina, Andrej Fursenko. „Všichni si pamatují na konkurz megagrantů, v jehož rámci se k nám zvali zahraniční vědci [...] Jak se ukázalo, [...] zejména v humanitních vědách bylo obtížné najít člověka ochotného přijet do Ruska na šest měsíců pracovat,“ dokládá oprávněnost svého názoru Čubarjan. Nová agentura, Ruský vědecký fond (*Rossijskij naučnyj fond*), má oproti již existujícím dvěma agenturám podle Čubarjana více hájit komplexní přístup k rozvoji ruské vědy a přidělovat finanční prostředky na základě výběrových řízení z projektů předložených ruskými badateli. Ředitel Institutu všeobecných dějin Ruské akademie věd si od toho slibuje větší pozornost ke v Rusku podle jeho názoru doposud přehlíženým humanitním a sociálním vědám.⁵⁹

⁵⁶ Ja. S. Drabkin et al., ed., *Komintern i ideja mirovoj revolucii: Dokumenty* (Moskva: Nauka, 1998); M. M. Narinskij, K. M. Anderson a A. O. Čubar'jan, eds., *Komintern i Vtoraja mirovaja vojna. V 2 častjach* (Moskva: Pamjatniki istoričeskoj mysli, 1994, 1998).

⁵⁷ Např. rusko-bělorusko-ukrajinský akademický projekt A. A. Kovalenja, V. A. Smolij, A. O. Čubar'jan, eds., *1941 god: strana v ognе: istoriko-dokumental'noje izdanije: v dvuch knigach* (Moskva: Olma media grup, 2011).

⁵⁸ V Rusku již od první poloviny devadesátých let pracuje prezidentským dekretem zřízená samosprávná nezisková státní organizace Ruský státní fond základního výzkumu (*Rossijskij fond fundamental'nych issledovanij*, RFFI), www.rfbr.ru, a vládním nařízením vytvořená státní příspěvková organizace Ruský humanitární vědecký fond (*Rossijskij gumanitarnyj naučnyj fond*, RGNF), www.rfh.ru.

⁵⁹ Rozhovor Niny Šatalovové s Alexandrem Čubarjanem „Uti ot povtorenij. Novyj fond pomožet v opredelenii prioritetov“, *Poisk*, 24. března 2014, www.poisknews.ru/theme/science-politics/9619.

Ačkoliv Čubarjanovy pedagogické zkušenosti vznikaly ve vysokoškolském prostředí, v polovině 90. let se zapojil do probíhající reformy ruského základního vzdělávání a jako rektor Státní univerzity humanitních věd, která s oporou v akademii věd usiluje o maximální sblížení studentů s aktuálními výzkumnými prioritami, zaštilil práce na novém komplexu dějepisných učebnic a metodických materiálů pro 5. až 11. třídy základních škol.⁶⁰ Zapojil se také do řešení několika encyklopedických projektů.⁶¹

S novým tisíciletím, v němž prezident Putin opakovaně deklaroval svůj zájem ovlivnit obsah dějepisu v prospěch vlastní interpretace jednotící ruské národní idey, se Čubarjan v debatě o výuce ruských dějin na základních a středních školách angažoval stále více. Když Putin v roce 2004 reorganizoval prezidentskou Radu pro vědu, technologie a vzdělávání a oslabil vliv akademiků na její fungování (do srpna 2004 měla Rada 22 členů, z toho 20 pracovalo v Akademii věd; po Putinově zásahu se tento poměr změnil na 33 : 24), Čubarjan zůstal její součástí.⁶² Užitečným se stal především po fiasku Medvedevova úvodního experimentu prosazujícího v letech 2008 a 2009 ruskou politickou špičkou inscenovaný výklad nedávné národní minulosti kombinací v mnohém skandálního souboru Filippových a Danilinových učebnic a metodických textů se zřízením prezidentské Komise na obranu proti pokusům padělat dějiny na úkor Ruska. Zatímco mezi historiky neznámý Filippov a prominent Danilin nedokázali své teze veřejně obhájit jinak než odkazy na vůli ruských mocných, Čubarjan vnesl do politických debat o ruské minulosti smířlivý tón a schopnost nacházet na kritiku vědecky relevantní odpovědi. Besedující často výrazně odborně převyšuje; vždyť jeho partneři bývají až příliš často z titulu svých řídicích funkcí v nejrůznějších nevládních historických společnostech straníci Jednotného Ruska, například ministr kultury a předseda Ruské vojensko-historické společnosti Vladimir Medinskij nebo estrádní umělkyně, šéfka aparátu Státní dumy a členka rady Ruské historické společnosti Džachan Pollyjeva. V roce 2011 vyšlo pod Čubarjanovým vedením páté, doplněné vydání

⁶⁰ Diskuse o proměně ruského historického vzdělávání 90. let 20. století zachycuje práce Kaplan, Pinchas, Ermolaeva, *The Teaching of History in Contemporary Russia*. Viz také Ben Eklof, Larry E. Holmes, Vera Kaplan, eds. *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects* (New York: Frank Cass, 2005).

⁶¹ Nejnověji viz Michail Mjagkov, Aleksandr Čubar'jan a Jurij Nikiforov, *Velikaja Otečestvennaja vojna. Encyklopedija* (Moskva: Olma media grupp, 2015). Čubarjan řídil také kolektiv pracovníků IVI RAN při práci na *Rossijskaja istoričeskaja encyklopedija* (Moskva: Olma media grupp, 2015).

⁶² Sovet po nauke, technologijam i obrazovaniju, <http://ps.1september.ru/article.php?ID=200507205>.

učebnice ruských dějin od 20. do 21. století.⁶³ Odbornost, zdůrazněná uvedeným kontextem, Čubarjanovi nijak překvapivě otevírá přístup do vedoucích pozic v dalších nově se objevujících příslušně zaměřených společenských i státních organizacích. Čubarjan tak mimo své ředitelské pozice v Institutu všeobecné historie a vedle funkce prezidenta (před tím rektora) Státní univerzity humanitních věd dnes působí také v uvedené Prezidentské radě pro vědu, vzdělávání a technologie, spolupředsedá Akademické vzdělávací organizaci, předsedá všeruské společenské organizaci Asociace učitelů historie a společenských věd a je prezidentem Mezinárodní asociace historických fakult zemí Společenství nezávislých států.

Rok 2012, kdy byl Medveděvův neúspěšný historicko-vzdělávací projekt završen zrušením Komise na obranu proti pokusům padělat dějiny, byl v Rusku vyhlášen rokem historie. Čubarjan během něho plynule vyměnil členství ve zrušené komisi za post vědeckého ředitele připravované Ruské historické společnosti a spolu s předsedou této formálně nezávislé nevládní organizace, někdejší šéfem ruské vládní i prezidentské administrativy a současným předsedou dolní komory ruského parlamentu, Sergejem Naryškinem, začal připravovat koncepci jednotného standardu ruských historických učebnic. Cílem, který v rozhovorech obhajoval i prezident Putin, bylo vyloučit možnost existence protikladných výkladů národní minulosti a zaměnit nepřehledné desítky povolených dějepisných výukových textů jednotným chronologicky správným konceptem, který bude obsahovat oficiální hodnocení historických událostí a stane se základem jednotných učebnic a metodických materiálů pro všechny ruské základní školy.

Čubarjanova cesta k tomuto cíli začala již v roce 2011, kdy se aktivně zapojil do přípravy a průběhu Prvního sjezdu ruských učitelů dějepisu a společenských věd v Moskvě. V prosinci téhož roku ho spojení s Naryškinem vyneslo mezi členy dozorčí rady právě šéfem Ruské dumy vedené neziskové organizace Fond soudobých dějin založené v červnu 2008. Dva měsíce po Čubarjanově nástupu do této funkce došlo k propojení fondu s historicko-filologickým sektorem Ruské akademie věd, které pak na květnovém valném shromáždění vědců prezentoval jejich šéf Anatolij Derevjanko jako logický výsledek úctyhodných vědeckých, vydavatelských a vědecko-organizačních počínů fondu. O měsíc později byla institucionální rošáda z iniciativy více než třicítky galerií, univerzit, společenských, vědeckých i státních organizací završena založením Ruské historické společnosti. Ta znovu svým předsedou zvolila vzděláním ekonoma Sergeje Naryškina a jako spolupředsedy také akademiky Anatolije Derevjanka, Alexandra Čubarjana a rektora

⁶³ Aleksandr Čubarjan, Aleksandr Danilov a Jefim Pivovarov, *Istorija Rossii XX – načalo XXI veka. 11 klass. Učebnik. Profilnyj i bazovij urovní* (Moskva: Prosveščenie, 2011).

MGIMO Anatolije Torkunova. Vzápětí se přihlásila k tradici carské ruské historické společnosti z konce 19. století a vyzvala prezidenta Putina, aby stanul v čele její dozorčí rady.⁶⁴

Prostředkem k vytvoření oficiálního školního výkladu ruských dějin se stala pětadesátistránková Koncepce nového metodicko-vzdělávacího komplexu domácí historie a v ní obsažený historicko-kulturní standard diktující základní hodnocení klíčových událostí minulosti, výklad termínů, personálií i seznam obtížných a ve společnosti dosud sporných historických otázek. Uvádí hlavní metody, které jsou při výuce dějepisu v ruské základní škole přípustné, a určuje jak tematicky rozložit výuku do jednotlivých ročníků. Předpokládá, že v souladu s jeho zněním budou upraveny i jednotné státní zkoušky z dějepisu a učitelé absolvují kurzy zvyšující daným směrem jejich kvalifikaci.⁶⁵ Kritici celé koncepce od počátku protestují proti absolutizaci jednoho výkladu a upozorňují na ústavní garanci názorové plurality a svobody. Také zástupci neruských republik se stavějí proti nahrazování vlastní interpretace minulosti rusifikovaným výkladem. Čubarjan odpovídá odkazy na přání učitelů dějepisu vyjádřená na jejich prvním (2011) a druhém (2012) sjezdu. Tvrdí, že sama existence mnoha desítek dějepisných učebnic ve skutečnosti nedovoluje učitelům už pro své množství seznámit se s různými náhledy na historické události a nutí je v jejich výkladu podléhat zkresením.⁶⁶

Historik Andrej Zubov v diskusi, kterou s Čubarjanem v listopadu 2013 o koncepci vedl, vyjádřil přesvědčení, že skrze ni pokračuje vytváření jednotné ideologie v oblasti historie, která Rusko fakticky vrací do sovětské totalitární doby, kdy učebnice dějepisu diktoval primát ideologické jednoty obrovského státu a vše, co mu odporovalo – jednotlivci, nebo jiné státy – bylo označováno za nepřátelské. Podle Zubovova názoru nesmí profesionál a občan dnešní ruské společnosti přestat připomínat, že neexistují nesprávné přístupy a že rozdílné názory je třeba tříbit diskusí. Podle Čubarjana je sice třeba občany vzdělávat a sblížovat s demokratickými názory, je ale také nutné vycházet z reality, v níž žijeme. Koncepce, tvrdí Čubarjan, různé názory odráží a pomáhá se v nich občanům zorientovat.⁶⁷

⁶⁴ Lenta novostej. Fond sovremennoj istorii, <http://mhf.su/news/news>.

⁶⁵ Koncepcija novogo učebno-metodičeskogo kompleksa po otečestvennoj istorii.

⁶⁶ Oľga Daškovskaja, „Učiteljam ne chvatajet znanij, učebnikam – prostoty“, *Pervoje sentjabrja*, č. 20 (2010), http://ps.1september.ru/view_article.php?ID=201002004. Viz také rozhovor Daškovské s Alexandrem Čubarjanem „Istorija ne dolžna byt' založnicej politiki“, *Pervoje sentjabrja*, č. 8 (2011), <http://ps.1september.ru/article.php?ID=201100803>. Viz dále Oľga Daškovskaja, „Učebnik bystrogo pri-gotovlenija“, *Pervoje sentjabrja*, č. 12 (2013), http://ps.1september.ru/view_article.php?ID=201301204.

⁶⁷ Debata Alexandra Oganoviče Čubarjana s Andrejem Zubovem „Jedinyj učebnik dlja razorvannogo obščestva“, *Novoje vremja*, 26. listopadu 2013.

Pokud jde o konkrétní obsah, za nejspornější je považován výklad vývoje Ruska od počátku 20. století, který koncepcí plánuje pro desátou a jedenáctou třídu ruských škol. Zatímco podle Čubarjana není sovětská epocha jen érou gulagu, protože v dobách prvních pětiletok v sobě stát našel sílu k prudkému vzestupu, Zubov je přesvědčen, že tehdy nešlo o nalezení síly k pokroku státem, ale o proměnu vyžádanou Stalinem z milionů umírajících a vězněných lidí. Celá koncepce podle Zubova ignoruje člověka; je napsána nikoliv v zájmu vzdělání, ale v prospěch ideologického posílení současného státu v prostalinském duchu, sovětským propagandistickým jazykem. Čubarjan právo státu posílit výukou dějin vlastní pozici obhajuje a trvá na tom, že naučit děti ctít zásluhy ruských seniorů patří k jeho základním povinnostem. Popírá rovněž, že by koncepce žáky nebo učitele manipulovala, a snaží se doložit, že odlišné názory na konkrétní otázky byly jeho zásluhou integrovány. Jak však v rozhovoru Zubov několikrát naznačuje, to, co Čubarjan podle svých slov ve znění prosadil, se do finální podoby koncepce nepromítlo.⁶⁸

Závěr

Každá ze tří nastíněných oblastí (věda, výuka, politika), v nichž se odehrává přehodnocení ruského vztahu k nedávné minulosti, má vlastní pravidla, metodologii a plní jiné společenské role. Představa, že původní informační vakuum, které vzniklo diskreditací sovětské historiografie, bude zaplněno objektivnějším pohledem s pomocí odtajněných dokumentů, se ukázala jako značně zjednodušující. Změna interpretace sovětských resp. ruských dějin nebyla a není ani zdaleka jednoznačná; probíhá v několika fázích a svými strategiemi se na ní podílejí různě motivovaní aktéři. Vědecké poznání minulosti je cílem jen části těchto aktérů. Ostatní skupiny do debaty o sovětské historii vstupují, protože jejím prostřednictvím mají možnost ovlivnit podobu společenských hodnot a pravidel. Debata o minulosti v současném Rusku zároveň slouží nové politické moci jako legitimizační a integrační nástroj, který dnešku poskytuje smysl.

Majoritní veřejná diskuse sovětské minulosti se v současném Rusku odehrává jako druh mediální zábavy a Alexandr Čubarjan patří k nemnoha historikům, kteří v ní mají reprezentovat elitní vědu. Patří současně k pamětníkům, kteří dokázali ve státní historické politice sovětské i postsovětské éry úspěšně nalézat uplatnění. Je symptomatické, že z mladších generací preferuje ruská státní moc v historickém diskurzu profesionální politiky, ekonomy nebo právníky. Jako nejvýraznější výsledek takového průběhu diskurzu vystupuje konstrukce sovětského vítězství

⁶⁸ Ibid.

ve Velké vlastenecké válce v květnu 1945 jako nejvýraznější opory dnešní ruské identity. Prizmatem tohoto mezníku jsou nahlíženy předcházející i navazující události. Geograficky je zdůrazněn prostor, kde sovětská vojska válčila. Ve vztahu ke konsolidaci poválečného světa je pak vyzdvížena vděčnost osvobozených společností za odstranění fašistického zla. Sázka na zjednodušující rovnici boje dobra se zlem a identifikace současného Ruska s obětavým sovětským vítězem posiluje současným ruským vedením prosazovanou politiku paměti.

Míra, jakou politizaci historie podléhají ruští historici, je individuální a souvisí s jejich osobními zkušenostmi a oborovou specializací. Alexandr Čubarjan nepřipouští zpochybnění správnosti sovětské vnější strategie. Současně popírá existenci protichůdných autentických zájmů jiných států. Množství a charakter výhrad, které Čubarjan vznáší proti výsledkům a metodám cizí vědy, přitom ukazuje, že právě sovětská zahraniční politika patří v dnešním Rusku ke klíčové části sovětského dědictví.

RECENZE

Robert E. Bedeski and Niklas Swanström, eds., **Eurasia's ascent in energy and geopolitics: rivalry or partnership for China, Russia and Central Asia?** New York: Routledge, 2012, 242 s. ISBN 978-0415681506

Jak uvádějí editoři v předmluvě, prvním impulsem k vydání recenzované publikace bylo setkání kanadského experta na východní Asii Roberta E. Bedeskiho a ředitele švédského Institute of Security and Development Policy (ISDP) Niklase Swanströma na konferenci v Ulánbátaru v roce 2007 a následný výzkumný pobyt Bedeskiho na ISDP. Oba se záhy shodli na tom, že prozatím chybí širší studie, která by se věnovala dynamice čínsko-ruských vztahů a politice tohoto mocenského tandemu vůči jejich společným sousedům, především Střední Asii a Mongolsku. Bedeski a Swanström chtěli poukázat na to, že sice na oficiální linii dnes působí vztahy mezi Moskvou a Pekingem takřka idylicky, avšak na úrovni vztahů obou států se sousedními regiony a státy můžeme najít mnoho diskrepancí, a dokonce střetů zájmů, a to jak na ekonomické, tak i na bezpečnostní či environmentální úrovni.

Vzhledem k tomu, že je problematika čínsko-ruských vztahů příliš široká, editoři sborníku Bedeski a Swanström se rozhodli zabývat se dynamikou této bilaterální relace skrze analýzu vzájemného křížení zájmů Pekingů a Moskvy ve Střední Asii a Mongolsku, které pro ni představuje klíčový determinant. Bedeski a Swanström tvrdí, že na rozdíl od Severní Koreje či Íránu si ve Střední Asii a Mongolsku zájmy Ruska a Číny mnohdy odporují, a dokonce zde existuje významný konfliktní potenciál. Tato publikace, vydaná v roce 2012, se s dalším vývojem mezinárodněpolitické situace v Eurasii stává ještě relevantnější a potřebnější. V roce 2014 dosáhla bilaterální relace mezi Moskvou a Pekingem zřejmě svého post-bělovežského vrcholu, což je dáno především snahou Moskvy přeorientovat po ukrajinské krizi zahraniční politiku a obchod východním směrem. Ruský obrat na východ a především na Čínu je možné dokumentovat například uzavřením dvou kontraktů na dodávky 68 miliard kubických metrů zemního plynu ročně z května a listopadu 2014 či ruskými úvahami o přesunu některých státních institucí do Krasnojarsku a Irkutsku.

Sborník je rozdělen na dvanáct kapitol, které napsali odborníci na různé aspekty čínsko-ruských vztahů. Vždy však měla být jako klíčová vnímána interakce čínsko-ruského tandemu ve Střední Asii. V první kapitole, nazvané Transformation of the Sino-Russian relationship: From Cold War to Putin Era, se Niklas Swanström věnuje různým formám spolupráce mezi Pekingem a Moskvou od roku 1991. Jako období největšího oslabení vzájemných vztahů označuje Swanström první roky po 11. září 2001, charakteristické snahou Ruska úzce spolupracovat se Spojenými státy ve Válce proti teroru. Krátké americko-ruské líbánky však po objevení fenoménu barevných revolucí v roce 2003 rychle skončily a Rusko se začalo opět orientovat na spolupráci s Čínou, s níž společně budovalo Šanghajskou organizaci pro spolupráci (SCO) jako hráz proti nárůstu amerického vlivu v regionu Střední Asie. Podle Swanströma lze na příkladu SCO rozpoznat možnosti a limity spolupráce Ruska a Číny. Moskva se od počátku snažila proměnit SCO ve vojenskou alianci, kdežto Peking podporuje spíše rozvoj jejího ekonomického elementu. Z toho důvodu je pro nejbližší léta nejpravděpodobnější takový scénář, že SCO zůstane primárně protiteroristickou organizací.

Za ruskou neochotou prohloubit ekonomickou integraci s Čínou stojí podle Swanströma především obavy z její hospodářské převahy. Zatímco ještě v roce 1970 byl poměr velikosti sovětské a čínské ekonomiky 4 : 1, v roce 2001 byl poměr velikosti ruské a čínské ekonomiky přesně opačný. V roce 2007 Rusko exportovalo do Číny čtyřicet procent své veškeré zbrojní výroby, jenže od té doby se tento podíl snižuje, neboť Moskva není schopna dodávat a vyrábět technologicky vyspělé zbraňové systémy, o které nyní Čína nejvíce stojí. Rusku tak hrozí, že se stane zdrojem surovin pro rostoucí čínskou ekonomiku a dodavatelem technicky méně náročných zbraní. Swanström však dodává, že je třeba brát v potaz významný konfliktní potenciál mezi oběma zeměmi spočívající v jejich odlišném přístupu ke svému bezprostřednímu sousedství. Zatímco Rusko potřebuje pro zajištění svého politického a ekonomického vlivu ve Střední Asii nestabilitu, Čína naopak potřebuje stabilitu, aby se mohla projevit její ekonomická převaha.

Druhá kapitola, *Political and cultural roots of Sino-Russian partnership* od Lowella Dittmera z University of California, srovnává základní východiska vnější politiky obou států. Dittmer si všímá, že v akademické sféře existují dva převažující náhledy na čínsko-ruské vztahy, které se liší především tím, z jakého pohledu ten který autor vnímá problematiku bezpečnosti. Jedná se o pohled státo-centrického paradigmatu tradiční bezpečnosti (*traditional security*) a bezpečnostního paradigmatu zaměřeného na jednotlivce (*human security*). Za prvé, z pohledu tradiční bezpečnosti je čínsko-ruské sblížení vnímáno jako hrozba Západu stejně jako čínsko-sovětská aliance z padesátých let. Tentokrát však stojí proti globalizaci a liberalismu autokratické dirigistické moci bez jasného ideologického zabarvení. Za druhé, z pohledu *human security*, která sestává například z ekonomické, environmentální, osobní či potravinové bezpečnosti, jsou zájmy Ruska a Číny velmi odlišné.

Třetí kapitola, *The Russia-China-US triangle and its post-Cold War fate* z pera nezávislého experta Bobo Lo, se zaměřuje na fenomén mocenského trojúhelníku mezi Čínou, Spojenými státy a Ruskem. Podle autora této kapitoly byla trojúhelníková diplomacie do značné míry přeceňována již v období studené války a dnes se o ní vůbec nedá mluvit v souvislosti s Ruskem, které je příliš ekonomicky a politicky oslabeno. Jako pravděpodobnější se autorovi jeví vznik postmoderního trojúhelníku, jehož jednotlivé vrcholy by tvořily Spojené státy, Čína a třetí partner skládající se z množství formálních a neformálních sítí zahrnujících národní státy, multilaterální instituce a nestátní aktéry. Ve čtvrté kapitole, *Russia and the geopolitics of Eurasia in historical perspective* od Bruce Parrotta z Johns Hopkins University, autor analyzuje, jak rusko-čínské vztahy ovlivňují geografické podmínky obou zemí. Parrott vyzdvihuje vojenský význam transsibiřské magistrály, která umožnila Rusku udržet si v průběhu 20. století většinu svých teritoriálních zisků v Asii. V dnešní době podle něho Rusko čelí na Dálném východě jedinečné situaci, kdy jak Čína, tak i Japonsko jsou velmi silné. Vždy v minulosti byl alespoň jeden z těchto států oslaben. Rusko navíc podle autora dělá chybu v tom, že i když většina potenciálních hrozeb leží na jeho východní a jižní hranici, všechny dosavadní vojenské doktríny jsou zaměřeny proti Západu na hypotetickou hrozbu NATO.

V páté kapitole, nazvané *Moscow's China dilemma: evolving perceptions of Russian security in Eurasia and Asia*, zkoumá Marlene Laruelle z George Washington

University proces, kdy se Čína postupně stala hlavním hybatelem čínsko-ruské bilaterální relace. K tomu podle ní dochází mimo jiné proto, že se Rusku nepodařilo více rozvinout Dálný východ a více se integrovat do Asijsko-pacifického regionu. V asijských regionech Ruské federace, které představují 66 procent rozlohy země, žije pouze 22 procent populace a na tvorbě ruského HDP se podílejí jen z 15 procent. Z toho důvodu představuje Čína pro Rusko bezpečnostní hrozbu, a tak jakákoli spolupráce obou aktérů nemůže být v praxi prohloubena. Ruskou a čínskou zahraniční politiku nejvíce spojuje společný odpor k přítomnosti USA v regionu Střední Asie. Nicméně antiamerikanismus nemůže představovat dlouhodobě udržitelný základ širšího spolenectví. Kromě toho silnější než antiamerikanismus je v Rusku v posledních letech rasismus, který je mnohdy zaměřen právě proti Číňanům. Šestá kapitola, *Power differential and security issues in Central Asia: threat perceptions of China* od Sébastiena Peyrouse, se věnuje vztahu Číny a středoasijských států. Státy Střední Asie od získání nezávislosti na Sovětském svazu v roce 1991 vnímají jako svou hlavní prioritu zajištění státní bezpečnosti. Toho mohou dosáhnout v zásadě dvojím způsobem. Za prvé, mohou posílit svoji pozici prostřednictvím ekonomického rozvoje. Za druhé, mohou posílit svoji pozici prostřednictvím udržování geopolitické rovnováhy v regionu. Peyrouse tvrdí, že drtivá většina středoasijských expertů věří, že Čína má v regionu imperiální cíle. To podle něho pramení ze strachu vzniklého z mocenské nerovnováhy na ose Střední Asie–Čína.

Šedmá kapitola *Stephen Blanka Recent trends in Russo-Chinese military relations* zkoumá možnosti hlubší vojenské spolupráce mezi oběma aktéry. Podobně jako Marlene Laruelle dochází k závěru, že se Rusko obává širší vojenské spolupráce kvůli relativní zranitelnosti svých dálnévýchodních držav. Tuto hrozbu dokumentuje Blank například skutečností, že Čína je největším zahraničním investorem na ruském Dálném východě. Rusko bude podle Blanka nuceno čím dál více spoléhat na svůj jaderný arzenál jako na garanci územní celistvosti. Osmá kapitola, *Multiple levels of Sino-Russian energy relations* od Gay Christoffersena, se zabývá spoluprací obou zemí v energetickém sektoru a relativní závislostí Ruska na čínské poptávce po jeho nerostných surovinách. Následující kapitola *Shoichi Itoha Sino-Japanese competition over Russian oil* analyzuje pak snahu Moskvy rozehrát proti sobě energetické zájmy Číny a Japonska za účelem rozvoje Sibiře a Dálného východu. V roce 2003 zahájilo Rusko výstavbu ambiciózního Ropovodu Východní Sibiř–Tichý oceán (VSTO). Podle Itoha se Moskva domnívala, že bude Peking s Tokiem soupeřit o dodávky z tohoto ropovodu, a tak se budou z velké míry podílet na investicích nutných pro jeho výstavbu. Ve skutečnosti však zájem obou asijských velmocí nebyl tak velký, což si autor vysvětluje tím, že Rusko přecenilo význam svých energetických surovin ve vztahu k Japonsku a Číně.

Desátá kapitola, *Does the Shanghai Cooperation Organization represents an example of a military alliance?* napsaná Tugsbilguunem Tumurkhulegem, se snaží odpovědět na otázku, jestli je možné považovat Šanghajskou organizaci pro spolupráci za jakousi novou Varšavskou smlouvu. I přes momenty, kdy byli členové organizace jednotní, jako v roce 2005, kdy v reakci na andžžanskou krizi vydali Astanskou deklaraci vyzývající Spojené státy ke stanovení časového harmonogramu pro odchod amerických vojsk z regionu, většinou

byla organizace totiž nejednotná jako v případě rusko-gruzínské války ze srpna 2008. Právě čínsko-ruskými vztahy na pozadí rusko-gruzínské války se zabývá jedenáctá kapitola Zhao Huirong a Sun Zhuangzhi *Chinese views of the Russia-Georgia conflict*. Autoři stejně jako Tumurkhuleg docházejí k závěru, že se SCO nemůže stát plnohodnotnou vojenskou aliancí kvůli rozdílnému vnímání hrozeb a pojetí bezpečnosti dvou hlavních členů tohoto bloku. Toto se prokázalo zejména během konfliktu v Gruzii, kdy Rusko vojensky podporovalo místní separatisty. Přitom právě boj proti separatismu považuje Čína za jeden z hlavních vnitropolitických i zahraničněpolitických cílů. Boj proti separatismu je ostatně také jedním ze tří pilířů SCO. Konečně v poslední kapitole, nazvané *Asiatic: Sino-Russian heartland and the Mongolian state*, se Robert E. Bedeski věnuje extrémně složité geopolitické pozici Mongolska mezi Čínou a Ruskem.

Recenzovaný sborník představuje výborný úvod do problematiky čínsko-ruské bilaterální relace na počátku 21. století. Jednotlivým příspěvkům nelze takřka nic vytknout; všechny jsou na velmi vysoké akademické úrovni. Patrně jedině, co je možno u tohoto sborníku rozporovat, je snad až příliš široký tematický záběr, který vychází ze specializace jednotlivých příspěvkatelů. I když by se mohlo z názvu práce zdát, že se bude většina příspěvků věnovat primárně energetice, rozhodně tomu tak není. Totéž platí pro Střední Asii. Ta je sice editory zvolena jako „laboratoř“ vzájemného střetávání ruských a čínských zájmů, avšak ne všechny kapitoly tento přístup sdílejí, a tak v některých Střední Asie hraje jen okrajovou, kontextuální roli. Přesto se jedná o jedinečnou publikaci, která zaplňuje prázdné místo v poznání současných vztahů mezi Pekingem a Moskvou. Ačkoli se nejednalo o původní záměr autorů, nabývá tato studie na významu především v posledních měsících spojených s ukrajinskou krizí a obratem Ruska k Číně. Avšak jak tato studie dokazuje, dlouhodobá a pevná spolupráce mezi těmito státy není za stávajících podmínek možná. Proto lze očekávat, že se Rusko spíše než na Čínu bude dále obracet do sebe, k izolacionismu.

Václav Lídí

Marcel Fratzscher, **Die Deutschland-Illusion: Warum wir unsere Wirtschaft überschätzen und Europa brauchen**. München: Hanser, 2014, 277 s. ISBN 978-3-446-44034-0

Hospodářská politika Spolkové republiky se často, i vzhledem k vyrovnaným rozcptům, považuje za příkladnou. Relativní stabilita a výkonnost německé ekonomiky a v evropském srovnání nízká míra nezaměstnanosti ovšem v důsledku svádí Němce k domýšlivosti a nezřídka i k přesvědčení, že jsou ostatními členskými státy EU zneužíváni. Proti přehnané euforii a přezíravému chování se již začínají zvedat kritické hlasy.¹

¹ Jako příklad lze kromě hodnocené knihy uvést i publikaci redaktora deníku Die Welt Olaf Gersemann, *Die Deutschland-Blase: Das letzte Hurra einer großen Wirtschaftsnation* (München: DVA, 2014).

Recenzovaná publikace je výsledkem autorova dlouholetého působení na pomezí akademické sféry a světa mezinárodních financí. Marcel Fratzscher je ředitelem Německého institutu pro výzkum hospodářství (Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, DIW). Současně působí jako profesor makroekonomie na Humboldt-Universität v Berlíně. Pracoval jako makroekonom při Harvard Institute for International Development v Jakartě během tamní hospodářské krize v letech 1997 a 1998. K jeho dalším profesním milníkům patří působení ve Světové bance v roce 1996 a v Evropské centrální bance v letech 2001 až 2012. Důvěrná znalost obou institucí, přesněji mezinárodní organizace a orgánu EU, se do hodnocené knihy také zřetelně promítla, obecně například ve vyšší míře porozumění pro jejich nevděčnou roli.

Hlavní teze Fratzscherovy knihy zní, že hospodářsky silné a na další neméně úspěšné dekády perfektně připravené Německo je pouze zdařilý mediální obraz, za kterým se ve skutečnosti skrývá zpomalující se hospodářský růst, rostoucí chudoba a sociální nerovnost a v neposlední řadě také pokles státních i soukromých investic, což v souhrnu podkopává základy budoucí prosperity. Mezi další zažité představy, které si autor klade za cíl uvést na pravou míru, patří pak relativně rozšířené mínění, že Německo Evropskou unii a euro nepotřebuje a že jej EU naopak hospodářsky zneužívá.

Z hlediska struktury je kniha rozdělena na čtyři velké tematické bloky. První blok nabourává iluzorní představu Německa coby skvěle prosperujícího státu. Druhá část dokládá, že se Německo bez EU a eura – i přes časté hlásání opaku – neobejde. Třetí část vystavuje kritickému rozboru obviňování zbytku EU ze zneužívání prostředků Německa k překonání ekonomické krize. Konečně čtvrtá část shrnuje nejdůležitější úkoly, které před Německem a EU stojí a které by podle Fratzschera měly tvořit jejich budoucí agendu.

Přerod Německa z „nemocného muže Evropy“ na přelomu tisíciletí v relativně prosperující ekonomiku (s. 18–22) lze podle autora považovat jistě za úspěch, a to tím spíš, že se nezaměstnanost dařilo i v době krize trvale snižovat. Fakt, že se Německo s hospodářskou krizí dokázalo vypořádat lépe než zbytek Evropy, přispěl pravděpodobně ke zmíněné euforii a k pocitu nezávislosti Německa na EU. Důležitý podíl na tomto úspěchu měla a má mimořádná otevřenost a adaptabilita německé ekonomiky. Skomírající evropská odbytiště tak mohla být pružně nahrazena asijskými, latinskoamerickými a dalšími trhy. Fratzscher nicméně poukazuje na to, že proklamované úspěchy mají i svou odvrácenou tvář. Je například možné nezaměstnanost na úrovni 6,8 % práceschopné populace, tedy stav, kdy jsou asi tři miliony ekonomicky aktivních osob bez práce, považovat za optimální, když navíc stále větší podíl zaměstnanců pracuje pouze na částečný úvazek, na dohodu o provedení práce či v rámci jiné formy časově omezeného pracovního poměru, který vnáší do života těchto osob a jejich rodin trvalou nejistotu? Je možné považovat vývoj mezd, které se od roku 2000 reálně téměř nezvýšily, za uspokojivý, nemluvě o neustále rostoucí příjmové i majetkové nerovnosti? S tím souvisí i problém dlouhodobě se snižující sociální mobility. Poslední dva jmenované fenomény jsou sice celosvětové trendy, to ale podle Fratzschera nijak nesnižuje jejich závažnost a s tím i pozornost, kterou by měla spolková vláda věnovat jejich řešení.

Klíčový význam exportu pro překonání hospodářské krize v Německu již byl zmíněn. Dalším charakteristickým rysem německé ekonomiky je v posledních letech tvorba

vyrovnaných státních rozpočtů. Fratzscher současně ale upozorňuje, že se stále více prostředků vydává na okamžitou spotřebu a stále méně na investice, což považuje za strukturální problém, který ještě více umocnila nedávná důchodová reforma *Rente mit 63* (s. 64). Vzhledem k nepříznivému demografickému vývoji budou takováto rozhodnutí zatěžovat státní rozpočet stále silněji. Zásadním faktorem podryvujícím budoucí prosperitu Německa je pro Fratzschera již naznačená nízká míra investic. Jestliže ještě na počátku 90. let činil objem veřejných a soukromých investic ve Spolkové republice celých 23 % německého HDP, dnes je to jen 17 %, což je méně než průměr zemí OECD. Celková podinvestovanost Německa je odhadována až na 80 mld. euro (s. 81). Spoření, ve kterém patří Němci v rámci Evropy mezi nejčilejší, neznamená podle autora nic jiného než jen odklad spotřeby. Infrastruktura, vzdělávací systém, *Energiewende* – to vše vyžaduje podle Fratzschera daleko vyšší jak veřejné tak soukromé investice. V opačném případě Německu hrozí hospodářská stagnace.

V další části se autor snaží vyvrátit tezi, že Německo Evropskou unii a euro nepotřebuje. Nejprve popisuje cestu Evropy ke společné měně a na základě toho poukazuje na ústřední roli Německa při spoluvytváření současné podoby eurozóny, kdy Bundesbank posloužila jako vzor pro ECB. To vše aby následně konstatoval, že s ohledem na globální význam eura, který značně převyšuje tehdejší, jakkoli silnou pozici německé marky, je pro Německo členství v EU a eurozóně jednoznačně přínosem. A to i vzhledem k výhodám, které s sebou celosvětově důležitá měna přirozeně nese pro mezinárodní obchod, který je pro Německo z důvodu otevřenosti jeho ekonomiky zásadní.

Podle Fratzschera čelila Evropa po roce 2008 současně hned čtyřem krizím: bankovní krizi, hospodářské krizi, dluhové krizi a krizi důvěry. Příčiny těchto krizí jsou různé a také jejich politické řešení se odehrává na národní i nadnárodní úrovni. Proto nelze označovat Německo a jím preferovanou politiku hlubokých strukturálních reforem a ozdravování veřejných financí za hlavního, nebo dokonce za jediného viníka pomalého překonávání krize v ostatních státech eurozóny. Německo se v průběhu krize eurozóny stalo obětním beránkem, na nějž je svalována vina za všechny negativní sociální důsledky úsporných opatření, ke kterým se státy přijetím záchranných balíčků od ostatních členů eurozóny a mezinárodních finančních institucí zavázaly. Podle Fratzschera se Německo v této pozici ocitlo neprávem. Jednak jsou požadované strukturální reformy naprosto nezbytným předpokladem pro nastavení udržitelného hospodářského kurzu, jednak je potřeba ocenit roli ekonomicky silného Německa jako stabilizujícího elementu EU i eurozóny.

Z pozice Němců dochází naopak často ke kritice systému pomoci státům nejvíce postiženým krizí, který údajně zneužívá německých peněz na záchranu nezodpovědně hospodařících Jihoevropanů. Pro Fratzschera představuje tento názor nebezpečné zjednodušení, jež se snaží ve třetí části své knihy vyvrátit. Upozorňuje přitom na skutečnost, že ať už jde o Evropský nástroj finanční stability, respektive Evropský stabilizační mechanismus, nebo o tzv. fiskální pakt či bankovní unii, bylo to vždy právě Německo, podle jehož představ se tyto iniciativy nakonec realizovaly. I proto, že je Berlín jedním z hlavních architektů protikrizových opatření, je spíše jejich příjemcem než obětí. Politika, která pomáhá nejpostíženějším státům překonat ekonomickou krizi a vede ke stabilizaci celé EU, dodává autor,

je nejpřínosnější právě pro Německo, jež je na prosperitě zbytku Evropy do značné míry ekonomicky závislé. Právě aktivní a expanzivní politika ECB podle Fratzschera výrazně přispěla k uklidnění finančních trhů a tím i ke stabilizaci společné měny.

V závěrečné části knihy autor shrnuje některé z dosud uvedených tezí a dílčích návrhů do několika hlavních bodů, jež by měly tvořit náplň navrhované německé a evropské agendy pro nadcházející roky. Vzhledem k již uvedenému nepřekvapí požadavek na navýšení míry veřejných i soukromých investic, a to nejen v Německu, ale také v rámci EU. Ty by měly vést ke stabilizaci a k zatraktivnění krizí nejsilněji zasažených států a tím i celé unie. Německo by mělo podle Fratzschera nastartováním své ekonomiky sehrát hlavní roli v překonání krize i na evropské úrovni. Také svou zodpovědnou rozpočtovou politikou by mělo i nadále jít příkladem. Na úrovni EU považuje autor za jedinou správnou cestu další prohloubení evropské integrace v podobě završení bankovní unie a položení základů fiskální unie; v ekonomické oblasti již beztak rozhodujícími kompetencemi disponují nadnárodní orgány EU.² Kvalitativní posun v integraci by měl být následně stvrzen revizí maastrichtské smlouvy. Z psychologického hlediska Fratzscher neopomíná dále zdůraznit nutnost překonání demokratického deficitu EU, který komplikuje prosazení důležitých záchranných programů pro krizí nejsilněji zasažené státy. Pokud by si např. Němci lépe uvědomovali, že hospodářské problémy jiného členského státu bezprostředně ohrožují renomé a důvěryhodnost eurozóny jako celku, jehož součástí je i Německo, podpora veřejnosti by v těchto otázkách razantně stoupla. Vysvětlovat občanům vzájemnou ekonomickou provázanost jednotlivých členských států a všeobecnou prospěšnost hlubší integrace a solidarity je tak pro Fratzschera jedním z hlavních úkolů politiky Spolkové republiky na národní úrovni.

K recenzované knize se váže řada zajímavých souvislostí. Že půjde o publikaci sledovanou, naznačila již pochvalná a doporučující slova spolkového ministra pro hospodářství a energetiku Sigmara Gabriela, předsedy Evropské komise Jean-Claude Junckera a ředitele Max-Planck-Institut Martina Hellwiga, přetištěná na přebalu knihy. První jmenovaný se údajně osobně dostavil do sídla DIW, aby Marcelu Fratzscherovi vyjádřil poděkování za inspirativní četbu. Později mu dokonce nabídl předsednické místo v externí komisi spolkového ministerstva hospodářství a energetiky. Hlavním úkolem komise bylo doporučit ministroví vhodné cesty k posílení veřejných i soukromých investic v Německu.³ Výsledkem

² Německý parlament nakonec schválil přistoupení k bankovní unii v listopadu 2014. Viz oficiální zprávu spolkového ministerstva financí z 6. listopadu 2014. Deutscher Bundestag beschließt vier Gesetze zur Umsetzung der Europäischen Bankenunion, *Bundesministerium der Finanzen*, <http://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Video/2014/2014-11-06-bundestag-bankenunion/2014-11-06-bundestag-bankenunion.html>.

³ Ralph Bollmann a Lisa Nienhaus, „Politikberater Fratzscher: Gabriels Geheimwaffe“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 17. září 2014, http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/menschen-wirtschaft/diw-praesident-marcel-fratzscher-ist-das-neue-oekonomische-gewissen-der-nation-13151775.html?printPagedArticle=true#pageIndex_2. Činnost komise byla nakonec zahájena v srpnu roku 2014. Viz oficiální tiskové prohlášení spolkového ministerstva hospodářství a energetiky z 28. srpna 2014, Gabriel setzt Expertenkommission zur Stärkung von Investitionen in Deutschland ein, *Bundesministerium für Wirtschaft und Energie*, <http://www.bmwi.de/DE/Presse/pressemitteilungen,did=651464.html>.

mnohaměsíční práce komise je téměř stostránková, v březnu roku 2015 zveřejněná studie Posílení investic v Německu, jejíž některé pasáže se nesou v obdobném duchu jako recenzovaná kniha.⁴ Marcel Fratzscher se od vydání hodnocené publikace stal častým hostem veřejných diskusí, přispívá do důležitých celoněmeckých deníků, jeho publicita rychle roste a bývá pravidelně řazen mezi nejvlivnější německé ekonomy současnosti.

Kniha samotná působí kompaktním dojmem. Již z letmého pohledu na její obsah a po přečtení úvodu je zřejmé, jaké jsou hlavní autorovy teze a jakým způsobem budou dále rozpracovány. K neustálému prolínání národní (německé) a nadnárodní (EU) perspektivy dochází velmi přirozeně, takže výslednému textu nijak neškodí a naopak jej obohacuje. Fratzscherova argumentace je přímá a nekompromisní. Čtenář by měl proto k publikaci přistupovat zvlášť obezřetně a měl by mít neustále na paměti, že drží v ruce názorově silně vyhraněnou práci. Postoje renomovaných ekonomů např. k roli ECB, k optimálnímu způsobu hospodářského oživení Evropy či k zacházení s rozpočtově nezodpovědnými státy se často rozcházejí a Fratzscher zde zastupuje jen jeden z mnoha hlasů. Za asi nejzávažnější nedostatek publikace považuje autor recenze značnou omezenost poznámkového aparátu. Alespoň u zásadních číselných údajů, statistik apod., kde se mohou data v závislosti na jejich autorovi výrazně lišit, by bylo žádoucí uvést jejich zdroj. I přesto představuje kniha svébytný a fundovaný pohled na problematiku, v níž se německá dimenze trvale protíná s dimenzí evropskou. Vzhledem k jejím nesporným kvalitám i vzhledem k silné politické odezvě, které se jí dostalo, si publikace zaslouhuje pozornost každého, kdo se vážně zajímá nejen o ekonomická témata, ale i o německou politiku vůbec.

Filip Rambousek

Kateřina Čapková, **Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938.** 2. přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, 364 s. ISBN 978-80-7432-294-5

Židé v Čechách konce 19. a počátku 20. století až do druhé světové války bývají vedle Čechů a Němců často vnímáni jako třetí skupina obyvatel. Jedná se ovšem o velmi zjednodušené tvrzení, které lze na základě mnoha aspektů tehdejší společnosti vyvrátit. Kateřina Čapková ve své monografii *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938* podává analýzu meziválečné židovské komunity v Čechách, s přihlédnutím k situaci na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku i na území Podkarpatské Rusi. Kniha se zaměřuje na organizovanou národní hnutí Židů. Čerpá přitom z archivních materiálů, dobových textů

⁴ Studie je dostupná v elektronické podobě na internetových stránkách ministerstva hospodářství a energetiky. Viz Stärkung von Investitionen in Deutschland. Bericht. Expertenkommission im Auftrag des Bundesministers für Wirtschaft und Energie, *Bundesministerium für Wirtschaft und Energie*, <http://www.bmwi.de/BMWi/Redaktion/PDF/1/investitionskongress-report-gesamtbericht-deutsch-barrierefrei,property=pdf,bereich=bmwi2012,sprache=de,rwb=true.pdf>.

a tisku, jakož i ze sekundární literatury, psané česky, slovensky, polsky, francouzsky, německy a anglicky.

Kateřina Čapková je vědeckou pracovnící Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR. Dlouhodobě se zabývá moderními židovskými dějinami v 19. a 20. století ve střední a východní Evropě, které rovněž vyučuje na New York University Prague. Dále se specializuje na národnostní a náboženské menšiny v 19. a 20. století a na problematiku uprchlíků a migrace. Recenzovaná publikace *Češi, Němci, Židé?* není v jejím díle výjimkou; i ve svých ostatních pracích se orientuje převážně na osudy židovské menšiny v českých zemích.

Kniha je rozčleněna do pěti tematických kapitol, přičemž v prvních dvou sleduje autorka židovskou menšinu jako víceméně celistvou skupinu obyvatel. Kapitoly jsou strukturovány tak, aby bylo možné co nejhodnějším způsobem vystihnout nejvýznamnější aspekty života židovské komunity v Čechách. V dalších částech knihy jsou pak na základě zaměření a činnosti četných židovských spolků rozebírána tři hlavní organizovaná židovská hnutí, která na území Československé republiky působila.

Počáteční kapitola zasazuje vývoj Židů v Čechách do historického kontextu a objasňuje důvody, proč se tolik Židů integrovalo do českého a německého prostředí. Autorka popisuje migrační proudy Židů z východu konce 19. a začátku 20. století a nastiňuje, proč byl podíl těchto migrantů v Československu zanedbatelný. V Československu zůstali hlavně Židé ze západních zemí, jejichž vztah k náboženství je považován spíše za vlažnější. S ohledem na obecně známou skutečnost, že východní Evropa je pravověrnější než její západní část, tak byla československá, zejména pražská židovská komunita jednou z nejvíce sekularizovaných v Evropě. Praha byla považována za centrum židovské vzdělanosti. Navíc právě úpadek ortodoxie v rámci židovství podporoval integraci Židů do okolní společnosti – české a německé.

V druhé kapitole autorka seznamuje čtenáře s událostmi, které vedly k uzákonění židovské národnosti v československé ústavě. Občané Československé republiky udávali během sčítání lidu národnost na základě znalosti mateřského jazyka, nicméně Židům byla udělena výjimka. Aniž by znali hebrejštinu nebo jidiš a patřili k nějaké židovské obci, mohli židovskou národnost udat. Výsledek pařížské mírové konference ve věci židovské otázky, obsažený v Minoritní Saint-Germainské smlouvě z roku 1919, Židovskou národní radu coby hlavní národní instituci židovské komunity v Československu neuspokojil. Naléhání stoupenců uznání židovství jako národnosti bylo posléze vyhověno; v parlamentu se o to mimo jiné zasadil i prezident Tomáš Garrigue Masaryk. Navazující část kapitoly přibližuje spory mezi zastánci objektivně posuzovaného chápání národnosti, tzn. podle mateřského jazyka, a subjektivního chápání národnosti, tedy podle svobodné volby občana. Dohadům učinilo přítrž československé ministerstvo vnitra, když ve svém prohlášení z května 1930 udělilo Židům výše jmenovanou výjimku.

Třetí kapitola reflektuje postavení německy mluvící společnosti Židů v Čechách, zejména pak zkoumá příčiny jejich identifikace s německým prostředím. Rovněž se autorka zamýšlí nad charakteristickými rysy „německých Židů“ na přelomu 19. a 20. století a v období první a druhé Československé republiky. Tato skupina obyvatel si osvojila

německou kulturu díky reformám císaře Josefa II. v 18. století a o sto let později díky masovému stěhování do průmyslových center, která se nacházela v německy mluvícím pohraničí. Jako poslední mezník „germanizace Židů“ zmiňuje autorka rok 1867, kdy němečtí liberální politici začlenili do rakouské ústavy zákon zaručující mimo jiné rovnost všech občanů před zákonem bez ohledu na jejich vyznání.

Vzhledem k faktu, že pražští němečtí Židé měli slovo v německých organizacích, neměli již potřebu zakládat vlastní německožidovské spolky. Výjimkou byla elitní organizace či řád B'nai B'rith, která si vzala za úkol hájit duchovní a mravní charakter Židů. Němečtí Židé v Čechách se také vyznačovali vstřícným vztahem ke kultuře a vědě; mnozí z nich byli zprostředkovateli české kultury pro německé obcenstvo. S příchodem třicátých let se začaly vzdouvat stále silnější vlny antisemitismu a s nimi i logicky sílil odchod Židů z německých spolků, který způsobil poměrně masivní příklon k židovství.

Čtvrtá kapitola knihy se věnuje původu a hlavním znakům českožidovského hnutí v Československu, jeho aktivitám a iniciativám studentů. Jako Čechožidé jsou v knize označováni Židé, kteří se vědomě snažili kulturně integrovat do české společnosti a kladli zvláštní důraz na příslušnost k českému národu; ústředním pojmem je zde asimilace. Toto židovské hnutí charakterizovalo velké množství spolků, neboť smýšlení jeho stoupenců se postupem času měnilo a celkově byli jeho představitelé často názorově rozrůznění. Mezi nejvýznamnější spolky zařazuje autorka Svaz českých akademiků židů, který usiloval o to oslovit Židy z českého a později i moravského, slezského, slovenského a podkarpatoruského prostředí a probudit u nich židovské národní vědomí. Spolek spolupracoval s českými vlasteneckými organizacemi a jeho činnost byla zejména ve středních a východních Čechách velmi úspěšná. Avšak ve zbývajících částech Československa tomu tak již nebylo, což bylo způsobeno jak tamější silnou sionistickou platformou, tak i velkým počtem německy mluvících Židů. Ze Svazu českých akademiků židů se část vyčlenila do Svazu pokrokových Židů. Nesouhlasili totiž se stanoviskem úplné asimilace do většinového národa, které postupně ve spolku převládlo. Svaz pokrokových Židů hájil myšlenku náboženského a národního uvědomění a stejně jako mladá generace počátku 30. let nechtěl ztratit asimilací vlastní židovskou identitu.

Poslední kapitola knihy pojednává o židovském národním hnutí – sionismu. Zatímco prvotní zastánci sionismu usilovali o založení židovského státu v Palestině, v praxi bylo úkolem hnutí spíše udržet si základní prvky židovství a přihlásit se k židovskému nacionalismu. Úspěch slavilo toto hnutí prakticky všude, obzvláště ale na Moravě, Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde hrálo náboženské vyznání ještě stále velkou roli, na rozdíl od sekularizovaného západu Československa. Stejně jako Čechožidé, soustřeďovali se i sionisté do různých spolků. Z nich výrazně vyčníval studentský spolek Bar Kochba. Později vznikla i česká odnož s názvem Theodor Herzl a společně byly tyto dva spolky nejvýznačnějšími spolky sionistického hnutí. Organizovaly výuku hebrejštiny a jidiš nebo kurzy židovské literatury a historie. Když se za první světové války v českých zemích ocitly tisíce uprchlíků z východní Evropy, především z Haliče, sionistické spolky, na rozdíl od těch českožidovských, ochotně pomáhaly s péčí o utečence. Z lůna sionismu se zrodila i výše uvedená Židovská národní rada, která

navzdory protestům Čechožidů a německých Židů reprezentovala všechny osoby židovského vyznání či národnosti. Sionističtí představitelé se díky svému umírněně nacionalistickému programu totiž těšili přízni významných osobností tehdejší československé politické scény, včetně Tomáše Garrigua Masaryka. Sionistická byla i Židovská strana, kterou volilo více obyvatel, než kolik se jich při sčítání lidu přihlásilo k židovské národnosti. Podobně jako u zbývajících dvou židovských hnutí v Československu, s nástupem nacionalismu v Německu začali také sionisté propagovat český jazyk a kulturu.

Publikace *Češi, Němci, Židé?* je obohacena o dobové fotografie. Součástí publikace jsou i grafy, tabulky a mapy, které vhodně doplňují textovou část knihy. Pro snazší orientaci v použitých pojmech a jménech zahrnuje kniha též věcný a jmenný rejstřík.

Dle mého názoru a soudě i podle ostatních kritik se jedná o velmi přínosné dílo, zvláště přihlédneme-li ke skutečnosti, že studii Židů v Čechách a jejich meziválečné historii bylo dosud zpracováno velmi poskrovnu. Výklad je přehledně strukturován; i díky tomu se autorce podařilo danou tematiku vykreslit srozumitelně a uceleně. Silnou stránkou publikace je i narativní podání, což dále přispívá k její čtivosti.

Veronika Šulcová

O AUTORECH

Petra Baštová (*1985) je interní doktorandka moderních dějin, vyučující a projektová koordinátorka Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Odborně se zaměřuje na soudobé dějiny, zahraniční politiku a kulturní diplomacii Německa.

Soňa Mikulová (*1981) je doktorandka na Institutu mezinárodních studií FSV UK. Specializuje se na kulturní dějiny Německa a poválečnou kulturu vzpomínání v Německu a Itálii.

Daniela Kolenovská (*1976) se zabývá moderními ruskými dějinami s důrazem na zahraniční politiku Sovětského svazu. Dlouhodobě zkoumá též působení běloruského exilu v meziválečném Československu. Badatelsky působí v Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, kde v rámci uděleného postdoktorského grantu zpracovává téma československo-sovětského poměru ve vztahu k mezinárodnímu komunistickému hnutí.

POKYNY PRO AUTORY

1. Charakteristika přijímaných příspěvků

Časopis *Studia Territorialis AUC* (dále jen *AUC ST*) vydává původní příspěvky, jež dosud nebyly nikde publikovány, nejsou nikde v tisku a ani se nenacházejí nikde v recenzním řízení.

Příspěvky se přijímají v anglickém, českém a německém jazyce.

V případě anglických příspěvků se preferuje americká angličtina, redakce nicméně akceptuje i příspěvky zpracované v britské angličtině při předpokladu, že budou jazykově čisté a konsistentní. Úprava stylu se řídí příslušným jazykovým manuálem (*The Chicago Manual of Style* resp. *The Oxford Style Manual*).

Příspěvky se zasílají do redakce průběžně na adresu redakční rady stuter@fsv.cuni.cz. Příspěvky musejí být zpracovány v standardním textovém editoru (.doc, .rtf). Korespondence autora s redakcí probíhá prostřednictvím e-mailu.

Studie uvažované k vydání podléhají externímu recenznímu řízení, které je oboustranně striktně anonymní. Délka recenzního řízení od momentu zaslání příspěvku do redakce až po vrácení příspěvku autorovi k autorizaci, k přepracování či se zamítavým stanoviskem nepřesahuje tři měsíce. Redakce si vyhrazuje právo upravit příspěvek v souladu s vlastní redakční linií, jakož i odmítnout příspěvek k publikaci, pokud jej shledá nevyhovujícím, a to i bez udání důvodu.

Příspěvky vyžadující neúměrnou redakční péči z důvodu nerespektování edičních zásad, ledabyly upravené či s jazykovými nedostatky budou autorům vráceny.

2. Copyright

Copyright každého čísla přísluší nakladatelství Karolinum. Předpokladem pro publikování příspěvku v *AUC ST*, jakož i pro další užití díla je uzavření smlouvy o převodu autorských práv (nakladatelské smlouvy) mezi autorem a nakladatelstvím Karolinum.

3. Ediční zásady

Studie má mít rozsah nejlépe 25 až 40 normovaných stran. Optimální rozsah recenzí je 5 až 10 normostran. Delší texty budou posuzovány s ohledem na vhodnost jejich zkrácení.

Všechny studie bez ohledu na jazyk publikace musejí být opatřeny anglickým abstraktem o délce 100 až 150 slov. Všechny studie musejí současně obsahovat čtyři až šest anglických klíčových slov.

Zaslaný rukopis musí obsahovat následující položky: titulní stranu, abstrakt, klíčová slova, hlavní text, příp. přílohy. V průvodním dopise autor musí uvést úplné jméno, institucionální afiliaci, stručný odborný biografický profil v jazyce publikace, adresu pro zaslání autorských exemplářů a kontaktní údaje. U článků, které mají více autorů, musí být jeden z nich označen jako kontaktní osoba pro účely korespondence.

Jména z cizích abecedních soustav se přepisují do latinky. Pro přepis bibliografických položek v poznámkách se používá transliterační tabulka platná pro příslušný jazyk (Library of Congress, Oxford Dictionary, ČSN). V hlavním textu se pro přepis jmen z cizích soustav používá zavedená transkripce.

4. Systém odkazování

Autoři se drží klasického systému odkazování. Reference mají podobu poznámek pod čarou. Bibliografický záznam odkazovaných zdrojů se uvádí v poznámkách pod čarou, a nikoli jako samostatný seznam literatury.

5. Základní typy odkazování

Knihy

Jeden autor či editor

Richard Sakwa, *Postcommunism: Concepts in the Social Sciences* (Buckingham: Open University Press, 1999), 51–58.

Dva autoři či editoři

Roy Allison a Christoph Bluth, eds., *Security Dilemmas in Russia and Eurasia* (London: The Royal Institute of International Affairs, 1998).

Tři autoři či editoři

Martha Brill Olcott, Anders Åslund a Sherman W. Garnett, *Getting it Wrong: Regional Cooperation and the Commonwealth of Independent States* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1999), 105–8.

Více než tři autoři či editoři

Viktor N. Rudenko et al., eds., *Politicheskaia nauka i gosudarstvennaia vlast' v Rossiiskoi Federatsii i Novykh Nezavisimykh Gosudarstvakh* (Ekaterinburg: Ural'skoe otdelenie Rossiiskoi Akademii Nauk, 2004).

Kapitola či jiná část v knize

Branislav Makyta, „Energetický dialóg EÚ a RF“, in *Energie pro Evropu: energetická spolupráce Ruska a zemí postsovětského prostoru s Evropskou unií*, ed. Bohuslav Litera et al. (Praha: Eurolex Bohemia, 2006), 50–72.

Úvod, předmluva či jiná obdobná část knihy

Anatol Lieven, předmluva ke knize *An Endless War: The Russian-Chechen Conflict in Perspective*, Emil Souleimanov (Frankfurt: Peter Lang Verlag, 2007), 13–15.

Elektronicky publikovaná kniha

Catherine Guicherd, *The Enlarged EU's Eastern Border: Integrating Ukraine, Belarus and Moldova in the European Project*, SWP-Studien 2002/S 20 (Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2002), 31–32, http://swp-berlin.org/common/get_document.php?asset_id=319 (staženo 2. 4. 2008).

Zkrácená opakovaná citace

Makytka, „Energetický dialog“, 66.

Následující odkaz na tentýž zdroj

Ibid., 66–69.

Odborné časopisy

Článek v tištěném časopise

Zbigniew Brzezinski, „The Premature Partnership“, *Foreign Affairs* 73, č. 2 (březen/duben 1994): 67–82.

Článek v elektronickém časopise

Farkhad Tolipov, „Uzbekistan and Russia: Alliance against a Mythic Threat?“ *Central Asia-Caucasus Analyst* 7, č. 1 (11. ledna 2006): 3–5, www.cacianalyst.org/files/20060111Analyst.pdf (staženo 2. 4. 2008).

Článek získaný prostřednictvím elektronické databáze

Halford J. Mackinder, „Modern Geography, German and English“, *The Geographical Journal* 6, č. 4 (1895): 367–79, <http://www.jstor.org> (staženo 2. 4. 2008).

Recenze na knihu

Cameron Ross, recenze knihy *Political Parties in the Regions of Russia: Democracy Unclaimed*, Grigorii V. Golosov, *Slavic Review* 63, č. 4 (zima 2004): 898–99.

Noviny či společenské časopisy

Svante Cornell, „The War That Russia Wants“, *The Guardian*, 8. srpna 2008.

Diplomová práce či disertace

Jeff Sahadeo, „Creating a Russian Colonial Community: City, Nation, Empire in Tashkent, 1865–1923“ (doktorská disertace, University of Illinois, 2000), 96–108, 116.

Příspěvek přednesený na symposiu, setkání či konferenci

Jonathan Wheatley, „Democratization in Georgia since 2003: Revolution or Repackaging?“ (příspěvek přednesený v rámci Third International Workshop for Young Scholars, Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, Japonsko, 5. července 2006).

Archivní materiály a sbírky

Telegram Š. Z. Eliavy a G. I. Brojda lidovému komisariátu zahraničních věcí, V. I. Lenini, L. D. Trockému a L. B. Krasinovi, Taškent, 27. prosince 1919, Archiv zahraniční politiky Ruské federace, Moskva, Čičerinův sekretariát, fond 04, inv. č. 39, kart. 43, spis č. 588, f. 13.

Interview

Publikovaná interview včetně rozhlasových a televizních pořadů

Paris Hilton, interview vedl Larry King, *Larry King Live*, CNN, 28. června 2007.

Nepublikované interview

Petr Šochman (EC Directorate General for Competition), v osobním rozhovoru s autorem, 24. září 2008.

Chráněný zdroj

Interview s důstojníkem pohraničních vojsk, 28. srpna 1998.

Website

„Growth of Welfare of Kazakhstan's Citizens is the Primary Goal of State Policy. Address by the President of the Republic of Kazakhstan H.E. Mr. Nursultan Nazarbayev to the People of Kazakhstan“, Official Site of the President of the Republic of Kazakhstan, http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=0793D9432423DDE5062573EC0048005B&lang=en&L1=L2&L2=L2-22 (staženo 2. 4. 2008).

Osobní zpráva

Hans-Uwe Stahlmann, e-mailová zpráva adresovaná autorovi, 29. prosince 2007.

Zpracováno a upraveno podle *The Chicago Manual of Style*, 15th edition (Chicago: Chicago University Press, 2003), 593–754.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

STUDIA TERRITORIALIA

XIV

2014

3-4

Obálku navrhla Kamila Schüllerová
Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3-5, 116 36 Praha 1
<http://www.karolinum.cz>

Praha 2015

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum
MK ČR E 18588

ISSN 1213-4449 (Print)

ISSN 2336-3231 (Online)